

ايم ڪيو ايم جي سياست ۽ سنڌ

ليکڪ: جامي چانڊيو

مرتب: منير چانڊيو

روشن خيال تعليمي ڪتابي سلسلو

5

ايم ڪيو ايم جي سياست ۽ سنڌ

جامي چانڊيو

سي ڀي سي اين

سينٽر فار پيس اينڊ سول سوسائٽي

B-98 قاسم نگر-قاسم آباد، حيدرآباد

Ph: +92-22-2904408, +92-22-2652401, Fax: +92-22-2652401

cpcs.sindh@hotmail.com

سڀ حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو:	ايمر ڪيو ايمر جي سياست ۽ سنڌ
موضوع:	سياست ۽ ميڊيا
ليکڪ:	جامي چانڊيو
مرتب:	منير چانڊيو
ڪمپوزنگ:	سليمان سميجو
سال:	جون 2007ع
چپائيندڙ:	سي پي سي ايس
مُله:	سٺ روپيا

سنڌ

6	پراڪر
8	ايمر ڪيو ايمر: پس منظر ۽ پيش منظر
26	سنڌ جا مستقل قومي مفاد، اردو ڳالهائيندڙ آبادي ۽ ايمر ڪيو ايمر جو سوال
42	گم ٿي ويل ”سنڌ ايجنڊا“ ۽ نئين سنڌ حڪومت!
47	ڇا سنڌ ڪارڊ سنڌ خلاف استعمال ٿيڻ وڃي رهيو آهي؟
54	متحدہ جو نئون موقف: ڪجهه بنيادي سوال
62	پونم پرايمر ڪيو ايمر جي شموليت، سنڌي قيادت ۽ دانشورن آڏو ڪجهه سوال
69	سنڌ ۽ سنڌين کي ديوار سان نه لڳايو!
78	ڇا سنڌي دانشورن کي سنڌ جو ڪيس نه وڙهڻ گهرجي؟
86	پ پ - ايمر ڪيو ايمر ناهه جا نقطا پٿرا ڪيا وڃن!
89	حڪومت - ايمر ڪيو ايمر چڪتاڻ: سنڌ جو ڇا ٿيندو؟
95	سنڌ جا مفاد: ايمر ڪيو ايمر جو ڪردار (مذاڪرو) (مهمان: آفتاب شيخ، رسول بخش پليجو، ڊاڪٽر قادر مگسي، يوسف لغاري، ابرار قاضي، مولا بخش چانڊيو ۽ جي اين مغل)

All Rights Reserved

Book Title:	MQM Ji Siyasat Aen Sindh
Subject:	Civil Society Education Series-5
Authored by:	Jami Chandio
Compiled by:	Muneer Chandio
Year:	June 2007
Published by:	CPCS

سي پي سي ايس جي پبليڪيشن آفيسر منير چانڊيو چپائي پٿرو ڪيو.

ٻه اکر

جون 2005ع جي پڇاڙڪن ڏينهن جي ڳالهه آهي، دوست ڊاڪٽر علي احمد رند فون ڪئي ته ايم ڪيو ايم بابت سنڌ ۾ مختلف سطحن تي انيڪ بحث هلندڙ آهن ۽ سنگت جو خيال آهي ته ”افيئر“ لاءِ ان موضوع تي مضمون لکي ڏيو. مان فيمليءَ سان ڪوهه مريءَ ۾ ترسيل هئس پر مون کيس ٻن سببن ڪري هائوڪار ڪئي. هڪ ته موضوع بيحد اهم هو خاص طور موجوده حالتن ۾ ۽ ٻيو ته مون ڪجهه سالن کان اخبار ۾ لکڻ ڇڏي ڏنو هو. سواها آڇ ان خيال کان به قبول ڪيم ته لکڻ جي شروعات ڪجي. مضمون ڇپيو ۽ تمام گهڻي موت ملي پر اداري پنهنجين ڪجهه مجبورين سبب مضمون جو چڱو حصو ايڊٽ ڪيو جيڪو سندن استحقاق هو. ليڪڪ جي مجبوري وري اها ٿي ٿي جو اهو چاهيندو ته سڄي ڳالهه سامهون اچي. دوستن جو خيال هو ته ان مضمون جو مڪمل متن ڪٿي ٻيهر شايع ڪجي. منهنجا سنڌ جي سياست جي پسمنظر ۾ ايم ڪيو ايم جي حوالي سان گذريل پندرهن سالن کان انيڪ مضمون شايع ٿيل هئا، سو منهنجي نوجوان دوست منير چانڊيي وڏيءَ محنت ۽ ڪوشش سان لائبريري ۾ وڃي، اهي سمورا مضمون ۽ ڪالر هٿ ڪيا ۽ کين سهيڙي هيءَ ڪتابي شڪل ڏني.

سنڌ جون موجوده حالتون، سماجي، سياسي، معاشي، ذهني ۽ تاريخي حوالي سان ڪنهن کان به ڳجهيون نه آهن. هڪ طرف جيترو حالتون سنگين آهن، ٻئي طرف سنڌي عوام جي قومي ٻڏي، مزاحمت ۽ تاريخي ڪردار کي جڏو ۽ ٽڏو ڪرڻ لاءِ انيڪ ذهني، فڪري ۽ نفسياتي ڪوڙڪيون ٺاهيون ويون آهن. عوام کي منجهائڻ، گمراهه ڪرڻ ۽ دڳ تان لاهڻ لاءِ اوبسائيون، بدگمانيون، مايوسيون ۽ ڪوڙا مفروضا ٺاهڻ جي

ارپنا

**شهيد محمد نواز ڪنراڻيءَ ۽
12 مئي جي انهن سمورن
شهيدن جي نالي جيڪي
”انصاف“ جي آجيان جي ڏوه
۾ ڪراچيءَ ۾ دهشتگرديءَ جو
ڪاڇ بڻيا.**

– جامي چانڊيو

فيڪٽري چوويهه ٽي ڪلاڪ ڪم سان لڳل آهي. هيستائين سنڌي عوام کي ذهني طور شڪست خورده بناڻ، مسلسل جدوجهد جي راهه تان ٽيٽڙ، کين مايوسين ۽ اوبساهين جي ڪنڻ ۾ ڪيرائڻ لاءِ وڌيڪ نه گهٽايو ويو آهي پر سنڌي عوام جي گهٽائي هيستائين سڀ طرفين ڏکين حالتن کي منهن ڏيڻ سان گڏوگڏ اورچائيءَ سان اڳتي وڌندي رهي آهي. هاڻوڪين حالتن ۾ ان جي گهرج اڳ کان به وڌيڪ آهي.

سنڌ ۽ سنڌي عوام جن ڏکين تاريخي گهڙين مان گذري رهيا آهن، ان جي سببن ۽ مختلف بنيادي پاسن تي گهرائيءَ ۽ سنجيدگيءَ سان سوچڻ ۽ لکڻ هر هڪ باشعور، باضمير ۽ ذميواري سنڌي دانشور ۽ ليکڪ جو اولين فرض آهي. مون به هڪ سوچيندڙ ۽ محسوس ڪندڙ سنڌي ليکڪ جي حيثيت ۾ سنڌ جي قومي وجود ۽ بقا جي مختلف سوالن تي گذريل ارڙهن سالن کان پئي لکيو آهي. هن ڪتاب ۾ شامل سمورا مضمون ايمر ڪيو ايمر ۽ سنڌ جي سياست جي حوالي سان ڪجهه بنيادي سوالن تي سوچڻ جي دعوت ڏين ٿا. جيئن ته هر مضمون ۽ ڪالم گذريل ڏهاڪي جي ڪنهن نه ڪنهن نازڪ موقعي تي لکيل آهي، ان ڪري هن ڪتاب جي هڪ تاريخي دستاويزي حيثيت به آهي، البت مختلف دورن ۽ حالتن ۾ لکيل مضمونن ۽ ڪالمن کي جڏهن هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ پڙهجي ٿو ته ڪٿي ڪٿي ڪجهه ڳالهين جي ورجاءُ جو به احساس ٿئي ٿو. اُميد ته هيءُ ڪتاب موجوده حالتن ۾ سنڌ جي سجاڳ حلقن ۾ دلچسپيءَ جو باعث ۽ سنجيده بحث مباحثي جو سبب بڻبو.

مان انهن سمورن دوستن جو ٿورائتو آهيان، جن ڪتاب جي تياريءَ ۾ هر قسم جو سهڪار ڪيو ۽ خاص طور تي ٿورائتو آهيان نوجوان ليکڪ ۽ دوست منير چانڊيي جو جنهن وڏيءَ محنت ۽ پورهيو سان هن ڪتاب کي سهيڙيو ۽ اشاعت جي مرحلي تائين رسايو.

جامي چانڊيو

ايم ڪيو ايم: پس منظر ۽ پيش منظر

ايم ڪيو ايم: ڪيئن ۽ ڇو وجود ۾ آئي؟

ايمر ڪيو ايمر جي وجود ۾ اچڻ بابت مختلف سياسي ۽ دانشور حلقن ۾ مختلف ۽ اُبتڙا رايو موجود رهيا آهن. ايمر ڪيو ايمر پاڻ کي شروع کان وٺي حالتن جي جبر جي پيداوار ڪوٺيندي رهي آهي، جنهن جو الزام شروع ۾ سنڌين تي ۽ هاڻي بظاهر استيبلشمينٽ تي هنيو وڃي ٿو. اردو ڳالهائيندڙ دانشورن جو وڏو حلقو به عملي طور اهڙو ئي موقف رکندو آيو آهي. پنجابي دانشورن جي وڏي حلقي وٽ اڃان تائين ان بابت ڪابه چٽائي نه آهي ۽ سواءِ ڪجهه دانشورن جي اڪثريت موقعي پرستيءَ سبب پنهنجي واضح اظهار کان لنوائيندي رهي آهي. سنڌ اڃان سياسي دانشورن جو اهو نسل پيدا ٿي نه ڪيو آهي، جنهن کي حالتن جو گهرو سياسي ۽ سائنسي ادراڪ هجي. جڏهن ته ڪجهه ليکڪ ۽ سياسي ڌريون شروع کان ايمر ڪيو ايمر بابت پنهنجو واضح موقف رکنديون آيون آهن. مان پاڻ گذريل ارڙهن سالن کان ان بابت مختلف موقعن تي پاليسي لپول تي لکندو رهيو آهيان. مان ان دٻاءُ جو ڪڏهن به شڪار نه رهيو آهيان ته ان مان ڪهڙا نوان روين جا تڪرار جنم وٺي سگهن ٿا. سنڌ جي حوالي سان وڏن ۽ بنيادي پاليسي معاملن

بابت لکڻ کي سدائين مون پنهنجو بنيادي فرض پئي سمجهيو آهي ۽ ايم ڪيو ايم به سنڌ جي قومي وجود ۽ مفادن سان لاڳاپيل هڪ اهم موضوع آهي ۽ ان بابت هر حساس موقعي تي سنڌي عوام آڏو مؤقف رکڻ منهنجي اولين فڪري فرضن ۾ شمار رهيو آهي.

منهنجي نظر ۾ ايم ڪيو ايم جي وجود ۾ اچڻ جا ٻه واضح محرڪ هئا ۽ انهن ٻنهي محرڪن جي Marriage ايم ڪيو ايم کي نه رڳو جنم ڏنو پر جياري جا سگهارا بنياد ڏنا. اهي ٻه محرڪ هي هئا:

(الف) لڏپلاڻ ورهاڱي جي معاهدي جو حصو نه هئي، ورهاڱي وقت ڪنهن به موقعي تي اهو موضوع بحث هيٺ نه آيو هو ته ڪو ڪنهن به علائقي ۾ مسلمانن جي نقل مڪاني يا لڏپلاڻ ٿيندي. مسلم ليگ جي مٿين سطح جي ليڊرشپ ۾ جناح کان سواءِ وڏو حصو يورپي ۽ سي بيءَ جي مسلمانن جو هو. جن جي ٻولي اردو هئي. نئين ٺهندڙ ملڪ کي هنن مال غنيمت سمجهيو. جيڪو بغير ڪنهن وڌيءَ جدوجهد ۽ قربانيءَ جي کين جهوليءَ ۾ اچي مليو. نئين ٺهندڙ ملڪ جي ڪنهن به صوبي ۽ علائقي سان سندن ڪوبه تاريخي، سياسي، سماجي، ثقافتي ۽ معاشي لاڳاپو نه هو. سندن لاءِ هتي ڪوبه تڪ به موجود نه هو. يورپي، سي بيءَ جي مسلمانن جي لڏپلاڻ سندن منصوبو هو. جو کين هتي مستقل سياسي سگهه لاءِ بنياد گهريل هئا. پنجاب کين جاءِ نه ڏني، سرحد ۽ بلوچستان سندن ترجيح ۾ شامل نه هئا، ان ڪري سنڌ جي شهرن ۾ کين حڪمت عمليءَ ۽ مستقل مفاد طور آباد ڪيو ويو. پهرين ڏينهن کان اردو ڳالهائيندڙ عوام جي حڪمران طبقي جي سياست جو بنياد ۽ محرڪ سنڌين سان تعصب، برتريءَ جي احساس ۽ دشمنيءَ تي ٻڌل هو. لياقت علي خان کان وٺي نواب مظفر تائين ۽ نواب يامين کان وٺي پوپاليءَ تائين سمورو رڪارڊ محفوظ آهي. ستر جي ڏهاڪي جي آخر تائين سندن سياست جون واڳون سندن مٿين طبقي وٽ رهيون. اسيءَ جي ڏهاڪي ۾ پهريون ڀيرو هيٺين وچين طبقي جي نوجوان الطاف حسين ساڳيءَ سياست کي اڃان وڌيڪ چٽو ڪري ”مهاجر“ سڃاڻپ جي بنياد تي نئين سياست جو بنياد وڌو ۽ کيس ڏاڪي به ڏاڪي اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ به زبردست پذيرائي ملي پر سندس سياست لياقت علي خان، نواب مظفر، نواب يامين ۽ پوپاليءَ جوئي نئين روپ ۾ تسلسل هئي.

(ب) ڪڏهن ڪڏهن تاريخ ۾ اتفاق ۽ مختلف مفادن جي هم آهنگي به وڏو ڪردار ادا ڪندي آهي. اهو ساڳيو ئي دؤر هو. جڏهن اسٽيبلشمينٽ 1983ع جي

تحريڪ ۾ سنڌي عوام جي ٻڌيءَ، جدوجهد ۽ مزاحمت کان خائف ٿي ان جي جوابي حڪمت عمليءَ تي غور ڪري رهي هئي. اسٽيبلشمينٽ 1983ع جي جدوجهد کي رڳو نام نهاد جمهوريت جي بحاليءَ تائين نه ٿي ڏنو. هنن کي خبر هئي ته بنگال کانپوءِ سنڌ ٿي هئي، جنهن ۾ هڪ سگهاري قومي جمهوري تحريڪ جا محرڪ ۽ بنياد موجود هئا ۽ 1983ع جي مزاحمت کين ڊيڄاري ڇڏيو. جنهن جو هنن مستقل توڙو ڳولڻ ٿي چاهيو. الطاف حسين جي سياست جي روپ ۾ کين ان جو جتادار جواب ملي ويو. اسٽيبلشمينٽ وڃي الطاف حسين تي هٿ رکيو. پنهنجي ڌرين جا مفاد ۽ محرڪ پنهنجا پنهنجا هئا پر سندن اهو Un Holy Alliance (ناجائز اتحاد) سنڌ لاءِ تباهين جا نوان جواز ۽ بنياد کڻي آيو. جنرل ضياءَ جي پوري دؤر ۾ ايم ڪيو ايم کي ڪيئن پالي، تاتي، بالغ ۽ منظم ڪيو ويو؟ اهو سمورو رڪارڊ تاريخ جي صفحن ۾ محفوظ آهي. اها آهي ايم ڪيو ايم جي وجود ۾ اچڻ جي مختصر ڪهاڻي، جنهن جي هر پاسي کي ثابت ڪرڻ لاءِ سمورو رڪارڊ موجود آهي. رڳو ڏسڻ ۽ پرکڻ واريون ايماندار اکيون هجن. ان ڪري چئي سگهجي ٿو ته ايم ڪيو ايم تاريخ جي اثر حالتن جو منطقي نتيجو نه پر انهن ٻن ناجائز مفادن جي لاڳاپي جي نتيجي ۾ پيدا ڪيل / ٿيل وجود آهي.

2_ ايم ڪيو ايم هيستائين سنڌ کي ڇا ڏنو آهي؟

ايم ڪيو ايم جي ڪردار کي تڏهن ئي حقيقت پسنديءَ سان پرکي سگهجي ٿو. جڏهن اهو ڏٺو وڃي ته ان پنهنجي وجود جي قيام کان وٺي هيستائين سنڌ کي ڇا ڏنو آهي؟ ايم ڪيو ايم کي رڳو سندس دعوائن جي بنياد تي پرکي نه ٿو سگهجي. ان لاءِ هن جو گهڻو طرفو جائزو وٺڻ تمام ضروري آهي. خاص طور سندس پاليسين ۽ ڪردار جي حوالي سان. هونئن به دنيا ۾ دعوائن جي بنياد تي ڪنهن کي به پرکي نه ٿو سگهجي. دنيا ۾ اڄ تائين ڪهڙي ظالم، قاتل، آس، ڦورو ۽ جابر پاڻ کي اصلي روپ ۾ پيش ڪيو آهي ۽ پاڻ کي غلط پئي ڪوٺيو آهي. هٿلر به ته پاڻ کي قومپرست سڏائيندو هو. اچو ته ايم ڪيو ايم جي پاليسين ۽ ڪردار جي ڪجهه پاسن جو جائزو وٺون.

(الف) دهشتگرديءَ جو راج قائم ڪرڻ:

ايم ڪيو ايم جو سنڌ کي ڏنل وڏي ۾ وڏو تحفو دهشتگردي آهي. سنڌ جي سياسي ڪلچر ۾ اڳ به انيڪ بچڙايون هيون پر سياست ۾ دهشتگرديءَ جو راج

ايم ڪيو ايم جي پيداوار آهي. دنيا جي هر فاشسٽ ٽر وانگر سندن بنيادي Strategic هٿيار به دهشتگردي آهي. سياسي مخالفت جو جواب دهشتگردي، اظهار جي آزاديءَ جو جواب دهشتگردي، پارٽيءَ سان اختلاف رکڻ جو جواب دهشتگردي، رياست کي بليڪ ميل ڪرڻ جو انداز دهشتگردي، هر دليل جو جواب دهشتگردي، پرامن جمهوري سياسي مقابلي جو جواب دهشتگردي، هزارين ته ڇا پر اڻ ڳڻيا لاش ۽ اذيت گهرن جو شڪار ماڻهوان جو ثبوت آهن ۽ ان دهشتگرديءَ جو شڪار صرف سنڌي نه پر سندن تنظيمي اڳواڻ ۽ سندن مخالف اردو ڳالهائيندڙ به ٿيندا رهيا آهن. حڪيم سعيد، مولوي صلاح الدين ۽ عظيم طارق ان جا خاص ثبوت آهن.

(ب) پرامن جمهوري سياست جون راهون بند ڪرڻ:

ايم ڪيو ايم کي اسٽيبلشمينٽ طرفان اُپاريو ٿي سنڌ ۾ پرامن جمهوري سياست جون راهون بند ڪرڻ لاءِ ويو هو. ڇاڪاڻ ته پرامن جمهوري سياست ذريعي سنڌي عوام جي ٿي سگهاري ٿيڻ جو امڪان هو. جڏهن ايم ڪيو ايم ذريعي سياست اندر دهشتگرديءَ جو راج متعارف ڪرايو ويو ته پوءِ پرامن جمهوري چٽا پيٽيءَ واري سياست جون راهون بند ٿيون ۽ سياست کي ولگرائيز ڪيو ويو. جيڪڏهن سنڌ اندر پرامن جمهوري چٽا پيٽيءَ واري سياست هجي ها ته سنڌ جي سڀني کان سگهاري ٽر سنڌي ماڻهو هجن ها پر هاڻي سنڌين جي سياسي سگهه پنهنجي ئي وطن ۽ صوبي اندر ٻئي درجي جي آهي ۽ اهو ڪو اتفاق نه هو پر اسٽيبلشمينٽ جي حڪمت عمليءَ جي نتيجي ۾ ٿيو آهي ۽ ايم ڪيو ايم ان جو ذريعو ۽ هٿيار بڻي آهي. اها پاڻ به پنهنجي سرشتي ۾ ساڳيا محرڪ ۽ مفاد رکي ٿي.

(پ) سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ تضاد کي وڌائڻ:

اهو صحيح آهي ته ناجائز لڏپلاڻ، سنڌين جا شهر ڪسڻ، اردوءَ کي قومي بوليءَ طور مڙهڻ ۽ ٻين انيڪ سببن ڪري سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ انيڪ سياسي، سماجي، ثقافتي، معاشي ۽ ذهني تضاد موجود هئا ۽ آهن پر اهي تضاد ڪو ازلي ابدي نه هئا ۽ نه هاڻي آهن. صحتمند جمهوري چٽا پيٽيءَ جي هڪ لڳاتار ۽ ڊگهي پراسيس سان اهي تضاد گهٽجن ها ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام جي سنڌ ۾ حقيقي طور ضم ٿيڻ جا امڪان وڌن ها پر ايم ڪيو ايم جي تعصب، سنڌ دشمنيءَ ۽ دهشتگرديءَ جي ٻڌل سياست ان پراسيس کي اُٻتڙ ڏيڻ ۾ وڻي وئي ۽ پنهني آبادين جي عوام ۾ موجود ڀر قابل حل تضادن کي وڌايو ۽ تيز ڪيو ويو. ايم

ڪيو ايم زبان سان کڻي ڇا به چوي پر اها عملي طور ان تضاد کي وڌائڻ ۽ موجود رکڻ چاهي ٿي، ڇاڪاڻ ته ٻيءَ صورت ۾ سندن وجود جو ڪوبه جواز نه ٿوري. اهو تضاد گهٽبو ته اردو ڳالهائيندڙ عوام پرامن جمهوري سياست ذريعي سنڌي عوام جي ويجهو ٿيندو ۽ ساڳيءَ طرح سنڌي عوام به کين دل سان قبول ڪندو. ايم ڪيو ايم سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام وچ ۾ موجود تضادن جو اهم جواز ۽ محرڪ آهي ۽ اهو تضاد حڪمت عمليءَ جي لحاظ کان اسٽيبلشمينٽ کي به Suit ڪري ٿو جنهن کي ايم ڪيو ايم ذريعي وڌايو ويو آهي.

(ت) اردو ڳالهائيندڙ عوام کي دهشتگرديءَ ذريعي يرغمال رکڻ:

ايم ڪيو ايم رڳو سنڌ ۽ سنڌي عوام کي ئي نه پر پنهنجي اردو ڳالهائيندڙ عوام کي به سندن جائز مستقل مفادن جي حوالي سان ڪاپاري ڏڪ هنيو آهي. ان جو هڪ وڏو ثبوت سندس اڪثريت جو دهشتگرديءَ ذريعي ايم ڪيو ايم وٽ يرغمال هجڻ آهي. اردو ڳالهائيندڙ عوام جي حقيقي آزادي صلب ٿيل آهي. انهن کي نه ايم ڪيو ايم سان تنظيم اندر اختلاف رکڻ جو حق آهي ۽ نه ٻاهر سياسي ميدان تي. فقط اها معمولي سياسي ٿورائي جيڪا جماعت اسلامي ۽ ٻين منظم سياسي جماعتن سان لاڳاپيل آهي، اها ئي آزاد آهي، جڏهن ته اڪثريت وٽن سياسي طور يرغمال بڻيل آهي. جيڪڏهن اردو ڳالهائيندڙ عوام جي اڪثريت ايئن دهشتگرديءَ ذريعي وٽن يرغمال نه هجي ۽ کين سياست جي چوائس ۽ آزادي هجي ۽ اهي وسيع تر پرامن جمهوري سياست جي ڌارائن جو حصو هجن ته هوند سياسي حوالي سان سنڌ جو نقشو ئي تبديل ٿيل هجي، پر ايم ڪيو ايم ان امڪان جون راهون دهشت وسيلي بند ڪري ويني آهي.

(ث) سنڌ حڪومت کي سنڌين جي قومي مفادن خلاف استعمال ڪرڻ:

جڏهن کان ايم ڪيو ايم کي اُپاريو ويو آهي، تڏهن کان سنڌ جي اسيمبلي ۽ حڪومت عملي طور وٽن يرغمال رهيو آهن. جي ايم ڪيو ايم مخالف ٽر ۾ هوندي آهي ته اسيمبلي ۽ حڪومت وٽس دهشتگرديءَ وسيلي يرغمال هونديون آهن ۽ جيڪڏهن اها حڪومت ۾ هوندي آهي ته اختيار ۽ اقتدار وسيلي پر پنهني صورت ۾ 1985ع کان وٺي سنڌ ڪڏهن به هڪ آزاد اسيمبلي ۽ حڪومت نه ڏني آهي. جيتوڻيڪ ان جا ٻيا به انيڪ سبب آهن پر ان جو هڪ مکيه سبب ايم ڪيو ايم به آهي. هن ئي نظام اندر گهٽ ۾ گهٽ ٻين ٽن صوبن کي پنهنجون حڪومتون ٺاهڻ جو اختيار آهي پر سنڌ جو اڪثريتي عوام ان حق کان عملي طور محروم ڪيو ويو آهي. اها ڳالهه هاڻي ڪوراز نه آهي ته اسٽيبلشمينٽ سنڌ ۾ سنڌين جي

اکثریتی خود مختیار حکومت نه ٿي چاهي ۽ ساڳيو مقصد ايم ڪيو ايم جو به آهي ۽ سندن ناجائز اتحاد (Unholy Alliance) سنڌ جي اڪثريتي عوام کي اقتدار ۽ اختيار جي حق کان محروم ڪري رکيو آهي. هاڻ ته اسٽيبلشمينٽ پنهنجين ايجنسين جي آشيرواد سان سنڌي وڏيرن جا ننڍا ننڍا پارلياماني گروهه ٺاهي ايم ڪيو ايم جي ڪيسي ۾ وجهي ڇڏيا آهن. ٿر جي اربابن، نٿي جي شيرازين، پير صاحب پاڳاري جي گروپ ۽ آزاد ميمبرن جي هڪ لوهه جو عملي طور سواءِ ان جو ٻيو ڪهڙو ڪم آهي ته ايم ڪيو ايم کي سنڌ جي حڪومت جو اختيار ڏئي بڻايو وڃي. ايم ڪيو ايم سنڌ ۾ اقتدار ۾ اچي ڇا ڇا ڪندي آهي؟ ۽ ڪنهن جي مفادن تي راتاها هڻندي آهي ان لاءِ سندن ڪنهن به حڪومت کي Case Study طور کڻي سگهجي ٿو. موجوده حڪومت ان جو وڏو مثال آهي. سنڌ جي ضلعن کي تعصب جي بنياد تي ورهائڻ ۽ وسيلن کي بيدرديءَ سان لٽڻ ۽ ڦرڻ جا موجوده ڪارناما ته بنهه تازا آهن.

3_ ايم ڪيو ايم بابت غلط تصور ۽ مفروضا:

ناجائز مفاد رکندڙ قوتن جو صديون پراڻو هٿيار غلط تصور ۽ مفروضا ڦهلائڻ آهي. عوام گمراهه نه ٿيندو ته ناجائز مفاد رکندڙ قوتن جو ڪم نه هلندو. صدين کان بادشاهن، ڦورن، قاتلن، مذهبي نيڪيدارن ۽ هر قسم جي ناجائز قوتن جو اهو ڌنڌو رهيو آهي. عوام دوست ڌرين ۽ فردن جو به فرض آهي ته عوام کي حقيقتن کان آگاهه ڪيو وڃي ۽ غلط تصورن ۽ مفروضن جي چنڊ ڇاڻ ڪري عوام جي تنقيدي ۽ حقيقت پسند شعور کي ڀاڙيو ۽ مضبوط ڪيو وڃي.

ايم ڪيو ايم به پاڻ بابت اٽيڪ مفروضا ٺاهي مشهور ڪيا آهن ۽ اسٽيبلشمينٽ توڙي يرغمال صحافت ان ۾ سندن پريور سائٽ پئي ڏنو آهي. ايم ڪيو ايم جي ان پروپيگنڊه جو شڪار رڳو عام ماڻهو نه پر ڪيترائي ڊسٽا وائسٽا ماڻهو به ٿيا آهن، اچو ته ڪجهه اهڙن غلط مفروضن جو چيد ڪريون.

(الف) ايم ڪيو ايم اسٽيبلشمينٽ مخالف جماعت آهي؟:

ايم ڪيو ايم بابت وڏي ۾ وڏو ڪوڙ اهو ڦهلايو ويو آهي ته اها هڪ اسٽيبلشمينٽ مخالف جماعت آهي، جڏهن ته حقيقت ۾ اها پيداوار ٿي ان جي آهي ۽ اڄ تائين ان جي ٿي عملي سهڪار سان هلي رهي آهي. اچو ته رڳو ڪجهه بنيادي سوالن جي بنيادن تي ان ڳالهه جو جائزو وٺون ته ڇا ايم ڪيو ايم ڪنهن به طور اسٽيبلشمينٽ مخالف جماعت آهي؟

- (1) ڇا ڪابه جماعت پاڪستان ۽ اسٽيبلشمينٽ جي پٺڀرائيءَ کان سواءِ دهشتگرديءَ جو راج قائم ڪري سگهي ٿي؟
- (2) ڇا اڄ تائين ايم ڪيو ايم جي ڪنهن به دهشتگرد کي سٽو سٽو قتلن جي مقدمات باوجود حڪومت طرفان ڦاهي يا ڪابه ڏوهن موجب سزا ڏني وئي آهي؟
- (3) ڇا اڄ تائين ايم ڪيو ايم جي ڪنهن به اڳواڻ تي قتل جو ڪوبه سنگين ۽ حقيقي مقدمو توڙ تائين هلايو ويو آهي؟
- (4) ڇا اڄ تائين ڪنهن به اسٽيبلشمينٽ مخالف جماعت جي اڳواڻن تان سنگين ڏوهن ۽ وارداتن جا هزارين مقدمات ايئن واپس ورتا ويا آهن جيئن هر ڏوڙ ۾ ايم ڪيو ايم جا واپس ورتا ويندا آهن؟
- (5) ڇا اسٽيبلشمينٽ پنهنجي ڪنهن به مخالف جماعت جي اقتدار ۾ اچڻ لاءِ ايئن سرگرم ڪردار ادا ڪندي آهي، جيئن اها سنڌ ۾ ايم ڪيو ايم لاءِ ڪندي آهي؟
- (6) ڇا پاڪستان ۾ ڪنهن به اسٽيبلشمينٽ مخالف جماعت کي ايتري آزادي ملڻ ممڪن آهي جيتري سنڌ ۾ ايم ڪيو ايم کي حاصل آهي؟
- (7) ڇا اسٽيبلشمينٽ ڪنهن به صوبي ۾ پنهنجي مخالف پارٽيءَ جي ڄاڻل سڃاتل دهشتگرد کي صوبي ۾ وفاق جو نمائندو يعني گورنر مقرر ڪري سگهي ٿي؟
- (8) ڇا اسٽيبلشمينٽ پنهنجي ڪنهن به مخالف پارٽيءَ جي حڪومت کي رياستي مشينريءَ ۾ انتظاميه کي ايئن مڪمل ڪنٽرول ۽ اختيار ڏيئي سگهي ٿي، جيئن اها سنڌ ۾ ايم ڪيو ايم کي ڏيو ويو آهي ۽ ماضيءَ ۾ ڏيندي رهي آهي؟
- (9) ڇا ڪابه اسٽيبلشمينٽ مخالف پارٽي، اسٽيبلشمينٽ جي باوردي سربراهه جي ايئن آڳاٽي حمايت ڪري سگهي ٿي؟ جيئن ايم ڪيو ايم جنرل مشرف جي ڪري ٿي؟

(ب) ايم ڪيو ايم مڊل ڪلاس جي نمائنده جماعت آهي؟:

مڊل ڪلاس کي سڄيءَ دنيا ۾ روشن خياليءَ جي علامت ۽ تبديليءَ جو نقيب طبقو سمجهيو ويندو آهي، ان ڪري ايم ڪيو ايم هميشه پاڻ کي وچين طبقي جي نمائنده جماعت سڏائيندي آهي. جنهن مان سندن مقصد ۽ مطلب پنهنجو روشن خيال خاڪو (Image) پيش ڪرڻ هوندو آهي پر ضروري ناهي ته مڊل ڪلاس جي هر جماعت روشن خيال ۽ جمهوريت پسند هجي يا مڊل ڪلاس دوست هجي،

اچو ته وري به تفصيلي تجزيي بجاءِ ڪجهه بنيادي سوالن ذريعي ان ڳالهه جو جائزو وٺون ته ڇا ايم ڪيو ايم مڊل ڪلاس دوست جماعت آهي؟

- (1) ڇا ڪابه دهشتگرد تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (2) ڇا ڪابه دهشتگرديءَ وسيلي دڪاندارن ۽ واپارين کان زوريءَ پتو وٺندڙ تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (3) ڇا آزاد ميڊيا ۽ اظهار جي آزادي مخالف ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (4) ڇا امن امان خراب ڪندڙ ۽ ڪاروبار لاءِ هاجيڪار حالتون پيدا ڪندڙ ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (5) ڇا دهشتگرديءَ وسيلي عوام کي يرغمال بڻائيندڙ ۽ حڪيم سعيد جهڙن دانشورن جا قتل ڪندڙ ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (6) ڇا مخالفن کي ماريندڙ ۽ تنظيم اندر اختلاف رکندڙ ماڻهن کي قتل ڪندڙ ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟
- (7) ڇا اڪيون پوري هڪ دهشتگرد اڳواڻ پويان هلندڙ ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟

(8) ڇا تعليمي ادارن ۾ تعليم ۽ علم بدران دهشت جو راج قائم ڪندڙ ڪابه تنظيم مڊل ڪلاس دوست ٿي سگهي ٿي؟

اهڙن ۽ ٻين انيڪ سوالن تي غور ڪرڻ سان اها ڳالهه ثابت ڪرڻ ڏکي ناهي ته ايم ڪيو ايم پنهنجي سڄي ڄمار ۾ سنڌي توڙي اردو ڳالهائيندڙ مڊل ڪلاس جي اوسر کي سياسي، معاشي ۽ اخلاقي طور ڪاپاري ڏک هنيو آهي ۽ بدستور هڻي رهي آهي.

(ت) ايم ڪيو ايم پنجاب ۽ وڏيرن/ جاگيردارن جي خلاف آهي؟

ايم ڪيو ايم لاءِ شروع کان وٺي هر سطح تي اهو مشهور ڪرايو ويو آهي ته اها پنجاب ۽ سنڌ جي جاگيردار/ وڏيرن کي طبقي خلاف آهي. ايم ڪيو ايم جي گذريل 20 سالن جي ڪردار کي ڏسجي ۽ پرڪجي ته ان کان وڏو ٻيو ڪوبه ڪوڙ ٿي سگهي نه ٿو. ايم ڪيو ايم جي سنڌ دشمن ڪردار کي اُڀارڻ لاءِ حڪمت عمليءَ طور اسٽيبلشمينٽ شروع کان اهو تاثر اُڀارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته ايم ڪيو ايم هڪ پنجاب مخالف جماعت آهي. جيتوڻيڪ اهڙي تاثر جو پير رکڻ لاءِ ايم ڪيو ايم ڪڏهن ڪڏهن زباني طور لفاظيءَ جي حد تائين پنجاب خلاف ڳالهائي به ٿي پر سوال اهو آهي ته ايم ڪيو ايم جي ڪهڙي پاليسيءَ ۽ قدم

جي نتيجي ۾ عملي طور پنجاب کي ڪوبه نقصان رسيو هجي؟ جڏهن ته حقيقت اها آهي ته سنڌ مان سموريون صنعتون ۽ واپار جا مرڪز پنجاب منتقل ڪرڻ لاءِ ايم ڪيو ايم جون ٿي خدمتون حاصل ڪيون ويون ۽ ايم ڪيو ايم اسٽيبلشمينٽ کي اها راند سڙي ڪري ڏني. ايم ڪيو ايم سڌائين اسيمبليءَ توڙي حڪومت ۾ هڪ نهايت اثرائتي ڌر رهي آهي. سوال آهي ته ان جي ڪهڙي قدم پاليسيءَ يا قانون سازيءَ توڙي ٺهراءَ پنجاب جي هڪ هٿيءَ کي نقصان رسايو آهي؟ ٻئي طرف ايم ڪيو ايم جي هر قدم ڪردار ۽ پاليسيءَ پس و پيش سنڌ ۽ سنڌي عوام کي ٿي ڪاپاري ڏک پئي هنيو آهي.

اهو به وڏو ڪوڙ آهي ته ايم ڪيو ايم وڏيرن ۽ جاگيردارن جي خلاف آهي، ڏنو وڃي ته ايم ڪيو ايم جي سنڌ ۾ حقيقي اتحادي ۽ بچ لٽڪائو ڌر سنڌ جا ويڪائو وڏيرا/ جاگيردار ۽ پير ٿي ته آهن. ايم ڪيو ايم سنڌ ۾ حڪومت ڪنهن جي مدد سان ناهيندي آهي ۽ ڪنهن جي مدد سان سنڌ جي اقتدار ۽ وسيلن تي قبضا ڪندي آهي؟ سنڌ جا ويڪائو وڏيرا سنڌ ۾ اسٽيبلشمينٽ ۽ ايم ڪيو ايم جي اسٽريٽجڪ ضرورت آهن. سنڌ ۾ سندن ناجائز مفادن جو محافظ اهو ”نڳيءَ جو ٺاه“ انهن وڏيرن ۽ پيرن جي سهڪار سان ٿي هلي سگهي ٿو ۽ هيستائين هلندو رهيو آهي. ان ڪري ان حوالي سان به ايم ڪيو ايم جي زباني دعوائن ۽ لفاظيءَ کي نه پر عملي ڪردار کي ڏنو وڃي ۽ ان سوال جو گهڻو طرفو جائزو ورتو وڃي ته اها حقيقت ۾ ڪنهن جي اتحادي آهي ۽ ڪنهن جي مفاد خلاف ڪم ڪندي رهي آهي؟ حقيقت ۾ ايم ڪيو ايم سنڌ ۽ سنڌين خلاف ويڪائو سنڌي وڏيرن ۽ اسٽيبلشمينٽ جي دادلي ۽ اتحادي جماعت آهي.

(ث) ايم ڪيو ايم پنهنجو اڳوڻو ڪردار بدلائي چڪي آهي؟

ايم ڪيو ايم يرغمال اردو ميڊيا ۽ اسٽيبلشمينٽ جي مدد سان هر دؤر ۾ نوان نوان ڪوڙا مفروضا ڦهلائيندي ۽ عوام کي گمراه ڪندي رهي آهي. سندس پروپيگنڊه فيڪٽريءَ جو ويجهي ماضيءَ ۾ تازو ڪوڙا اهو آهي ته اها هاڻي پنهنجو اڳوڻو ڪردار بدلائي هڪ سنڌ دوست جماعت بڻجي وئي آهي. جيڪڏهن ايم ڪيو ايم سنڌ جي سڄي جماعت آهي ته پوءِ سنڌ ۽ سنڌين کي هرو ڀرو ٻين دشمنن جي ڪابه ضرورت نه آهي. ايم ڪيو ايم اهو ڊرامو شروع ڪرڻ کان اڳ پاڻ کي سنڌي سڌائڻ شروع ڪيو. الطاف حسين اجرڪ ۽ ٽوڻي پاٽڻ جا ناٽڪ شروع ڪيا، شاھ لطيف جي عقيدت جا ناٽڪ ڪيا ويا، ٽيليفون تي سنڌي اديبن، صحافين ۽ دانشورن سان الطاف حسين جي خطابن جو مختلف شهرن ۾ بندوبست

ڪيو ويو. ڳالهه وڃي ماضيءَ جي معافين تلافين تائين پهتي. چڱا ڀلا ڏسڻا وائسڻا ماڻهوارا وڃن ۾ ايم ڪيو ايم جا عاشق بڻجي پيا. ڪي وڃي تنظيم ۾ باضابط طور شامل ٿيا. سياست کي مٽاچري نموني ۽ سطحي انداز سان نه پر مفادن ۽ محرڪن جي بنياد تي پرڪينڊڙن تڏهن ئي سنڌي عوام کي خبردار ڪيو هو ته ايم ڪيو ايم جو اهو نئون ڊرامو اڳ کان وڌيڪ پيٽڪ نتيجا کڻي ايندو. پر ايم ڪيو ايم جي حمايت ۾ سنڌي ميڊيا اندر قلمي هنبوچيون هڻڻ ۾ سڀ حدون اورانگهيون ويون. اڄ جڏهن ايم ڪيو ايم وري سنڌ ۽ مرڪز ۾ حڪومت ۾ آهي، تڏهن سندن پاليسين ۽ بهروبيت جا پرڏا چاڪ ٿي رهيا آهن ۽ حقيقتون هڪ دفعو وري عوام آڏو پڌريون ٿي سامهون اچي رهيون آهن. جن ”قومپرست“ سياسي ڌرين ۽ دانشورن ايم ڪيو ايم جي پاران صفايون پيش ڪرڻ ۾ وسان نه ٿي گهٽايو. انهن کي ضرور پنهنجو اندر کائيندو هوندو يا غلطيءَ جو احساس ٿيو هوندو پر ان لاءِ سياسي اخلاق جو هجڻ تمام ضروري آهي. پر گهٽ ۾ گهٽ هاڻي ان پرويگنڊه جا بڪيا اُڏڙي ويا آهن ته ايم ڪيو ايم پنهنجو ماضيءَ جو ڪردار بدلائي هڪ سنڌ دوست ڌر بڻجي وئي آهي.

4_ ايم ڪيو ايم جو نئون ڊرامو ۽ اسٽيبلشمينٽ جي نئين حڪمت عملي:

ڏٺو وڃي ته بظاهر ايم ڪيو ايم جي ان نئين ڊرامي ۽ اسٽيبلشمينٽ جي نئين حڪمت عمليءَ وچ ۾ ڪوبه لاڳاپو نظر نه ٿو اچي پر اسٽريٽجڪ حوالي سان گذريل ڪجهه سالن دوران ايم ڪيو ايم جي سياست ۽ اسٽيبلشمينٽ جي حڪمت عملي تي گهرائيءَ سان نظر وجهجي ته سندن وچ ۾ لاڳاپي جي ڪهاڻي سمجهه ۾ اچي ويندي. جنرل مشرف جي اقتدار ۾ اچڻ شرط ايم ڪيو ايم سنڌ دوستيءَ جو ڊرامو شروع ڪيو ته جيئن جنرل مشرف جي سنڌ دشمن پاليسين ۽ ايم ڪيو ايم جي ڪردار جي سنڌي عوام پاران پرپور ۽ مضبوط مزاحمت جا امڪان گهٽجي سگهن. مثال طور:

(الف) مشرف سرڪار سنڌ جي ڪوٽا ۾ سڄي ملڪ ۾ ايم ڪيو ايم جا حمايتي اردو ڳالهائيندڙ وڏن عهدن تي ويهاري ڇڏيا ۽ سنڌي عوام طرفان ان جي گهريل مزاحمت نه ٿي سگهي.

(ب) سنڌي ڪامورن کي پاسيرو رکي ايم ڪيو ايم جي حمايتي اردو ڳالهائيندڙ آفيسرن کي سنڌ جي اچي ڪاري جو مالڪ بڻايو ويو ۽ ان جي گهريل

مزاحمت نه ٿي سگهي.

(پ) ضلعي حڪومتن جي نالي ۾ ايم ڪيو ايم جي حمايتي جنرل تنوير نقويءَ کان منصوبو ٺهرايو ويو ۽ لاڳو ڪيو ويو. ايم ڪيو ايم کان ڊرامو ڪرائي ان جو بائيڪاٽ به ڪرايو ويو ۽ نتيجي ۾ ان جي گهريل مزاحمت نه ٿي سگهي.

(ت) وڏيءَ رٿابنديءَ ۽ نهنن چوٽيءَ جو زور لڳائي سنڌ حڪومت ايم ڪيو ايم حوالي ڪئي وئي ۽ ان جي گهريل مزاحمت نه ٿي سگهي.

ڇا اهو سڀ ڪجهه ايم ڪيو ايم جي سنڌ دوستيءَ جي ڊرامي کان سواءِ ممڪن هو؟ ايم ڪيو ايم شائستہ عالمائيءَ ۽ ڊاڪٽر شازيه لاءِ ته حڪومت کان ڌار ٿيڻ جي ڌمڪين جا ڊراما ڪيا پر ان گريٽر ٿل ڪئنال جي اڏاوت، ڪالاباغ ڊيم ۽ اين ايف سي ايوارڊ ۾ سنڌ جي جائز حق ڏيارڻ لاءِ ته اهڙو ڊرامو ڪرڻ به گوارا نه ڪيو. هن وقت جنهن انداز سان ايم ڪيو ايم سنڌ جي ضلعن جي ورهاست جو سلسلو شروع ڪيو آهي، ان مان واضح اشارا ملي رهيا آهن ته اهو سنڌ جي وحدت تي وار ۽ ڪراچي، حيدرآباد، سکر، ميرپورخاص ۽ نوابشاهه جهڙن اهم شهري مرڪزن تي سنڌين جي اثر کي ختم ڪرڻ جي حڪمت عمليءَ جو حصو آهي. ڏيڍ ڪروڙ آباديءَ جي شهر ڪراچيءَ کي ضلعن ۾ ٽٽو ورهاريو وڃي پر حيدرآباد، سکر، ميرپورخاص ۽ نوابشاهه کي ايم ڪيو ايم جا نوان تڪ ٺاهڻ ۽ سياسي طور اهي شهر ايم ڪيو ايم حوالي ڪرڻ لاءِ ورهاريو وڃي ٿو ۽ ٻئي طرف سنڌ دوستيءَ جو ڊرامو به جاري آهي. اصل ۾ ان ڊرامي پٺيان حقيقي منصوبي ۽ سازش کي صحيح تناظر ۾ سمجهڻ جي ضرورت آهي.

اسٽيبلشمينٽ هر صورت ۾ سنڌ ۾ سنڌين جي اڪثريتي پارلياماني ڌر پ پ پ کي سنڌ ۾ توڙڻ ۽ ڪمزور ڪرڻ گهري ٿي. پ پ پ جي سنڌ ۾ پنهنجي تنظيمي صورتحال ۽ واٽڙي ڪردار به اسٽيبلشمينٽ جي ان سازش کي آسان بڻايو آهي. اسٽيبلشمينٽ ايجنسين معرفت عملي طور اهڙو انتظام ڪري ڇڏيو آهي جو جتي پ پ پ ڪمزور ٿئي، اُتي ان جو متبادل ڪي وڌيڪ بهتر سياسي ڌرين نه پر ايجنسين جي معرفت هلندڙ وڏيرن جا ٽولا سامهون اچن. ان ڏس ۾ ٿرپارڪر، ٺٽي، لاڙڪاڻي، گهوٽڪي، شڪارپور، سانگهڙ ۽ ٻين ڪيترن ضلعن جا مثال ڏسي سگهجن ٿا، جتي ايجنسين نهنن چوٽيءَ جا زور لڳائي پ پ پ خلاف پنهنجا من پسند متبادل ٺاهڻ ۾ وسان نه گهٽايو آهي ۽ گهڻي حد تائين ڪاميابي به ماڻي آهي. اسٽيبلشمينٽ جي واضح حڪمت عملي آهي ته ايم ڪيو ايم ۽ انهن ننڍن وڏيرڪن پارلياماني ٽولن کي سنڌ ۾ پ پ پ جي متبادل طور اُڀاريو وڃي. ڄام

صادق کان وٺي ان فارمولي تي ڏاڪي به ڏاڪي عمل ٿي رهيو آهي. ڄام صادق، مظفر شاهه، لياقت جتوئي، غوث علي شاهه، علي محمد مهر ۽ موجوده ارباب جي نام نهاد حڪومت ان جا چٽا مثال آهن. انهن مان ڪير هو جيڪو بااختيار وڏو وزير هو؟ انهن مان ڪير هو جنهن بنيادي طور ايم ڪيو ايم ۽ اسٽيبلشمينٽ جي گڏي طور ڪم نه ڪيو؟ اسٽيبلشمينٽ سنڌ حڪومت جي ان ماڊل کي پ پ پ جي مستقل متبادل طور يقيني بڻائڻ چاهي ٿي ۽ ايم ڪيو ايم جي نئين ڊرامي جو بنياد ۽ محرڪ به اهو ئي آهي. جنرل مشرف ان حڪمت عمليءَ ۽ منصوبي تي عمل کي اڃان وڌيڪ تيز ڪيو آهي. يعني هڪ طرف سنڌين کان حڪمرانيءَ جو حق ڪسيو وڃي ته ٻئي طرف سنڌ ۾ حڪومت هميشه اهڙي هجي جيڪا اسٽيبلشمينٽ جي پنهنجي هجي ۽ پاليسي لڳل ٿي اها سنڌ جي عوام جي قومي مفادن جي بچاءَ لاءِ ڪوبه بنيادي ڪردار ادا نه ڪري. ظاهر آهي ته اهو سڀ ڪجهه ايم ڪيو ايم جي هن نئين ڊرامي کان سواءِ ممڪن نه هو ۽ نه آهي. اڳتي هلي انهن وڏيرن کي جيڪي ايجنسين جا دادلا ۽ سڪيلڊو سياسي اولاد آهن. ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيڻ ۾ ڪابه گهڻي دير نه لڳندي. سڄي ڳالهه جو روحاني راز اهو آهي ته سنڌين کان سنڌ ۾ حڪمرانيءَ جو حق ڪسيو وڃي. جزوي طور اهو حق هڪ عرصي کان ڪسپيل آهي پر اسٽيبلشمينٽ ان جو سياسي طور مستقل انتظام ڪرڻ چاهي ٿي ۽ ان تي عمل ڪرڻ ايم ڪيو ايم جي هن ڊرامي کان سواءِ ممڪن نه آهي. سنڌ جي عوام کي هن سموري صورتحال جو ٽوڙ ڪرڻ لاءِ سڀ کان اڳ ۾ ته ان کي پوريءَ طرح سمجهڻ گهرجي، ايم ڪيو ايم ۽ اسٽيبلشمينٽ جي هيءَ نئين راند ۽ حڪمت عملي سندن اڳوڻين سمورين حڪمت عملين کان وڌيڪ خطرن کان ۽ ناقابل تلافِي نقصان ڏيندڙ آهي.

5_ ايم ڪيو ايم ۾ سنڌين جي شموليت جو مفروضو ۽ حقيقت:

جڏهن کان ايم ڪيو ايم سنڌ دوستيءَ جو ڊرامو شروع ڪيو آهي، تڏهن کان اهو تاثر پڻ قائم ڪرڻ جي شعوري ڪوشش ڪئي وئي آهي ته سنڌي ماڻهو ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿي رهيا آهن. جڏهن کان اهو تاثر اڀارڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي تڏهن کان ان جي ثابتيءَ لاءِ ڪجهه سنڌين جي ايم ڪيو ايم ۾ شموليت جو بندوبست ڪيو ويو ۽ انتظام پڻ ڪيو ويو آهي پر ان معاملي کي پڻ گهرائيءَ سان ڏسڻ ۽ پرکڻ جي ضرورت آهي.

سنڌي عوام جي گهڻائيءَ جو ٻين سمورين ڪمزورين باوجود سياسي شعور

نسبتن اڳتي وڌيل رهيو آهي، ان ڪري ان جي ايم ڪيو ايم بابت اڄ به راءِ ۽ رويو ساڳيو آهي. سنڌي وڏيرن جو هڪ حصو پ پ پ ۾ آهي، جڏهن ته ان جو صفا اڳهاڙو موقعي پرست طبقو اهائي سياست ڪري ٿو ۽ ڪندو. جيڪا انهن لاءِ ايجنسيون طئي ڪنديون. في الوقت اسٽيبلشمينٽ انهن کي ڌار ڌار ضلعي سطح تي مختلف طاقتور گروهن جي شڪل ۾ اڀارڻ چاهي ٿي ته جيئن اهي پ پ پ جي متبادل طور مٿي اچي سگهن ۽ اهي ان ئي رستي تي هلي رهيا آهن. سنڌ ۾ مٿين سطح تي انهن کي هميشه ايم ڪيو ايم جي سياسي ڪيسي ۾ سياسي جوا جي نونن جيان رکيو ويندو آهي. جيئن اڄ اهي اهڙو ڪردار ادا ڪري رهيا آهن. انهن جو قبلو ايجنسيون آهن. سڀاڻي جي انهن کي ايم ڪيو ايم ۾ شموليت جو حڪم مليو ته به انهن کي ايئن ڪرڻ ۾ دير نه لڳندي. البت سنڌ جي وچين طبقي جي ڪجهه عنصرن ويجهي ماضيءَ ۾ ايم ڪيو ايم ڏانهن ويجهڙائي محسوس ڪئي آهي، انهن کي به سنڌي مڊل ڪلاس جا نمائنده عنصر چئي نه ٿو سگهجي، پر بهرحال اهو هڪ نئون اڀرندڙ رويو ضرور آهي، اچو ته ٿورو ڏسون ته سنڌين طرفان ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيندڙ عنصر ڪهڙا ڪهڙا آهن ۽ ان جا سبب ڪهڙا آهن؟

(الف) سنڌين مان ڏوهاري عنصر:

سنڌين منجهان ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيندڙن مان هڪ عنصر اهڙن پيشه ور ڏهارين تي مشتمل آهي، جيڪي هونئن به ڪڏهن قومپرستيءَ تي ڪڏهن ايجنسين جي معرفت سياست جي نالي ۾ پناهه وٺندا رهيا آهن. جڏهن کان ايم ڪيو ايم سنڌين لاءِ تنظيمي شموليت جا در کوليا آهن، تڏهن کان اهڙن عنصرن جي چاندي ٿي وئي آهي، ڇو ته کين اهڙي پناهه گاهه يعني هنڌ ملي نه ٿي سگهي. هڪڙي ڳالهه طئي آهي ته ڏوهاري ماڻهو آزاد سياست ڪرڻ جو تصور به نه ٿا ڪري سگهن. پوءِ چاهي اهي سنڌي هجن يا اردو ڳالهائيندڙ انهن کي پنهنجا ڏوهاري سياسي ۽ معاشي مفاد پورا ڪرڻ لاءِ هڪ حد تائين آزادي ملي ٿي پر اهي بنيادي ڪم ايجنسين جو ڪن ٿا. سڄيءَ سنڌ ۾ ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيندڙن ۾ به گهڻائي اهڙن عنصرن جي آهي، جنهن کي سنڌي مڊل ڪلاس يا عوام جو لاڙو سڏي نه ٿو سگهجي.

(ب) موقعي پرست ۽ بي بنياد سياسي فرد:

سنڌين منجهان ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيندڙن ۾ ٻيو عنصر اهڙن فردن تي مشتمل آهي، جيڪي عوام ۽ جمهوري سياست کان ڪٽيل آهن پر سياسي طور

چور دروازي ۽ شارٽ ڪٽس سان اڳتي اچڻ جا خواهشمند آهن، جن کي عام ٻوليءَ ۾ موقعي پرست، غير عوامي سياستدان ۽ سياسي فرد به سڏي سگهجي ٿو. ڇاڪاڻ ته ايم ڪيو ايم کين تڪڙو ۽ بنا پورهيو جي پاور ڪارڊورس ۾ داخل ڪرڻ جو سبب بڻجي سگهي ٿي ۽ ڪيترن لاءِ بڻجي به چڪي آهي پر ظاهر آهي ته اهڙن موقعي پرست فردن کي به مڊل ڪلاس يا عوام جي لاڙي سان تعبير ڪري نه ٿو سگهجي.

(پ) موقعي پرست دانشور ۽ اديب:

سنڌين مان ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيل ۽ ٽيندرٽ عنصرن ۾ هڪ عنصر انهن موقعي پرست دانشورن ۽ اديبن تي مشتمل آهي، جيڪو پنهنجي قومي ۽ جمهوري جدوجهد ۽ اڀرڻ سڀني قوتن ۽ جدوجهدن تي هر وقت ڏمريو وڌي پر ايم ڪيو ايم جي اشاري تي ”سڀ ڪجهه“ قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهي پر انهن کي اڪثريتي سنڌي دانشورن ۽ اديبن جو نمائندو سڏي نه ٿو سگهجي. مثال طور علي احمد بروهي ايم ڪيو ايم ۾ شامل ٿيو. پلا علي احمد بروهي هونئن ڪهڙي زماني ۾ با اصول ۽ عوام سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي هلندڙ دانشور ۽ اديب هو؟ هر دور ۾ آمريتن جو ساٿ ڏنائين ۽ حرام آهي جو ڪڏهن پلجي به سنڌ دوست ڌرين جو ساٿ ڏنو هجي. ايم ڪيو ايم تي قربان اهي چند سنڌي اديب ۽ دانشور ويا، جن جو سڄو ماضي موقعي پرستيءَ جي داستانن سان ڀريو پيو آهي. ها البت ڪجهه ماڻهو اهڙا به ويا جن بعد ۾ پڇتايو پر پنهنجي سياسي بي سمجهيءَ، بي عمليءَ ۽ مايوسيءَ سبب هو وقتي طور ايم ڪيو ايم جي سطحي لفاظيءَ جو شڪار ٿيا. ابراهيم منشيءَ جهڙا ماڻهو ان لڏي ۾ شامل هئا. ابراهيم منشيءَ مون سان پاڻ پنهنجي اهڙي سياسي ابھرائيءَ ۽ ناسمجھيءَ جو اعتراف ڪيو هو. سنڌي اديبن ۽ دانشورن جي ڪجهه حصي جي ايم ڪيو ايم ۾ شموليت جا بنيادي سبب هيٺيان آهن.

- (1) موقعي پرستي ۽ ذاتي مفاد حاصل ڪرڻ جي لالچ.
- (2) منجهن گهربل سياسي شعور، ادراڪ ۽ تجربي توڙي سياسي دور انديشيءَ جي کوٽ.
- (3) سندن عوام کان ڪٽيل هجڻ ۽ قومي طور پنهنجين قوتن جي سگهه تي ويساهه نه هجڻ.
- (4) سندن بي عمل هجڻ ۽ بي عمليءَ سبب مايوسيءَ جو شڪار هجڻ، ڇاڪاڻ ته عوام جي ساٿ ۽ عمل سان ئي ماڻهوءَ کي مايوسيءَ مان نجات ملي سگهي ٿي

۽ پنهنجي سگهه تي اعتبار اچي سگهي ٿو.

(5) ذهني طور قومي حوالي سان سندن هٿيار ڦٽا ڪرڻ واري شڪست خوردہ پرست ذهنييت.

6- ايم ڪيو ايم جي جوابي حڪمت عمليءَ جا بنياد ڪهڙا ۽ ڪيئن هجن؟

جيئن ايم ڪيو ايم جو وجود ڪو سادو سياسي سوال نه آهي، تيئن ان جو سدباب ۽ Counter Balance به سادي سياست ۽ حڪمت عمليءَ سان ممڪن نه آهي. اينجائز چيو هو ته سادن مسئلن جا حل پيچيده نه هوندا آهن ۽ پيچيده مسئلن جا حل سادا ٿي نه ٿا سگهن. اهي ڪائناتي اصول ايم ڪيو ايم تي به لاڳو آهي. منهنجيءَ نظر ۾ سنڌي ماڻهن ۽ سنڌ دوست ڌرين توڙي فردن کي هيٺين گهڻن رخن سان استيبلشمينٽ طرفان ايم ڪيو ايم جي ان اڀاريل سگهه جو ممڪن حد تائين ڏاڪي به ڏاڪي سدباب ڪرڻ گهرجي. ظاهر آهي ته اهو سدباب ۽ توڙ نه جلد ممڪن آهي ۽ نه خواهشن تحت سادن طريقن سان گهربل نتيجا ملي سگهن ٿا. اهو سڀ هڪ لڳاتار ۽ جتادار Process سان ئي ممڪن آهي. ان جا مکيه بنياد هي پاليسيون ٿي سگهن ٿيون.

(الف) سنڌين کي وڏن شهرن ۾ سياسي طور منظم ٿيڻ گهرجي:

اهو صحيح آهي ته ورهاڱي کانپوءِ سنڌي هندن جي لڏپلاڻ ۽ پناهگيرن جي آبادڪاريءَ ذريعي سنڌين کي پنهنجن شهرن مان عملي طور بي دخل ڪيو ويو پر ڊگهي تاريخي پراسس کان پوءِ اڄ وري به سنڌي ماڻهو وڏن شهرن ۾ چڱي انگ ۾ موجود آهن. ڪابه سياسي پارٽي کين وڏن شهرن ۾ سياسي ۽ تنظيمي طور منظم ڪري نه سگهي آهي. وقت اچي ويو آهي ته سنڌي ماڻهن کي وڏن شهرن اندر سياسي ۽ تنظيمي طور پرامن جمهوري انداز سان منظم ڪيو وڃي. سنڌين جي قومي جمهوري سياسي پارٽين کي وڏن شهرن ۽ خاص طور تي ڪراچيءَ ۾ پنهنجين سياسي سرگرمين کي وڌائڻ گهرجي. ڪراچيءَ جون ٻهراڙيون سياسي طور ٺڌڪيون آهن ۽ شهرن ۾ رهندڙ مڊل ڪلاس انهن کان ڪٽيل آهن، نتيجي ۾ سنڌي ماڻهن جي گهربل سگهه وڏن شهرن ۽ خاص طور ڪراچيءَ ۾ منظم ٿي نه سگهي آهي. وڏن شهرن خاص طور ڪراچيءَ ۾ سنڌي ماڻهن جو منظم ٿيڻ ۽ سندن قومي جمهوري سياسي سرگرمين جو وڌڻ هڪ پراسس ذريعي سنڌي عوام جي قومي سياسي سگهه کي هٿي ڏيندو ۽ اهو تاثر ختم ٿيندو ته شهرن تي سنڌين

اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ فرق ڪرڻ گهرجي. هر سماج جي عوام اندر مخصوص حالتن سبب پنهنجون پنهنجون خاص ڪمزوريون ۽ مجبوريون هجن ٿيون پر دنيا جي سموري عوام جا پاڻ ۾ تضاد عارضي ۽ حل ٿي سگهڻ جوڳا آهن. اهو ساڳيو عالمي اصول اردو ڳالهائيندڙ عوام تي به لاڳو ٿي سگهي ٿو ۽ لاڳو ٿيڻ گهرجي. ايم ڪيو ايم هڪ مخصوص مفاد رکندڙ دهشتگرد ۽ فاشسٽ تنظيم آهي، جيڪا سنڌين سميت پنهنجي عوام جي به جائز مفادن جي عملي طور دشمن آهي. ان ڪري اسان کي هميشه ايم ڪيو ايم ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ فرق ڪرڻ گهرجي. ايم ڪيو ايم ته چاهيندي ته ان کي اردو ڳالهائيندڙ عوام جي اڪيلي سياسي نمائنده جماعت سمجهيو وڃي پر اهو ڪنهن طور به درست نه ٿيندو. اسان کي اردو ڳالهائيندڙ عوام جي سمورن جائز انساني، سماجي، ثقافتي، معاشي ۽ اخلاقي حقن جي حمايت ڪرڻ گهرجي ۽ ايم ڪيو ايم جي مفادن ۽ پاليسين کي ڌار ڪري ڏسڻ گهرجي. اهو رويو اصولي طور به درست آهي ۽ حڪمت عمليءَ طور به. هيٺين طريقن سان اهو فرق واضح ڪري سگهجي ٿو ۽ گهربل مقصد حاصل ڪري سگهجن ٿا.

- (1) اردو ڳالهائيندڙ عوام سان پنهنجائپ ۽ برادرانه رويي جي هر سطح تي اظهار ڪرڻ سان.
- (2) روشن خيال، جمهوريت پسند ۽ عوام دوست اردو ڳالهائيندڙن کي پنهنجي ويجهو آڻڻ سان.
- (3) گڏيل ۽ وسيع تر مفادن ۽ اشوز تي اردو ڳالهائيندڙ عوام سان گڏجي سياسي سرگرميون ڪرڻ سان.
- (4) روشن خيال ۽ باضمير اردو اديبن ۽ دانشورن سان لاڳاپا وڌائڻ ۽ ساڻن گڏيل جمهوري فورم ٺاهڻ سان.
- (5) گڏيل ثقافتي ۽ سماجي سرگرميون تيز ڪرڻ سان.
- (6) نسلي بجاءِ قومي جمهوري ۽ نظرياتي سياست کي هٿي وٺرائڻ سان.
- (7) اردو ڳالهائيندڙ عوام کي اهو احساس ڏيارڻ ته سندن جائز مستقل مفاد سنڌ ۽ سنڌين سان واڳيل آهن ۽ ايم ڪيو ايم جي وات سڀني لاءِ تباهيءَ جي وات آهي.
- (8) اردو ڳالهائيندڙ عوام کي مسلسل اهو احساس ڏيارڻ سان ته ايم ڪيو ايم جي سياست بنيادي طور سندن جائز مفادن لاءِ به مستقل خطرو آهي ۽ ايم ڪيو ايم جي دهشتگرد سياست جا نتيجا پس وپيش ڪين پوڳڻا پون ٿا.

(پندرهن وار رسالي "افيئر" جي 1 جولاءِ 2005ع جي

اشاعت ۾ شايع ٿيل مضمون جو مڪمل متن)

سنڌ جا مستقل قومي مفاد ۽ اردو ڳالهائيندڙ آبادي ۽ ايم ڪيو ايم جو سوال

جيتوڻيڪ سنڌ ۾ سياسي حوالي سان حالتون ناپر ۽ آهن ۽ سنڌ ۾ رهندڙ ٻين آبادين ۽ سنڌين وچ ۾ ڀريل تضاد به نظر نٿو اچي پر تنهن هوندي به ايم ڪيو ايم ۾ شموليت جي سوال سان اهو بحث هڪ دفعو وري سامهون آيو آهي. اها ڳالهه ان ڪري به اهميت واري آهي، جو ان بابت سياسي حلقن طرفان مختلف نوعيتن جا رايو سامهون اچي رهيا آهن. جيئن ته سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل مفادن جي حوالي سان اها ڳالهه وڏي اهميت رکي ٿي، ان ڪري ضروري آهي ته ان سوال جو گهڻن حوالن سان حقيقت پسنديءَ سان جائزو ورتو وڃي ته جيئن ان باري ۾ ابهام پيدا ٿيڻ جي صورتحال پيدا نه ٿئي.

موجوده صورتحال ۾ ايم ڪيو ايم جو سوال سنڌ جي سياست ۾ هڪ دفعو وري ان ڪري ڪڙ ڪڙي اُڀريو آهي جو ڪي ڌريون ملڪ ۾ ٺهيل مظلوم قومن جي اتحاد "پونم" ۾ ايم ڪيو ايم جي شموليت تي زور ڏئي رهيون آهن ۽ انهن ۾ رڳو غير سنڌي ٿي نه پر ڪجهه سنڌي ڌريون به شامل آهن. جيتوڻيڪ ورهاڱي کان وٺي سنڌ ۾ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ ۽ سنڌين وچ ۾ بنيادي نوعيت جا مسئلا، تضاد ۽ ڦڙا ۽ ڪڏهن جهڪي ته ڪڏهن تيز سياسي، ثقافتي، سماجي ۽ اقتصادي چڪتاڻ جي صورتحال رهندي پئي آئي آهي، پر تنهن هوندي به ايم ڪيو ايم جو

سوال رڳو سنڌ ۾ سنڌين ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ وچ ۾ موجود معروضي تضاد جو نتيجو ناهي. ايم ڪيو ايم اُن کان علاوه به هڪ مڪمل ڌار فنامنا آهي. عام طور ايم ڪيو ايم کي صرف سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي مسئلي جي پس منظر ۾ ڏٺو ۽ پرکيو ويندو آهي، جڏهن ته اُن جي نوعيت پنهنجي مختلف آهي.

جيتوڻيڪ ان ڳالهه ۾ ڪوشش نه آهي ته ايم ڪيو ايم جي وجود، پاليسين، مقصد ۽ روين کان قطع نظر به سنڌ ۾ سياسي، ثقافتي، سماجي ۽ اقتصادي شعبن جي مختلف سطحن تي سنڌين ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ وچ ۾ تضاد نه رڳو ماضيءَ ۾ ورهاڱي کان وٺي رهيو آهي، پر بدستور موجود آهي. تاريخ جو عجيب جبر آهي ته ننڍي کنڊ جي ورهاڱي ۽ پاڪستان جي قيام سان جيڪڏهن ڪنهن قوم تي واقعي به مصيبتن جي ڪا تاريخي ڇڻ يا آفت ڪري ته اها بدنصيب ڌرتي سنڌ ئي هئي ۽ اُن سڄي بحران جا جيڪڏهن ڪنهن قوم سڀ کان وڌيڪ خوفناڪ نتيجا پوڳيا آهن، ته اهو به هن ڏکي ديس جو مظلوم عوام آهي. يعني جنهن قوم جي 1946ع جي آدمشماريءَ ۾ پنهنجي وطن ۾ 97 سيڪڙو قطعي اڪثريتي حيثيت هجي، اها اڌ صدي گذرڻ کانپوءِ هيئن بيواهي، نڌڻڪي، بي وس ۽ ويساهه وسوڙيل هجي ۽ نه رڳو اهو پر اُن جي اڪثريتي حيثيت کي ماڳهين خطرو درپيش هجي، شهر اُن کان ڪسيل هجن ته اُن کان وڌيڪ ڪنهن قوم سان ٻيو ڪهڙو هاڃو ٿي سگهي ٿو؟ ۽ ايئن به ڪونهي ته ڪو اهي نلها تاريخي حادثا آهن. ورهاڱي وقت سنڌ ڏانهن هندستان جي مختلف علائقن مان ماڻهن جي لڏپلاڻ، جنهن بابت پاڪستان جي سموري تحريڪ دؤران ڪوبه معاهدو يا ذڪر نه ٿيو هو. دراصل انهن بدنيت ۽ استحصال قوتن جي سازش هئي، جن نئين ٺهندڙ ملڪ کي سڻيو گرهه سمجهي اُن لاءِ پنهنجن ”مخصوص مفادن“ خاطر رٿابندي ڪئي هئي.

پاڪستان جي قيام ۾ سياسي سطح تي مسلم حڪمران طبقن جون جيڪي قوتون متحرڪ هيون، انهن ۾ هندستان جي اڪثريتي مسلم علائقن جا نواب، جاگيردار ۽ مٿين طبقي جا ٻيا به بالادست عنصر هئا ۽ وڏي ڳالهه ته هو اسان جي جاگيردارن، وڏيرن ۽ نوابن وانگر جاهل، ڪوتاهه نظر ۽ پنهنجي همعصر دؤر ۾ ٿيندڙ تبديلين ۽ انهن جي اثرن کان ايئن اڻ واقف نه هئا. هنن کي خبر هئي ته گڏيل هندستان ۾ هو هڪ خسيس اقليت جا نمائندا رهجي ويندا ۽ هنن کي خبر هئي ته سياست پنهنجن جائز/ ناجائز سماجي، اقتصادي ۽ ثقافتي مفادن جي تحفظ جو ڪيڏو نه اثراتو ۽ طاقتور هٿيار ۽ ذريعو آهي. اُن ڪري هنن نه رڳو مسلمانن لاءِ هڪ الڳ وطن جي مطالبو ٿي گهڙو زور ڀريو، پر هنن هڪ ٻي سازش

به ڪئي. هنن کي خبر هئي ته جيڪو ملڪ ٺهندو اهو هنن لاءِ هر طرح سان اوڀرو هوندو، اُن ملڪ جو سياسي اقتدار ۽ رياستي اختيار ته هو حاصل ڪري وٺندا پر اُن ملڪ ۾ هو عوام ۾ پنهنجون پاڙون هڻي نه سگهندا، اُن ڪري ورهاڱي وقت ۽ اُن کانپوءِ هندستان مان هيڏانهن جيڪا مسلسل لڏپلاڻ ٿي آهي، اها ايئن پاڻ مرادو نه ٿي آهي. هنن کي خبر هئي ته نئين ٺهندڙ ملڪ ۾ اوڀر پاڪستان ۾ هنن لاءِ ڪوبه چارو موجود نه هو. اولهه پاڪستان جي چئن صوبن مان سرحد ۽ بلوچستان جي اُن زماني ۾ ڪا اثراتني يا سياسي توڙي اقتصادي معنائن ۾ چارمنگ حيثيت نه هئي. پنجاب جي حڪمران طبقي جي چالاڪيءَ ۽ عياريءَ جو هنن کي چڱيءَ طرح اندازو هو. نتيجي ۾ هنن جي نظر سنڌ ۽ اُن ۾ به خاص ڪري شهري آبادين ۽ خاص طور تي وڏن شهرن تي پئي، جو کين خبر هئي ته ڪراچيءَ جي اقتصادي ۽ جيو-پوليٽيڪل لحاظ کان ڪيتري نه اهميت آهي. اُن ڪري اڄ جيڪو سنڌ جي سمورن وڏن شهرن تي سنڌين بدران ٻين جو قبضو ۽ تسلط آهي. اهو ايئن اتفاق سان ۽ پائمرادو قطعي ڪونه ٿيو آهي. پاڪستان جي قيام کان پوءِ ملڪ جي سول بيورو ڪريسيءَ ۾ 70 سيڪڙو اڪثريتي حيثيت هندستان مان آيل اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ سان واسطو رکندڙ ماڻهن جي هئي. اهڙو ئي حال سياسي قيادت جو به هو. جناح بيمار ٿي بستري پيڙو ٿي چڪو هو ۽ ملڪ جي اڳواڻي لياقت علي خان جهڙي ماڻهوءَ وٺ هئي، جنهن جي ڪيل فيصلن، پاليسين ۽ روين بابت هاڻي ايترو رڪارڊ موجود آهي جو هن جي بدنيت ڪردار بابت شڪ جي ڪا گنجائش نٿي رهي. اهو ئي سبب آهي جواج تائين سنڌ توڙي ملڪ ۾ جيڪا به سياست ”مهاجر سياست“ جي نالي ۾ ٿي آهي، اها پنهنجي سرشت ۾ عوام دشمن، جمهوريت دشمن ۽ مجموعي طور سنڌ دشمن رهي آهي. هڪ ته خود هندستاني مسلمانن، خاص طور تي اتر پرديش ۽ سي پيءَ سان واسطو رکندڙ هن مخصوص پس منظر رکندڙ آباديءَ کي تاريخي طرح پنهنجي ثقافتي برتريءَ جو احساس رهيو آهي. مغل شهنشاهيت جي استيلاشمينت هنن جي هٿ ۾ هئي، اُن ڪري اهو نفسياتي گهمنڊ ۽ سماجي/ ثقافتي برتريءَ جو احساس هو هتي به پاڻ سان گڏ کڻي آيا. جڏهن نوان نوان آيا، تڏهن چاڪاڻ ته بلڪل ڌٽڙيل حالت ۾ هئا، اُن ڪري پنهنجي نفسياتي/ ثقافتي برتريءَ جي احساس ڏيکارڻ جي حيثيت 28 ۾ نه هئا، تنهن هوندي به لياقت علي خان پاران سنڌ کي گڏهن ۽ گهوڙن جي ثقافت ڪوٺڻ جا لفظ رڪارڊ تي آهن، پر پوءِ جيئن جيئن اهو طبقو معاشي، سماجي ۽ سياسي طور مضبوط ٿيڻ لڳو، تيئن تيئن هنن منجهه اهو برتريءَ جو احساس جاڳڻ

لڳو. هو پنهنجي ٻوليءَ ۽ ثقافت کي اُتر ۽ ٻين ٻولين ۽ ثقافتن کي گهٽ درجي جو سمجهڻ لڳا ۽ بدستور سمجهڻ ٿا. جيتوڻيڪ هاڻي اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي نمائنده سياست نام نهاد ”مها اسلاميت“ ۽ ”مها پاڪستانيت“ مان چند ڇڏائي چڪي آهي، پر ورهاڱي کان وٺي ڪيترن ڏهاڪن تائين ”مهاجر سياست“ جا بنياد اهي ئي نقطا هئا، يعني ”مها پاڪستانيت“، ”مها اسلاميت“ ۽ ”جمهوريت دشمني“. دراصل سندن ناجائز قورو سياست ۽ مفادن جي بچاءَ جا اهي ئي ٽي وڏي ڀڙا هٿيار هئا. جمهوريت کين اُن ڪري راس ٺٽي آڻي جو هڪ ثقافتي اقليت ۽ ملڪ جي گُل آباديءَ جو 6 سيڪڙو هئڻ جي حيثيت ۾ اُن جو حڪمران طبقو پنهنجي اقتدار تي تسلط يا ڀاڱي ڀائيواريءَ کي فطري طور محسوس ڪري رهيو هو. اُن ڪري اڄ تائين ملڪ ۾ هلندڙ ڪنهن به جمهوري تحريڪ يا آواز جو جائزو وٺبو ته هيءَ آبادي ۽ اُن جي قيادت اسان کي اُن جي مخالف ڌارا ۾ نظر ايندي. گذريل 50 سالن ۾ هن آباديءَ ۽ اُن جي هر دؤر جي قيادتن مختلف نام نهاد نظرين، پارٽين، جهنڊن ۽ نعرن جي آڙ ۾ سنڌ ۽ اُن جي عوام سان ڇا ڇا پئي ڪيو آهي، اُن جي تفصيل ۾ وڃڻ اُن ڪري به اجايو ٿيندو جو اهو سمورو رڪارڊ نه رڳو موجود آهي، پر سنڌ جي عوام جي دلين تي نقش ٿيل به آهي. اُن هوندي به مان ذاتي طور ان راءِ جو آهيان ته اُن تاريخي جبر جي نتيجي ۾ اردو ڳالهائيندڙ عوام ۽ اُن جي هر دؤر جي بدنيٽ ۽ ڪوتاهه نظر سياسي ليڊرشپ ڏانهن ساڳي روش اختيار ڪرڻ نه گهرجي. اسان جهڙن معاشرن ۾ عوام پنهنجن پنهنجن قورو ۽ استحصالِي حڪمران طبقن وٽ ڦاٿل ۽ يرغمال هجي ٿو. مثلاً ورهاڱي وقت سنڌ جي جنهن قيادت ننڍي کنڊ جي سياست ۾ ڪانگريس توڙي مسلم ليگ ۾ سنڌ جي نمائندگي ٿي ڪئي، ڇا اها سنڌ جي عوام ۽ سنڌ جي مستقل مفادن جي تحفظ جي آئينه دار هئي؟ يا اڄ تائين سنڌ جو حڪمران طبقو يعني سنڌ جو جاگيردار، پير، مير، وڏيرو، پوتار جيڪا سياست ڪندو رهيو آهي، اُن سنڌ ۾ سنڌ جي عوام کي بنيادي طور فائدو رسايو آهي يا نقصان؟ خود پ پ پ جنهن کي گذريل ٽن ڏهاڪن کان سنڌ جو عوام پنهنجو قطعي اڪثريتي مينڊيٽ ڏيندو پيو اچي، اُن جي فلاسافي، پاليسيون، روايا ۽ ترجيحو، سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل مفادن جي تحفظ جون آئينه دار آهن؟ اُن ڪري اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي سمورن غلط لاڙن، نفسياتي، سماجي ۽ سياسي توڙي ثقافتي روين باوجود اُن جي عوام ۽ حڪمران طبقي ۾ هميشه فرق ڪرڻ گهرجي. دنيا جي سموري عوام اندر جيڪي به قوميتي، تهذيبي، ثقافتي، سياسي، اقتصادي، سماجي، نفسياتي ۽ ٻيا بنيادي

تضاد موجود آهن، اُهي ڪي حل نه ٿي سگهڻ جوڳا نه آهن. اُن ڪري ڳالهه جو مطلب هيءَ آهي ته اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ ۽ اُن جي حڪمران طبقي ۾ هميشه ضرور بنيادي فرق ڪرڻ گهرجي.

اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي حوالي سان اهو ئي مؤقف متوازن ۽ درست ٿيندو ته اُنهن کي سنڌ جو مستقل شهري تسليم ڪيو وڃي، جيڪو عملي طور ڪيو به ويو آهي. کين سنڌ ۾ رهندڙ هڪ ثقافتي اقليت طور، سنڌ تي ڪنهن به تاريخي حق توڙي حڪمرانيءَ جي حق (Right of Rule) کان سواءِ ٻين سمورن (سياسي، سماجي، ثقافتي، اقتصادي) حقن ۾ بنا ڪنهن تفریق جي شريڪ سمجهيو وڃي. جڏهن ته حقيقت ۾ سنڌ ۾ اُهي سمورا حق کين سنڌي عوام جي پيٽ ۾ اڳ ئي وڌيڪ مليل آهن. سنڌ جا شهر سندن حوالي آهن، شهرن جو ڪاروبار گهڻي ڀاڱي سندن ڪنٽرول ۾ آهي، ملڪي آباديءَ جي 6 سيڪڙو حصي جي قطعي اقليتي ٻوليءَ کي ملڪ ۾ قومي ٻوليءَ جو درجو مليل آهي. سنڌ اسيمبليءَ ۾ رڳو بجيت سنڌيءَ ۾ پيش ٿئي ٿي ته ٻائيٽل مڃي ٿو وڃي. ايم ڪيو ايم هڪ اقليتي سياسي ڌر هئڻ باوجود سنڌ ۾ ڪا حڪومت فضيلت سان هلڻ نه ٿي ڏني. جڏهن کان ايم ڪيو ايم وجود ۾ آئي آهي، اُن ڪنهن هڪ به سنڌ حڪومت کي فضيلت سان هلڻ نه ڏنو آهي. ها البت اسان جي سياسي ليڊرشپ توڙي دانشورن جي هڪ ڳالهه ذاتي طور مون کي سدائين غير واجبي محسوس ٿيندي آهي، جڏهن اها گهر ڪندا آهن ته اردو ڳالهائيندڙ آبادي يڪدم سنڌي ٿي وڃي. ثقافتي اقليتون ايئن فرمائش تي قومن ۾ ضم ٿي نه وينديون آهن. اها ڳالهه هڪ ڊگهي Process ۾ ٿي به سگهي ۽ نه به ٿي سگهي ٿي. اُن ڪري چوڻ ايئن نه گهرجي ته اردو ڳالهائيندڙ آبادي ترت سنڌي ٿي وڃي. چوڻ اهو گهرجي ته اُهي سنڌ جا ڏميوار ۽ وطن دوست شهري ٿي رهن ۽ پنهنجي ٻوليءَ، سماجي ماحول، سياسي روين، مقصدن ۽ پاليسين کي سنڌ جي مجموعي قومي مفاد سان هم آهنگ ڪن. اُن ۾ ئي سندن به جائز مستقل مفادن جو بچاءُ آهي ۽ اهو ئي رستو سنڌ جي به مجموعي مفاد ۾ آهي. جنهن قسم جي مخصوص ”مهاجر سياست“ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جو حڪمران طبقو پنهنجي آباديءَ جي سهڪار سان گذريل اڌ صديءَ کان ڪندو رهيو آهي، اُن نه رڳو سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مفادن کي ڪاپاري ڌڪ رسايو ۽ سنڌي سماج جي مجموعي ترقيءَ کي بيهارِي يا سست رفتار ڪري ڇڏيو. پر اُن اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي به جائز مفادن کي سخت چيهو رسايو آهي. وقتي طرح ته کين اُن سياست جي نتيجي ۾ وقتي مراعتون ۽ انيڪ ناجائز فائدا پئي مليا آهن، پر جي

تاريخ جي تناظر ۾ ڊگهي نظر سان ڏٺو وڃي ته اها عوام دشمن، مظلوم قومن سان تضاد ۾ ايندڙ، هوا ۾ لتڪيل ۽ اڳرائي پسند دهشت پسند يا متعصب سياست خود اردو ڳالهائيندڙ عوام جي به حق ۾ ناهي. مثلاً اُن جا ڪجهه مثال ئي ڪافي آهن. اردو ڳالهائيندڙ آبادي هندستان مان پنهنجون سڀ ٻيڙيون ساڙي هتي آئي ۽ اُهي هن ڌرتيءَ تي مستقل امن ۽ سکون سان فقط تڏهن ئي رهي سگهن ٿا جڏهن اُهي هن ڌرتيءَ سان پنهنجو روحاني، ذهني، ثقافتي، سماجي، سياسي ۽ اقتصادي رشتو جوڙين ۽ پنهنجن جائز مفادن کي سنڌ جي مجموعي قومي مفادن سان هم آهنگ ڪن. اُنهيءَ راه ۾ دراصل اها ئي متعصب سياست وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ ثابت ٿي آهي.

سنڌ ۾ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي مجموعي طور جمهوري، حقيقت پسند، صاف سُٿري ۽ عوام دوست نفسيات نه جڙي سگهڻ ۽ مجموعي طور سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ وچ ۾ موجود سماجي، سياسي، اقتصادي ۽ ثقافتي تضاد جي گهٽ نه ٿيڻ جا جتي ٻيا انيڪ سبب آهن، اُتي هڪ سبب سندن دانشور طبقي جي سخت موقعي پرستي، مُتّعصب سوچ ۽ بدنيت ڪردار به رهيو آهي. قومن، نسلي گروهن/ يا نئين توڙي وڏن سماجن جي سياسي اؤسر سندن سياسي ادارا ڪندا آهن، سندن مادي ترقيءَ ۾ حڪومتون بنيادي ڪردار ادا ڪنديون آهن ۽ اُنهن جي ذهني، روحاني ۽ نفسياتي اؤسر، تعمير ۽ ترويج ۾ بنيادي ڪردار سندن دانشور، اديب، عالم، شاعر، آرٽسٽ ۽ مجموعي طور سوچيندڙ ماڻهو ڪندا آهن. اُن حوالي سان اردو ڳالهائيندڙ دانشور طبقي جي قطعي اڪثريت جي فڪري، ذهني، علمي ۽ سماجي ڪردار جو جائزو وٺبو ته اُن نه رڳو پنهنجي ٻوليءَ ۽ سماج جي درست، عوام دوست بنيادن تي جمهوري ۽ فضيلت پري تربيت نه ڪئي آهي، پر ماڳهين اُن کي گمراهه ڪرڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا پئي ڪيو آهي. ڪنهن به آباديءَ يا سماج جي اُن کان وڏي بدقسمتي ٻي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي، ته اُن جا سُونهان، اُن کي گمراهه ڪرڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪندا هجن. اهو ساڳيو مسئلو لڳ ڀڳ ٿوري مختلف نوعيت سان پنجاب سان به لاڳو آهي. پنجاب ۾ به آڱرين تي ڳڻڻ جيترن چند ماڻهن کانسواءِ مجموعي طور سندن دانشور طبقو ئي آهي، جنهن جو ڌنڌو ئي پنهنجي عوام کي گمراهه ڪرڻ رهيو آهي. مها پاڪستاني، مها اسلاميت، پنهنجي قومي بالادستيءَ جي استيتسڪو کي هميشه برقرار رکڻ ۽ مظلوم قومن جي وجود، سندن جائز حقن ۽ حيثيتن کان مسلسل انڪار، پاڻ کانسواءِ سڄيءَ دنيا کي غدار سمجهڻ، علمي طور هر بنيادي معاملي تي بنهه چسپائيءَ جي سطح تي

بيهي ڳالهائڻ ۽ اُن تي وڏي اڊمبر سان فخر ڪرڻ جهڙا ”گُڻ“ پاڪستان ۾ اُنهيءَ نام نهاد ”پنجابي- اردو ڳالهائيندڙ“ دانشور طبقي جون ئي پيدا ڪيل فڪري بدعتون آهن. اڄ تائين رڳو ملڪ ۾ استيبلسمينٽ، استيتسڪو جي ترجمان سياسي پارٽين ۽ ليڊرشپ تي ئي باهيون ڪڍيون ويون آهن. جڏهن ته حقيقت ۾ پاڪستان کي نه رڳو نظرياتي طور پر عملي طور به هن تباهيءَ جي ڪناري تي وٺي اچڻ ۾ اُنهيءَ نام نهاد دانشور طبقي جو وڏو ۽ بنيادي هٿ رهيو آهي. پنجاب ۾ وري به لبرل ۽ ترقي پسند دانشورن جو محدود ئي سهي پر بهرحال هڪڙو بهتر ڪردار رهيو آهي. اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي ته وڏي بدقسمتي اها آهي ته نه رڳو سندن نام نهاد مذهبي يا نسل پرست ڌارائن جي دانشورن جو ڪردار گمراهه ڪندڙ رهيو آهي، پر سندن سڀ کان وڌيڪ فڪري بي ايمانيءَ جو ڪردار اُنهن ماڻهن پئي ادا ڪيو آهي، جيڪي بظاهر پاڻ کي لبرل، ترقي پسند، آزاد خيال، ڪميونسٽ ۽ الاڻجي ڇا ڇا چوندا رهيا آهن. اُن ڳالهه جي ثابتيءَ لاءِ رڳو ماضيءَ تي هڪ نظر وجهڻ سان ئي سڄي ڳالهه واضح ٿي ويندي. مثلاً اردو ڳالهائيندڙ دانشور جناح کي سدائين پنهنجي مطلب جو بُت بڻائڻ ۾ ته اڳرا رهيا آهن، پر هنن ڪڏهن اُن ڳالهه تي هڪ لفظ به نه لکيو آهي ته لياقت علي خان، پاڪستان جي باني محمد علي جناح سان ڪهڙيون ذهني ۽ سياسي عقويتون ڪيون؟ يا اهو ته جناح جي فڪر جا اصل بنياد ڪهڙا هئا؟ ون يونٽ قائم ٿيو ته اهو طبقو ملڪ جي مظلوم قومن جي ڌارا جي اُبتڙ پنجاب جي حڪمران طبقي سان گڏ هو. منجهائن ڪنهن هڪ به باضمير دانشور آواز بلند نه ڪيو ته اهو سراسر ظلم آهي. ون يونٽ خلاف سنڌي 32 عوام جي مختلف محاذن تان شاندار جدوجهد هلي، ڇا هن طبقي اُن جدوجهد ۾ سنڌي عوام سان هم آواز ٿيڻ جي سلسلي ۾ تيز جيترو به اخلاقي فرض ادا ڪيو؟ ٻيو ته ٺهيو، ايوب خان خلاف جمهوري تحريڪ هلي، اردو ڳالهائيندڙ عوام يا سندن ڪوتاهه نظر سياسي قيادت ته هڪڙي پاسي پر سندن دانشورن ٻيو ته ٺهيو پر اُن تحريڪ جي حمايت ۾ لفظ به لکيو؟ اوڀر پاڪستان تي پنجاب جي حڪمران طبقي ۽ استيبلسمينٽ قيامتون ڪڙڪائي ڇڏيون، سڄي ملڪ جي باضمير ماڻهن طرفان بنگالين جي حمايت ۾ هتي آواز بلند ٿي ڪيا ويا، جي اُن موقعي تي ڪو خاموش رهيو ته اهو ساڳيو نام نهاد پنجابي- اردو ڳالهائيندڙ دانشور طبقو ئي هو. حمايت ته پري جي ڳالهه آهي، ماڳهين سندن مخالفت ڪئي وئي ۽ الشمس ۽ البدر جهڙين بنگالي عوام جي قاتل تنظيمن جي حمايت ۾ طوفان بدتميزي اُٿاريو ويو. شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي دؤر ۾ انڌي منڊي جمهوريت متعارف ٿي يا سنڌي

مڊل ڪلاس ٺهڻ شروع ٿيو ۽ سنڌي ماڻهو به ترقيءَ جي ڌارا ۾ شامل ٿيڻ لڳا ته ڀٽي صاحب خلاف زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏيائون. اهو ڪم اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي ان روايتي متعصب، نام نهاد مها پاڪستاني، مها اسلامي ۽ سنڌ دشمن سياسي ليڊرشپ ته ڪيو پر ان ۾ سڀ کان اثرائتو حصو سندن دانشور طبقي جو هو. ويندي پي اين اي جي تحريڪ تائين اهو سلسلو جاري رهيو ۽ جيستائين شهيد ڀٽي کي ڦاهيءَ نه چاڙهيو ويو اهو طبقو سُڪ سان نه سٽو. ضياءَ جو سڄو دؤر ملڪ جو ٻيو عوام ۽ خاص طور تي سنڌي عوام ضياءَ شاهيءَ خلاف جدوجهد ڪري رهيو هو. پر اهو طبقو ۽ خاص طور تي سندن نام نهاد دانشور ان جدوجهد جي حمايت ڪرڻ کان ته پري رهيو پر ان خلاف زهر اوڳاڇڻ جي ڌنڌي کي لڳل هئا. ان سموري دؤر جون اخبارون ڪٿي ڏسي سگهجن ٿيون. ها البت تنهن وقت جو ”جمع خان“ ۽ اڄوڪو اجمل دهلوي پ پ جي ڌارا ۾ شامل هئڻ ڪري اڪيلي سر آواز بلند ڪري رهيو هو. پر مان هتي ان آباديءَ جي دانشور طبقي جي مجموعي ڪردار جي ڳالهه ڪري رهيو آهيان. ڳالهه جي گهڻي تفصيل ۾ نٿا وڃون. هن طبقي جو سڀ کان گمراه ڪندڙ ڪردار تڏهن سامهون آيو، جڏهن ايم ڪيو ايم جو قيام عمل ۾ آيو. هڪ تنظيم جنهن سنڌ جي وحدت خلاف نعرو بلند ڪيو جنهن پاڻ کي سنڌ اندر هڪ الڳ قوميت تسليم ڪرائڻ جو مقصد ظاهر ڪيو جنهن ملڪ جي سمورين قومن جي عوام خلاف اڳهڙي دهشتگردي ڪري پنهنجي عوام کي اڪيلو ۽ Isolate ڪري ڇڏيو. جنهن پنهنجن نوجوانن کي هن جديد دؤر ۾ تعليم کان پري ڪري کين حڪم ڪيو ته اهي گهر جا ٽپڙ وڪڻي به هٿيار وٺن. ايم ڪيو ايم هڪڙي مڪمل فاشسٽ تنظيم طور اُڀري، ٻيو ته ٺهيو پر ان پنهنجي آباديءَ توڙي تنظيم مان اُڀرندڙ اختلافي آواز کي گوليءَ سان ئي جواب ڏنو ۽ جيڪا تنظيم پنهنجي چيئرمين عظيم طارق کان وٺي پنهنجي ٻولي ڳالهائيندڙ حڪيم سعيد، تڪبير جي ايڊيٽر صلاح الدين، رئيس امروهيءَ کي قتل ڪرڻ ۾ ڪا هڪ محسوس نه ٿي ڪري، ان جي نه رڳو اصولي مخالفت نه ڪئي وئي، پر ان جي حمايت ڪئي وئي. ان ڪري ايم ڪيو ايم اڄ تائين جيڪي به سنگين ڏوهه ڪيا آهن ان لاءِ سندن دانشور طبقو لازمي طور تمام گهڻو ذميوار آهي. مان نٿو سمجهان ته جي اهو دانشور طبقو ڪو باضمير ڪردار ادا ڪري ها ته ايم ڪيو ايم ايئن بي پرواهيءَ سان اهو سڀ ڪجهه ڪري سگهي ها. اها ڳالهه مان پنهنجي پنجابي ۽ اردو ڳالهائيندڙ دانشور دوستن کي اڪثر چوندو آهيان. گهٽ ۾ گهٽ سنڌ ۾ سنڌي دانشورن جي حوالي سان صورتحال ايئن نه آهي. اهو ئي سبب آهي

جو سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن اندر ڪا ”ايم ڪيو ايم“ نهي نٿي سگهي. جيڪڏهن ڪو ايئن ڪوشش به ڪري ٿو ته ان کي ايئن ٿيڻ نٿو ڏنو وڃي. سنڌي وڏيرا شاهي، پيرن، ميرن، جاگيردارن تي سڀ کان وڌيڪ مزاحمتي تنقيد اسان جي انهيءَ اڀري سپري سوچيندڙ لڏي پئي ڪئي آهي. سنڌ جي دانشور جي ايم ڪيو ايم جي دهشتگرديءَ جي مخالفت ڪئي آهي، ته ان اڄ تائين 30 سيپٽمبر جي واقعي کي به ڪڏهن Own نه ڪيو آهي. اسان جي شاعرن (حسن مجتبيٰ وغيره) ان تي شعر لکيا ۽ اڄ تائين هڪ به باضمير سنڌي دانشور/ ليکڪ انهيءَ دهشتگرديءَ جي ڀنڀرائي نه ڪئي آهي. اسان جي تعليمي ادارن ۾ قومپرستيءَ جي نالي ۾ ٿيندڙ غنده گرديءَ کي وائڪو پئي ڪيو ويو آهي يا گهٽ ۾ گهٽ ان جي ڀنڀرائي نه ڪئي وئي آهي. قاسم آباد ۾ ”سنڌي جوڌا“ پتہ گيري ڪن ٿا ته سنڌي پريس ان کي وائڪو ڪري ٿي، پر اڄ تائين اردو پريس ڪڏهن لکيو آهي ته ڪراچيءَ جي عوام ۽ واپارين سان ڪهڙي ويدن آهي؟ ان ڪري مان سمجهان ٿو ته سنڌ ۾ سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ وچ ۾ ويڃن جي گهٽجڻ ۽ ان جي ٻنهي ڌرين لاءِ انصاف پري حل جي راهه ۾ وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ سنڌ جي اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي دانشور طبقي جو متعصب ۽ گمراه ڪندڙ ڪردار به آهي. جيستائين ان حوالي سان ڪو Break Through نه ٿيندو، تيسين ان مسئلي جي حل طرف ڪا به بنيادي پيش رفت نه ٿي سگهندي.

هاڻي ان سڄي پسمنظر ۾ ايم ڪيو ايم جي سوال تي، ان جي بنيادي نقطن جي حوالي سان لازمي طور چنڊ چاڻ ڪرڻ گهرجي ۽ پوءِ ان جو جائزو وٺجي ته ان ڏانهن اسان سنڌي ماڻهن جو رويو ڪهڙو ۽ ڇا هئڻ گهرجي؟ جيستائين ايم ڪيو ايم جو سوال آهي ته مان نٿو سمجهان ته ان ۾ ڪو ابهام جو مسئلو آهي. ڪنهن کي خبر نه آهي ته ايم ڪيو ايم ڇا آهي؟ اها ڪهڙي دؤر ۽ پس منظر ۾ وجود ۾ آئي هئي؟ ان جا نظرياتي بنياد ۽ سياسي مقصد ڪهڙا هئا ۽ آهن؟ اها ڪهڙن ڪهڙن دؤرن ۾ ڪهڙين ڪهڙين ”قوتن“ جي هٿن ۾ سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل مفادن خلاف استعمال ٿي آهي؟ ان جا نظرياتي بنياد، سياسي مقصد، پاليسيون، حڪمت عمليون، اوليتون، روايت ۽ ”ڌنڌا“ هيستائين ڪنهن جي خلاف رهيا ۽ استعمال ٿيا آهن؟ ان ڪنهن جي مفادن کي ڪاپاري ڌڪ پئي هنيو آهي؟ ۽ اها پس و پيش ڪنهن جي خلاف مصروف عمل آهي؟ اهڙا ۽ ٻيا اٽيڪ سوال آهن، جن تي جيڪڏهن ڪوبه ماڻهو غور ڪندو ته ڳالهه ۾ دراصل ڪوبه ابهام موجود نه آهي. اها بي ڳالهه آهي ته ڪجهه ماڻهن جو ڌنڌو ئي ان بابت مونجهارا ۽ ابهام پيدا

ڪرڻ آهي. سڀ کان وڏي ڳالهه ته سنڌي عوام ايم ڪيو ايم جي سوال تي بلڪل واضح ۽ Convinced آهي. ايم ڪيو ايم جيڪي نظرياتي ۽ سياسي بنياد کڻي سامهون آئي هئي، اُهي ٿلهي ليکي هي آهن:

(الف) مهاجرن کي سنڌ ۾ هڪ ڌار قوميت طور تسليم ڪيو وڃي.

(ب) سنڌ کي پن قومن ۽ پن ٻولين جو صوبو تسليم ڪيو وڃي يا مهاجرن کي

الڳ صوبو/ وطن مهيا ڪيو وڃي.

(ت) سنڌ جي سياسي اقتدار تي مهاجرن جو هڪ ڌار قوميت جي حيثيت ۾

اڌواڌ حصو (Share) تسليم ڪيو وڃي.

(ج) ڪوٽا سسٽم ختم ڪيو وڃي ۽ سرڪاري ادارن ۾ نوڪريون توڙي اعليٰ

تعليمي ادارن ۾ داخلاون مقامي صرف مقامي (شهرن جي بنياد تي) ڊوميسائيل رکندڙ آميدوارن کي ڏنيون وڃن.

(ح) ڪوڪرا پار سرحد کولي وڃي ۽ بهارين کي (پاڪستان ۽ دراصل سنڌ ۾)

گهرايو وڃي.

اچو ته ان زماني ۾ ايم ڪيو ايم جي قائد الطاف حسين جي بيانن ۽ لکڻين

مان انهن جي ثابتي ڳوليون.

”..... ڪراچيءَ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ 25 قومي اسيمبليءَ جون سيٽون، 70

صوبائي اسيمبليءَ جون سيٽون ڏنيون وڃن....“ (ڪتاب: ”الطاف جا عزم ۽ ارادا“، ص: 38)

”..... گورنر سنڌي هجي ته وزير اعليٰ مهاجر، هوم منسٽر سنڌي هجي ته آءِ

جي پوليس مهاجر.....“ (ڪتاب ساڳيو، ص: 20)

”..... ننڍي کنڊ جا رهاڪو هڪ قوم هئا ۽ اهڙيءَ طرح آفريڪا جا رهاڪو

به هڪ قوم هئا..... هڪ قوم مان قوميتون پيدا ٿينديون آهن ۽ پوءِ هر هڪ قوميت

پنهنجي ڌرتي هٿ ڪري قوم ٺهي پوندي آهي..... ننڍي کنڊ ۾ پهريائين پن

قوميتن هندو ۽ مسلم۔ جو نعرو اُسرِيو..... پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ اُهي ٻه قوميتون

ڦري ٻه قومون ٿيون. هڪڙي مسلمان ۽ ٻي هندو قوم..... پاڪستاني قوم ۾ بنگالي

قوميت ظاهر ٿي. 1970ع ۾ بنگلاديش ٺهڻ سبب بنگالي قوميت ڦري بنگالي قوم

ٺهي پئي ۽ اهڙيءَ طرح پاڪستاني قوم مان ٻه قومون ٺهيون ۽ اڳوڻي ننڍي کنڊ

واري هڪ قوم مان ٽي قومون ٺهيون۔ هندو، پاڪستاني ۽ بنگالي..... هاڻوڪي

پاڪستان ۾ چار قوميتون۔ سنڌي، بلوچ، پختون ۽ پنجابي ظاهر ٿي چڪيون

آهن. پر ورهاست وقت هندستان مان لڏي اچي سنڌ جي ڏاکڻي علائقي ۾ ٽڪي

پونڊڙ ماڻهن اڃان تائين پاڻ کي قوميت نه سڏرايو آهي! جڏهن ته انهن جي برتر ٻولي، اعليٰ ثقافت، گڏيل مخصوص مفاد ۽ سورهيه به مقامي ماڻهن کان ڌار قسم جا آهن. تنهن ڪري انهن کي به گهرجي ته اُهي پاڻ کي قوميت سڏرائين. (ڪتاب ساڳيو، ص: 173)

”..... جڏهن پنجابي، بلوچي، پختون ۽ سنڌي قوميت جي ڳالهه ٿيڻ لڳي ته

مهاجرن لاءِ پنهنجي سڃاڻپ ڪرائڻ ۽ حق حاصل ڪرڻ جو اڪيلو رستو اهو

رهجي ويو ته اُهي به پنهنجي قوميت جي ڳالهه ڪن.....“ (ڪتاب ساڳيو، ص: 58)

”..... ايم ڪيو ايم، جيڪو ڪجهه ڪيو آهي، ماڻهن کي هڪ راءِ جو

شعور ڏنو آهي، انهن کي هڪ ليڊرشپ مهيا ڪئي آهي، اهو سڀ ڪيو جيڪو

مهاجرن جي حقن حاصل ڪرڻ جو سوال آهي.“ (ص: 50)

هاڻي اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ايم ڪيو ايم ڪهڙا مقصد ۽ ارادا کڻي

ميدان تي آئي آهي. دراصل ايم ڪيو ايم گهڻن عنصرن ۽ سببن جي

ايڪسيڊنٽ جو فنامنا (لقاء) آهي. يعني هڪ پاسي ته اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ اندر

جيڪا مخصوص ڦورو ۽ متعصب ذهني ٿي آئي هئي، ان پنهنجو سبجيڪٽو

اظهار ايم ڪيو ايم جي صورت ۾ ڪيو يعني ان جو هڪ پس منظر اهو هو

جيڪو مٿي حوالن سان واضح ڪيو ويو آهي، پر ان جو هڪ ٻيو پس منظر به آهي.

چيو وڃي ٿو ته جنرل ضياءَ به ان جي قيام ۾ اندروني طور وڏو بنيادي ڪردار ادا

ڪيو هو. جو هن سمجهيو ٿي ته سنڌ ۾ تيزيءَ سان اُسرندڙ ۽ اُڀرندڙ جمهوري عمل ۽

سياست کي ڪاپاري ڌڪ هڻڻ جو هڪ ئي طريقو آهي ته سنڌ ۾ اهڙي متعصب

سياست ذريعي هڪ زبردست اندروني سماجي، سياسي، اقتصادي، ثقافتي توڙي

نظرياتي تضاد اُڀاري، سنڌ جي جمهوري Process کي تباهه ڪيو وڃي ۽ پوءِ نيٺ

ايئن ٿي ٿيو. ان بابت هتي ورجاءُ ڪرڻ اجايو ٿيندو. جو اهو پنهنجو ويجهي ماضيءَ جو

دؤر آهي ۽ ان جو سمورو رڪارڊ نه رڳو موجود آهي، پر ماڻهن جي دلين تي به نقش

ٿيل آهي. ايم ڪيو ايم پنهنجي مٿي بيان ڪيل مقصدن لاءِ گذريل 15 سالن کان

چا چا پئي ڪيو آهي، ان بابت سنڌي عوام ۾ ذري جيترو به مونجهارو يا ابهام

موجود نه آهي. ان ڪري هاڻي سنڌ ۾ بنيادي سوال ايم ڪيو ايم جي ڪردار تي

بحث ڪرڻ جو ناهي. پر ان ڏانهن اسان جي روين جو آهي. ايم ڪيو ايم ته اڄ به

پنهنجي پهرين ڏينهن کان طئي ۽ واضح ڪيل مقصد لاءِ اڳ جي پيٽ ۾ وڌيڪ

سرگرميءَ سان ڪم ڪري رهي آهي. ها البته اڳ جي پيٽ ۾ وڌيڪ ميجوٽر ٿيڻ

ڪري انهن پنهنجي حڪمت عملي، نعرن ۽ روين ۾ ضرور ڪجهه ”فارم“ جي

تبديلي آندي آهي. پر ان جو Content اڄ به بلڪل ساڳيو بلڪه اڳ کان وڌيڪ خطرناڪ آهي. جنهن جو تازو ثبوت ايم ڪيو ايم طرفان جنيوا ۾ انساني حقن جي هڪ ڪانفرنس ۾ پيش ڪيل مؤقف ۽ ورهايل پمفليت آهي. جنهن ۾ اها ٿيوري پيش ڪئي وئي آهي ته، ”آخر ”مهاجرستان“ ڇو نٿو ٺهي سگهي؟“ ان پمفليت جو مڪمل متن روزاني عبرت ۾ شايع ٿي چڪو آهي. ايم ڪيو ايم بابت ڪجهه وقت کان هڪ عجيب ۽ ٻنھ گمراه ڪندڙ مفروضو گهڙيو ويو آهي ته اها هاڻي بدلجي، اشرف ۽ سنڌ دوست ٿي وئي آهي. يعني تاثر اهو ڏنو پيو وڃي ته ماڳهين ايم ڪيو ايم جي قيادت نظرياتي حج ڪري، توبه تائب ٿي سياسي معنائن ۾ صومر و صلوات جي پابند ٿي وئي آهي. ان ڏس ۾ ڪجهه بنيادي نقطن تي غور ڪرڻ سان ڳالهه کي آسانيءَ سان سمجهائي به سگهجي ٿو. جيتوڻيڪ ايم ڪيو ايم بظاهر پنهنجو نالو تبديل ڪيو آهي، يعني اها بظاهر ”مهاجر قومي موومينٽ“ مان ڦري ”متحده قومي موومينٽ“ ۾ تبديل ٿي چڪي آهي. جنهن لاءِ چيو وڃي ٿو ته اهو ڪم ڪانٽن نواز شريف جي پهرين دؤر ۾ ان وقت جي آرمي چيف مرحوم آصف نواز ڪرايو هو. پر تنظيم جي ڪردار جو تعين سندن نالا ۽ بظاهر نعرا ٿورو ئي ڪندا آهن. ڇا هٿلر جي نازين يا مسوليني پوئلڳن ڪڏهن پاڻ کي فاشسٽ سڏيو هو؟ دنيا جو ڪهڙو بچڙو ۽ انسان دشمن ڏٺو آهي، جيڪو بيانگ دهل، انسان دشمنيءَ جي نالي ۽ نعري هيٺ ڪيو ويو هجي؟ دنيا جي ڪهڙي دهشتگرد تنظيم آهي جنهن پاڻ کي دهشتگرد سڏيو هجي؟ دنيا جو ڪهڙو آمر آهي جنهن اڄ ڏينهن تائين پاڻ کي آمر ۽ جمهوريت دشمن سڏيو هجي؟ جنرل ضياءَ ڪڏهن چيو هو ته مان جمهوريت جو قاتل ۽ آمر آهيان؟ هو ته پاڻ کي اسلام ۽ انسان دوستيءَ جو علمبردار سڏيندو هو. افغان جهاد جي نالي ۾ ضياءَ دؤر ۾ جيڪو آمريڪي سي آءِ اي جي ڊالرن تي ڏنڌو ٿيو، ڇا اهو واقعي اسلامي جهاد هو؟ ۽ اسلام ۽ افغان عوام جي سربلنديءَ ۽ مفادن لاءِ ڪيو ويو هو؟ ان ڪري تنظيم ۽ تحريڪن جي ظاهري نالن ۽ نعرن جي ڪابه اهميت نه هوندي آهي. يورپ کي سوين سال جهالت ۽ پسمانديءَ جي ڏٻڻ ۾ ڏڪيندڙ ۽ عيسائي عوام جي زندگيءَ جا سڀ انساني حق سلب ڪندڙ ڪٽو لڪ پائائيت ڪڏهن اهو چيو ته اهي انسان دشمن آهن؟ هُنن ته پاڻ کي اصل خدا جو ڌرتيءَ تي نائب ۽ عوام جو مسيحا پئي سمجهيو. ان ڪري ايم ڪيو ايم جي نالي تبديل ڪرڻ سان ڇا ٿو ٿئي؟ سوال آهي ته ڇا هنن ڪڏهن ايئن چيو آهي ته هنن جو ماضيءَ ۾ پڌرو ڪيل منشور ۽ مقصد غلط هئا ۽ هاڻي هو انهن تان مڪمل طور تي هٿ ڪڍي چڪا آهن؟

ڇا هنن ڪڏهن اهو تسليم ڪيو آهي ته سندن دامن تي جيڪي هزارين بيگناهه سنڌي ماڻهن جي ناحق خون جا نشان آهن، هو انهن لاءِ شرمسار آهن؟ ڇا هنن سنڌ جي ورهاڱي جي خواب تان عملي طور هٿ ڪنيو آهي؟ اڄ به سندن ڪهڙو مطالبو آهي جيڪو بنيادي طور سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي خلاف نه هجي؟ جيستائين سندن بظاهر استيبلشمينٽ مخالف هٿلر جي مفروضي جو تعلق آهي ته اها به اسان جي خام خيالي آهي.

حقيقت اها آهي ته ايم ڪيو ايم کي ”خاص سببن“ ڪري پهرين ڏينهن کان اندروني طور استيبلشمينٽ جي ڳجهي توڙي ظاهري سپورٽ رهي آهي. پر جڏهن ايم ڪيو ايم اندروني طور هندستان جي هٿن ۾ ڪيڏي استيبلشمينٽ کي ”ڏڪ ڏيڻ“ چاهيو ته استيبلشمينٽ جا روبا به هنن ڏانهن تبديل ٿيا. ايم ڪيو ايم استيبلشمينٽ جي خلاف نه ٿي آهي. پر هاڻي انديا سان سندن مابين لاڳاپن هٿلر سبب، خود استيبلشمينٽ منجهان هٿ ڍرو ڪيو آهي. هاڻي سندن اڳوڻي ”دادلائپ“ ۾ ٿورو جزوي فرق آيو آهي. اڄ به ايم ڪيو ايم جي بين الاقوامي پروپيگنڊا جو مرڪزي نقطو ڪهڙو آهي؟ اهو ئي ته پاڪستان ۾ هو سنڌ اندر هڪ مظلوم ”قوميت“ آهن. جنهن تي استيبلشمينٽ ظلم ڪري رهي آهي ۽ کين پنهنجا حق نٿي ڏي. اڳ انهن نام نهاد ”مهاجر حقن“ جو مطالبو سنڌين کان ڪيو ويندو هو ۽ هاڻي استيبلشمينٽ کان ڪيو وڃي ٿو. رڳو ڳالهه جي فارموليشن جو فرق آهي. سوال آهي ته اهي ”حق“ ڪهڙا آهن؟ يا اهي ڪنهن کان ڪسي کين ڏنا وڃن؟ ۽ اهي سنڌ جي مجموعي مفادن سان هم آهنگ آهن ۽ ان جي وحدت، سالميت ۽ مستقل مفادن لاءِ خطرو آهن؟ ان ڪري اها هڪڙي وڏي گمراه ڪندڙ پروپيگنڊا يا مفروضو آهي ته ايم ڪيو ايم هاڻي سنڌ دوست ٿي وئي آهي.

مان ايم ڪيو ايم ايم جي حوالي سان سنڌ اندر خاص طور تي ٻن ڌرين جي روبي ۽ نقط نظر تي پنهنجي ايماندارانه تنقيدي راءِ نه رڳو رکڻ ٿو، پر ان جو کليل اظهار ڪرڻ به ضروري ٿو سمجهان. ڇاڪاڻ ته موجوده صورتحال ۾ به ان بابت عوام کي حقيقتن کان واقف نه ڪيو ويو ته پوءِ ان جا نتيجا تمام خطرناڪ نڪري سگهن ٿا. انهن مان پهرين ڌر پ پ پ جي آهي. پ پ پ پل ته پاڻ کي وفاقي پارٽي يا وفاق جي وحدت جي علامت سمجهي يا اها پل ته پاڻ کي سنڌ جي قومي سوال ڏانهن جوابدار نه سمجهي، پر ڇاڪاڻ ته سنڌ جي عوام جو مينڊيٽ گذريل ٽن ڏهاڪن کان مجموعي طور ان کي ملندو رهيو آهي، ان ڪري مان سمجهان ٿو ته کين ان ڏس ۾ ضرور سنجيده ۽ ذميواري ٿيڻو پوندو. هڪ اهڙي پارٽي، جيڪا

سنڌي ماڻهن جو سياسي مينڊيٽ هڪ زماني کان اڪيلي سر انجواءِ ڪندي هجي، اها ڪيئن ٿي سنڌ جي بنيادي اشوز تي لائق يا غير ذميوار رهي سگهي؟ افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته ان حيثيت ۾ پ پ پ کي سنڌ جي حوالي سان جيترو ذميوار ۽ واضح ٿيڻ گهرو هو، اها ڪڏهن به ايئن نه ڪري سگهي آهي، نه رڳو اهو پر ان هميشه سنڌ سان لاڳاپيل بنيادي معاملن ۾ ڏٺي ٿي ڪو ڪردار ادا ڪرڻ کان هميشه لنوايو آهي. يعني هڪ طرف سنڌي عوام جي طاقت جو توازن جنهن پارٽيءَ جي حق ۾ هجي ۽ ٻئي پاسي اها اوتري غير ذميوار ثابت ٿئي، ته ان جو سڌو مطلب اهو ٿيو ته سنڌي عوام جي ان اتاهه سياسي قوت کي نه رڳو ان جي بنيادي ۽ مستقل مفادن لاءِ استعمال نه ڪيو ويو آهي پر ماڳهين وس ڀڳي ان کان لاتعلق پئي ڪيو ويو آهي. ايم ڪيو ايم جي سوال تي پ پ پ سنڌ جي وڏي ۽ وڏي سياسي ڌر هئڻ ناتي نظرياتي ۽ اصولي طور تي ڪڏهن به واضح نه ٿي سگهي آهي. ها پ پ پ جي ايم ڪيو ايم سان جيڪڏهن چڪتاڻ رهي به آهي ته اها اقتدار جي سلسلي ۾ پيش ايندڙ پيچيدگين ۽ مسئلن جي حوالي سان رهي آهي، پر ان جو حقيقي بنياد سنڌ ڪڏهن به نه رهي آهي. مثلاً پ پ پ جي پهرين قائم علي شاهه واري سنڌ حڪومت ايم ڪيو ايم سان جيڪو لکت ۾ معاهدو ڪيو هو، ان ۾ سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل مفادن جو ڪوبه لحاظ نه رکيو ويو هو ۽ انهن تي ڳالهين ايم ڪيو ايم جو مٿو خراب ڪيو ۽ جڙ ته اهو طئي ٿي ويو ته جيڪا سنڌ حڪومت ايم ڪيو ايم جي ڳجهو ٿي نه رهندي، اها فضيلت سان سنڌ ۾ هلي نه سگهندي.

ايم ڪيو ايم جي حوالي سان بي ڌر جنهن جي مؤقف ۽ ڪردار بابت مان تنقيدي راءِ جو اظهار ڪرڻ چاهيان ٿو، اها سائين جي ايم سيد جي سوچ سان لاڳاپيل ڌر آهي، جنهن جا مختلف وقتن تي مختلف نالا، گروهه ۽ ڌڙا رهيا، پر سندن سياسي سوچ جو بنياد هڪ آهي. اڄ جيڪو جسقم - ايم ڪيو ايم سان اتحاد ڪيو ويو آهي يا انهن پاران صفايون پئي پيش ڪري يا سائين جي ايم سيد جو فرزند امداد محمد شاهه، جيڪو ايم ڪيو ايم سان بنهه ويجهڙائيءَ جي شهرت رکي ٿو ۽ پونم ۾ ايم ڪيو ايم جي شموليت لاءِ سرگرم نظر اچي ٿو، ان جون پاڙون ان پس منظر ۽ رويي ۾ آهن، جنهن جو بنياد ٻيو ڪنهن نه پر خود سائين جي ايم سيد وڌو هو. جنهن زماني ۾ ايم ڪيو ايم ڌار قوميت جو نعرو هنيو، ان زماني ۾ سائين پاڻ انهن تي هٿ رکيو، ٻيو ته نهيو الطاف جيڪي سنڌ جا ڌڙا ڪندو هو، ان ۾ ان ڌر سان لاڳاپيل ذميوار نوجوان اڳواڻ سندس باڊي گارڊ ٿي هلندا هئا. الطاف حسين جي ايل ايم سي ۽ لاڙڪاڻي واري جلسي جون ته

تصويرون ۽ اخباري رپورٽون به رڪارڊ تي آهن. چيو ويو ته هاڻي پنجاب کان سنڌ جي چند ايم ڪيو ايم وارا آجي ڪرائي ڏيندا، ان ڏس ۾ سائين جي ايم سيد جا ڪيترا بيان، انٽرويو ۽ خطبا رڪارڊ تي آهن. سياست ۾ دشمن قوتن سان ڳالهائڻ، رابطو رکڻ، انهن سان ڪن ڳالهين تي اتفاق توڙي گڏ هلڻ کي ڪڏهن به معيوب نه سمجهيو ويندو آهي. اها ته سياسي ڊپلومييسيءَ جي بنيادي تقاضا آهي، پر سوال آهي ته اهو ڪهڙي وقت تي ڪجي؟ ڪهڙيءَ سطح تي ڪجي؟ ان جي فارموليشن ۽ نوعيت ڪهڙي هجي؟ ان ۾ پنهنجن مفادن جي تحفظ جا گهڻا امڪان ڪيئن پيدا ڪجن ۽ دشمن جي مفادن جي بچاءَ جا امڪان ڪيئن گهٽائجن؟ ۽ مجموعي طور ان سڄي معاملي ۾ پنهنجا ڪهڙا فوري ۽ دائمي مفاد حاصل ڪجن؟ اهي سڀ سوال ان سياسي ڊپلومييسيءَ جا بنياد هوندا آهن، جي انهن جو ڪو لحاظ نه رکيو ويندو ۽ ان باري ۾ ڪا تمام سنجيده ۽ دوراندیش روش اختيار نه ڪئي ويندي ته ان جا نتيجا ايترا ته خوفناڪ نڪري سگهن ٿا، جو انهن جي ڪڏهن تلافِي ٿي نٿي سگهي.

ورهائي وقت سنڌ جي ليڊرشپ ايئن ڪيو ۽ اڄ اسان ان جا نتيجا پوڳي رهيا آهيون. اسين قومي طور جيڪي غلطيون اڄ ڪنداسين، ان جا ڪيتا اسان جا ايندڙ نسل پوڳيندا. بلڪل ايئن جيئن اسان جي اڳئين نسل جي ڪوتاهه نظريءَ جو نتيجو اڄ اسين پوڳي رهيا آهيون. ٻيلا سياست ۾ غلطيون به ڪيون آهن پر انهن مان تاريخ جي شعور جي روشنيءَ ۾ سکيو به آهي. جڏهن ته ايم ڪيو ايم جي سوال تي سائين جي ايم سيد جي سوچ سان لاڳاپيل ڌر جو رويو ۽ نقطه نظر ڏسجي ٿو ته ڳالهه بنهه ان جي اُبتڙ آهي. ڇا جيڪي ماڻهو ايڏي وڏي معاملي ۾ هڪڙي پوريءَ قوم پاران ايتري حساس معاملي تي ”ڊيل“ يا ڊائلاگ ڪن ٿا ته اهي ان لاءِ ٻيلا سياسي طور گهٽ ۾ گهٽ Qualification رکن ٿا؟ سائين امداد محمد شاهه جي سياسي سنجيدگي ته ان مان ظاهر آهي ته سائين چوويهه ڪلاڪ سياست ڪري ٿو ۽ ڪنهن سياسي تنظيم جو ٺلهو رسمي ميمبر ٿيڻ لاءِ به تيار نه آهي. پوءِ ڪهڙيءَ حيثيت ۾ ايترو وڏن معاملن ۾ سنڌ کي ايم ڪيو ايم جي هنج ۾ اڇلايو ٿو وڃي؟ امداد محمد شاهه ته هڪ فرد آهي، جنهن جي ڪا وڏي حيثيت يا آواز جو وزن به نه آهي، جو هو سياستدان نه ته دانشور به ڪونهي، پر جسقم ته هڪ سياسي ڌر آهي، ان کي هن ڏس ۾ ضرور سنجيدگي اختيار ڪرڻي پوندي، اها جيڪڏهن اهي تاريخي غلطيون ورجائيندي ته ان جا نتيجا خوفناڪ نڪرندا، يعني ان ڏس ۾ چئن ميجوئر ماڻهن سان صلاح مصلحت ڪئي وڃي. ان ڪري ايم ڪيو ايم

بابت سنڌ ۾ غلط مفروضا متعارف ڪرائڻ دراصل ڪنهن جي مفاد ۾ آهن؟ اها ڪنهن جي خدمت ليکجي؟ سنڌ جي عوام جي يا سنڌ جي مخالف قوتن جي؟ ها البت مون پهرين به چيو ته ايم ڪيو ايم ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام ۾ ضرور فرق ڪرڻ گهرجي. اردو ڳالهائيندڙ عوام جي ٻين مثبت فورمس سان ڳالهائڻ، کين اهم قومي معاملن ۾ شامل ڪرڻ ۽ ساڻن مختلف سطحن تي رابطو رکڻ ۾ نه رڳو ڪا خرابي نه آهي، پر اهو ضروري به آهي. اردو ڳالهائيندڙ عوام کي اهو شدت سان محسوس ڪرائڻ گهرجي ته انهن جا جائز مستقل مفاد به سنڌ ۽ سنڌي عوام جي جائز مستقل مفادن سان وابسته ۽ مشروط آهن. جيستائين اهي ايم ڪيو ايم جهڙي سياست وٽ يرغمال رهندا، سندن جائز مفاد هميشه خطري ۾ رهندا.

پونءَ ۾ ايم ڪيو ايم جي شموليت تي پناڻ ۽ بلوچ سردار به زور ڏئي رهيا آهن ۽ ظاهر آهي ته ان جا نوس سبب به آهن. پناڻ ڪراچيءَ کي پنهنجو وڏي ۾ وڏو شهر Claim ڪن ٿا ۽ اهي ايم ڪيو ايم جي سهڪار سان سنڌ ۾ پنهنجو سياسي ڪردار متعين ڪرڻ چاهين ٿا. اهو به ممڪن آهي ته کين يعني بلوچ سردارن ۽ پناڻن کي اهو ”اشارو“ هجي ته ايم ڪيو ايم ۽ سنڌ جي ڪجهه قومپرست عنصرن سان گڏجي پ پ پ جي حيثيت کي Replace ڪن. سياست مفادن جي جنگ ۽ جُوا جونالو به آهي، جنهن ۾ هر ڌر پنهنجي حق ۾ داءُ هڻي اها ڪٽڻ چاهي ٿي. پر سوال آهي ته ڇا اسان ان سموريءَ جنگ ۾ پنهنجي بچاءَ جي جنگ وڙهي رهيا آهيون؟ يا ٻين جي هٿن ۾ استعمال ٿي رهيا آهيون؟ ان سوال تي اسان کي ايمانداريءَ ۽ سنجيدگيءَ سان سوچڻ گهرجي.

روزاني عبرت حيدرآباد - 29 ۽ 30 ڊسمبر 2000ع

گم ٿي ويل ”سنڌ ايجنڊا“ ۽ نئين سنڌ حڪومت!

سنڌ گذريل ڪيترن سالن کان جن بدترين معاشي، سياسي ۽ سماجي حالتن مان گذري آهي، ان حوالي سان چونڊن کان اڳ سنڌ جي ساڃاهه وند ليڪن ”سنڌ ايجنڊا“ جو سوال اُٿاريو هو، جنهن جو نتيجو هو ته سنڌ جن حساس حالتن مان گذري رهي آهي ۽ ان سان جيڪي مسئلا ڳهٽيل آهن، ڇا ايندڙ سنڌ حڪومت انهن جو ڪو تدارڪ ڪري سگهندي؟ ڇا سنڌ جو ماڻهو سياسي، معاشي ۽ سماجي طور سک جو ساهه کڻي سگهندو؟ هاڻي جڏهن خيرن سان سنڌ ۾ حڪومت به قائم ٿي چڪي آهي ۽ علي محمد مهر جهڙي ماڻهوءَ جي وڏي وزارت هيٺ سنڌ ۾ نئين ڪابينا به قسم کڻي ”پنهنجو ڪم“ ڪرڻ شروع ڪيو آهي، تڏهن حڪومت جي هر پارٽنر وٽ پنهنجي پنهنجي ڌار ايجنڊا ته ضرور آهي، پر حڪومتي سطح تي ”سنڌ ايجنڊا“ جو ڪٿي اشارو به ڪونهي. جيتوڻيڪ سنڌ ۾ موجوده حڪومتي سبب اپ ڪا نئين ڳالهه نه آهي، جو سنڌ ان کان اڳ ڄام صادق، مظفر شاهه ۽ لياقت جتوئيءَ جا حڪومتي ماڊل پڻ ڏسي چڪي آهي. جنهن ۾ ايم ڪيو ايم ۽ سنڌ ۾ استيبلشمينٽ جي ”سهڪار“ سان مٿي ايندڙ

نندين سياسي گروهن کي ملائي حڪومت ٺاهي ويندي آهي. جنهن ۾ نالي ۾ ته وڏو وزير سنڌي هوندو آهي، پر سڄو حڪومتي وهنوار ايمر ڪيو ايمر وٽ هوندو آهي. هن دفعي به جنهن انداز سان سنڌ ۾ حڪومت قائم ڪئي وئي آهي ۽ جنهن ريت سنڌ جون وزارتون مالِ غنيمت جيان ورهايون ويون آهن، ان سنڌ جي ماڻهن کي مڪمل طور محسوس ڪرايو آهي ته سنڌ ۾ اهوئي حڪومتن ۾ پارٽنر ٿيندو ۽ ان جا ٽي وارا نيارا ٿيندا، جنهن سان ”مٿيان“ راضي هوندا. سنڌ جي عوام ۽ مينڊيٽ جو حڪومت جي قيام سان ڪوبه واسطو نه وڃي ۽ ”مٿين“ جي راضي رهڻ جا معيار ۽ محرڪ ڇا هوندا آهن؟ اهي هاڻي ڪنهن کان به لڪل نه رهيا آهن. هنن چونڊن مان ڪجهه ڳالهين تي هڻي هميشه لاءِ چٽيون ٿي ويون. مثال طور:

(الف) متحده زبان سان پل ته ڪٿي ڇا به چوي ۽ الطاف حسين لنڊن مان ڪٿي استيڻلشمينٽ خلاف ڪيترا به بيان ڏي پر سندن ”حق ۽ واسطا“ ڏٺين وٽ محفوظ آهن. حڪومت عملي اها آهي ته ڳالهين ڪهڙيون به ڪجن، ڪم مٿين جوئي ڪبو. متحده چونڊن کان اڳ 1940ع جي قرارداد کان گهٽ ڳالهه ٿي نه ٿي ڪئي پر هاڻي آهي ڪا بنيادي ۽ سنڌ جي ڳالهه ايجنڊا تي؟ سڄو ڏينهن سنڌ خلاف باهيون جاگيردارن جي نالي ۾ ڪڍيون، پر اقتدار ۾ ويهيو انهن سان ۽ انهن ۾ به اهي جيڪي سنڌي ريت ”مٿين“ جي مدد سان ”مٿي“ اچن. نه ته جاگيردار ۽ وڏيرا ته پ پ پ ۾ به آهن، پر اهي قبوليت جوڳا نه آهن. علي احمد بروهي، آغا سليم، قمر شهباز ۽ متحده جا ٻيا اتحادي هاڻي متحده لاءِ ڇا ٿا چون؟

(ب) سنڌ جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو سنڌ حڪومت ۾ سنڌين کي وزارتون ٿيون حصو ڏنو ويو آهي. هونئن ته جنهن قسم جا وزير سنڌين مان ڪنيا وڃن ٿا، انهن کي وزارتون گهڻيون به ملن ته به خير جي ڳالهه آهي جو ان سان سنڌ جي عوام کي ته هونئن به ڪو خاص فرق ۽ فائدو نه ملندو پر ڳالهه ”حق حاڪميت“ جي آهي. هن دفعي اهو حجاب به ختم ڪيو ويو ته سنڌي هجن يا ٻيا، آهن ته سڀ مٿين جا. هنن جي پنهنجي عوام ۽ قوم سان ته ڪمٽمينٽ هونئن به نه هوندي، پوءِ چون ”قومي سوچ“ اختيار ڪري سنڌ ۾ وزارتون سڀني صوبن جي ماڻهن کي ورهائي ڏنيون وڃن. جن ماڻهن جو پنهنجي صوبي ۾ وڏي ٿالهيءَ تي به نالو نه آهي انهن کي به سنڌ ۾ وزارتون ڏنيون ويون آهن ۽ اهي به سندن مرضيءَ تي. يعني هنن چونڊن کان پوءِ قائم ٿيل حڪومت ۾ اها ڳالهه ”مٿين“ واضح ڪئي آهي ته هروڀرو اهو

ضروري ڪونهي ته سنڌ حڪومت ۾ نالي ماتر ٿي سهي پر گهڻائي سنڌين جي هجي. ماڻهو سندن ”پنهنجا“ آهن. پوءِ ان ۾ سنڌي اڪثريت ۾ هجن يا اقليت ۾ ان سان ڪو خاص فرق نه ٿو پوي. متحده به پنهنجين وزارت ۽ Share تي ته هميشه جيان اعتراض ڪيو آهي، پر ان جو ڪوبه نوٽيس نه ورتو آهي ته سنڌ حڪومت جي ڪابينا ۾ سنڌي ٿورائيءَ ۾ ڇو آهن؟ سنڌي وزيرن کي ته اهو اعتراض هونئن ئي اصولي طور ڪرڻو نه آهي، جو هو ”قومي سوچ“ رکن ٿا ۽ هنن سنڌي عوام جي مينڊيٽ جي بنياد تي نه پر مٿين جي زور تي وزارتون ورتيون آهن. اسلام آباد جي هڪ 21هين گريڊ جي آفيسر جي سنڌ ۾ موجودگي ۽ سنڌ حڪومت جي قيام ۾ ”مدد“ ته هاڻي ڪنهن کان به ڳجهي نه آهي، ٻيو ته ٺهيو ڪابينا ۾ ڌرين جو وزارت تان اختلاف ٿيو ته خبر آئي ته اسلام آباد مان هدايتون اچي ويون آهن. نتيجي ۾ وزارت جا قلمدان تبديل ڪيا ويا آهن ۽ هاڻي ”مسئلو“ حل ٿي ويو آهي. هونئن به هاڻي وزيرن کي ته ”پنهنجا مسئلا“ ٿي حل ڪرائڻا آهن، ڇاڪاڻ ته ماڻهن جا مسئلا ته ڪو مسئلو نه آهي.

(پ) جنرل پرويز مشرف جڏهن نواز شريف جي حڪومت کي هٽائي اقتدار ۾ آيو هو ته هن جي پهرين تقرير ملڪ ۾ ۽ خاص طور سنڌ ۾ وڏي بحث جو سبب بڻي هئي. جنهن ۾ بين ڳالهين سان گڏ هن اهو به چيو هو ته ننڍن صوبن ۽ سنڌين سان ماضيءَ ۾ زيادتيون ٿينديون رهيون آهن، جن جو سدباب ڪيو ويندو. اها ڳالهه هن پوءِ هر جاءِ تي ورجائي. ويندي ان حد تائين جو هن ڪراچيءَ ۾ سنڌي اخبارن جي ايڊيٽرن سان ڳالهائيندي اهو به چيو هو ته ان واعدن جي وفا ٿيڻ جي ضمانت هو پاڻ آهي. سنڌ پوءِ ان جي وفا اها ڏني ته چيو ويو ته سنڌي آفيسر قابل نه آهن، جو ڪين اهو منصب ۽ ذميواريون ڏنيون وڃن. صوبن کي خودمختياري ڏيڻ بدران اقتدار جي هيٺين سطح تائين منتقليءَ جي نالي ۾ صوبن کان نه رڳو انڌا منڊا اختيار به ڪسيا ويا پر ضلعن کي صوبن سان تڪرار ۾ سامهون آندو ويو ۽ ضلعن کي ته مرڪز سنڌيءَ ريت پاڻ ڀيل ڪري ٿو، ويندي سندن فنڊ به مرڪز وٽ آهن. اين ايڇ سي ايوارڊ ۾ سنڌ سان ساڳيون زيادتيون ۽ به اڪيائي برقرار رکي وئي. سنڌ جي ماڻهن جي احتجاج ۽ آواز کي نظر انداز ڪري ٿل ڪئنال جي رٿا شروع ڪئي وئي، جيڪا بدستور جاري آهي. سنڌ ۾ پاڻيءَ جي کوٽ هارين ۽ آبادگارن کي بتال ڪري ڇڏيو پر ماڻهن کي پاڻي نه مليو ۽ نه ٻيو ڪورليف، سنڌ پوليس ته ٺهيو پر بين قانون لاڳو

ڪندڙ ادارن به سنڌ کي معاشي طور مرڻينگ ڪري ڇڏيو آهي. اربين روپيا انهن تي خرچ ٿين ٿا پر ڏاڙيلن جا چند ٽولا حڪومت کان نٿا سنڀالجن. ڪراچيءَ ۾ دهشتگردي الڳ صدر پرويز مشرف چيو هو ته هو ڪرپٽ ماڻهن کي وري اسيمبلي ۽ اقتدار ۾ موٽڻ جي اجازت نه ڏيندو. نتيجو ڇا ٿيو؟ بينظير نه ٿي موتي سگهي، آصف زرداري آزاد نٿو ڪيو وڃي پر عشرت العباد تان رات وڃ ۾ سمورا ڪيس واپس ورتا ويا ۽ هو هائي سنڌ جو گورنر آهي. اهو غلط آهي ته سنڌ جا ماڻهو ڪنهن اردو ڳالهائيندڙ گورنر جي خلاف آهن. سنڌ ۾ گذريل اڌ صديءَ کان ڪيترا اردو ڳالهائيندڙ گورنر رهيا آهن، سنڌ ڪو اعتراض ڪيو؟ اعتراض تڏهن ٿو ٿئي جڏهن سنڌ ۾ بينظير نه ٿي موتي سگهي، پر عشرت العباد واپس موتي اچي ٿو ۽ هو اسلام آباد کان موٽڻ بعد هڪ ڏينهن ”جاويد لنگڙا“ جي قبر تي حاضري پري ٿو ۽ ٻئي ڏينهن گورنريءَ جو قسم کڻي ٿو. سنڌ جو عوام اردو ڳالهائيندڙ گورنر جي نه، پر ان ٻه اڪيائيءَ جي خلاف آهي. ماڻهن ته اڳ ٿي چيو ٿي ته متحده ۽ مشرف ۾ ڪو گهڻو فرق نه آهي، پر ان شڪ کي پڪ ۾ تبديل ڪنهن ڪيو؟

(ت) ڄام صادق جي حڪومت کان وٺي سنڌ ۾ جيڪو هي ”نعون“ ۽ اسلام آبادي حڪومتي ماڊل متعارف ڪرايو ويو، موجوده حڪومت ان جي اڃا به وڌيڪ اڳتي وڌيڪ فخر به پيشڪش آهي، جنهن جو سڌو ۽ ٻنهي سادو نتيجو هيءُ ٿو ڪڍي سگهجي ته حڪومت سنڌ جي عوام نه، پر اسلام آباد جي مرضيءَ ۽ منشا توڙي مدد سان قائم ٿي آهي ته پوءِ سوال آهي ته جيڪڏهن هن حڪومت کي ڪٿي شڪ جو فائدو به ڏجي تڏهن به ”اصولي طور“ هيءَ حڪومت ڪنهن ڏانهن جوابدار ۽ ذميوار هوندي؟ سنڌ ۽ ان جي عوام ڏانهن يا اسلام آباد ڏانهن؟ يعني هي جيڪو سنڌ صوبائي خود مختياريءَ لاءِ اجايو پئي هيڏو سارو ۽ هر سطح تي گوڙ ڪيو ان جو استيبلشمنٽ آسان حل ڪڍي ڏنو. هڪ طرف وفاق جي مرضيءَ سان هلندڙ ضلعي حڪومتون صوبن کي عملي طور هلڻ ڪونه ڏينديون، ٻيو سنڌ ۾ حڪومت هميشه اسلام آباد جي مرضيءَ جي، يعني ان فارمولي تحت جيڪڏهن صوبن کي نالي ماتر خود مختياري ڏيڻ جو ٿورو به ڪيو ويو ته اها خود مختياري سنڌ جي عوام جي نه پر سنڌ ۾ اسلام آباد جي نمائنده حڪومت جي هوندي ۽ اها به ان لاءِ ته جيئن سنڌ حڪومت ”خود مختياري“ سان پاڻي، ٺاڻي ۽ ٻين حساس معاملن بابت فيصلو ڪري سگهي ۽ جيڪو اسلام آباد کي اجايو مداخلت ڪري ڪرڻو پوي.

اهو سنڌ حڪومت کين ”خود مختياري“ سان ڪري ڏي.

ان سموريءَ صورتحال ۾ ”سنڌ ايجنڊا“ جو ڇا ٿيندو؟ اهو هڪ بنيادي سوال آهي. سنڌ ۾ پاڻي ڪونهي، غربت پنهنجي انتها تي پهچي چڪي آهي، روز روز ٿيندڙ آپگهات ان جو وڏو ثبوت آهن. بيروزگاري مثالي عروج تي آهي. ڏاڙن، اغوائن، سنڌ جي معاشي ۽ سماجي زندگي زهر ڪري ڇڏي آهي. مرڪز جي مرضيءَ سان قائم ٿيل حڪومت کي ضلعي حڪومتون هلڻ ڪونه ڏينديون ۽ ضلعي حڪومتون ته هونئن ئي ڪونه ٻيون هلن جو سندن سمورا اختيار ۽ فنڊ مرڪز وٽ آهن. حاصل مطلب ته جيڪڏهن صوبائي حڪومت نه هلي ته به مرڪز جي عيد ۽ جي ضلعي حڪومتون ڪين نه هلڻ ڏين ته به مرڪز جون ڏهه ٿي آڱريون گيهه ۾. چون ٿا ته سنڌ حڪومت نوڪرين تان بين لاهيندي؟ ڪنهن کي ملنديون؟ اهو ڪير نه ٿو ڄاڻي؟ سنڌي وزير رڳو دانهون ڪرڻ ۽ پاڻ ۾ وڙهڻ ۾ پورا آهن ۽ اقتدار عملي طور حوالي هوندو متحده جي. اهي سنڌ جي جيڪا ”خدمت“ ڪندا آها ته هو گذريل 20 سالن کان ڪندا اچن. هاڻي ته رڳو ”رهيل خدمتون“ ٿينديون. ان سڄي صورتحال ۾ هن حڪومت آڏو ”سنڌ ايجنڊا“ جا نقطا رکڻ جي خود فریبي پنهنجو پاڻ سان سنگين مذاق برابر آهي. پوءِ ته جاگيردارن ۽ وڏيرن آڏو هارين جي ايجنڊا رکڻ گهرجي، پوليس آڏو انصاف جي ايجنڊا رکڻ گهرجي ۽ ڏاڙيلن آڏو امن امان جي ايجنڊا رکڻ گهرجي. وات جي پلاءَ کي گيهه جي ڪهڙي ضرورت؟ ته پوءِ ”سنڌ ايجنڊا“ جو ڇا ڪجي؟ مان سمجهان ٿو ته هڪ دفعو وري اها سنڌ جي عوام آڏو رکجي ۽ سنڌ ڪا آڪ جي ماڪي ناهي. ٽي ڪروڙ ماڻهن تي مشتمل قوم آهي. حڪمران اڳتي نه ٿا ڏسي سگهن. هنن کي اهو سمجهڻ ۾ نٿو اچي ته ماڻهو پاڻ تي ٿيل ظلم معاف ڪري سگهي ٿو پر پنهنجي اجتماعي توهين برداشت نه ٿي ڪري سگهجي. ڇا اسلام آباد کي اهو احساس آهي ته هن دفعي سنڌ جي ماڻهن پنهنجي رڳو سياسي نه پر روحاني توهين محسوس ڪئي آهي ۽ گڏيل روحاني توهين جا نتيجا ڇا نڪرندا آهن، کين ان جو ڪو ذري جيترو به ادراڪ آهي؟

(روزاني ڪاوش حيدرآباد، جنوري 2003ع)

ڪئي، جنهن عيسائي سماج جو ساهه سُڪائي ۽ ماڻهو مارائي تباهيون ڪري ڇڏيون هيون. حضرت محمد ﷺ جهڙي تاريخ جي عظيم ترين انسان ۽ اسلام جهڙي انسان دوست مذهب جي صدين کان وارثي اها جاهل ۽ انسان دشمن مُلاشاهي پئي ڪري، جنهن سڄيءَ مسلم دنيا سميت اسان جو به جيئن حرام ڪري ڇڏيو آهي. ساڳيو حال تاريخ ۾ ٻين سماجي ۽ انقلابي تحريڪن جو به ٿيو آهي. مثال طور سوشلزم جهڙي زبردست انسان دوست نظام نظريي ۽ انقلاب جي وارثي سوويت يونين ۾ اُن بيورو ڪريسيءَ تي ڪئي، جنهن نيٺ هڪ زبردست مثالي نظام کي به گوڏن ڀري ويهاري ڇڏيو. اهو اسان جو اڄوڪو موضوع نه آهي پر مون تاريخ جي روشنيءَ ۾ چوڻ اهو ٿي گهريو ته تاريخ جو الميو اهو آهي ته ”منزل“ انهن کي ملندي آهي جيڪي نه رڳو سفر ۾ شريڪ نه هوندا آهن پر اهي انهن ”منزلن“ تي ميري نظر به رکندا آهن. انساني تاريخ جو الميو اهو به آهي ته ان جي ”بازار“ ۾ هر شيءِ ”وڪامي“ ٿي. جي تاريخ جي اسٽاڪ ايڪسچينج ۾ صورتحال ”ڇڱي“ هوندي آهي ته تحريڪن، نظرين، نعرن ۽ آدرشن جا ”اڳهه“ سنا مليو وڃن. نه ته ”بليڪ مارڪيٽ“ ته سدائين کليل هوندو ئي آهي ۽ ”نگ“ ڪڏهن بڪ مٿا آهن؟ سنڌ ۽ ان جي مظلوميت جو ”ڪارڊ“ به مون کي ايئن محسوس ٿيندو آهي. جنهن شيءِ کي عام صحافتي ۽ سياسي ٻوليءَ ۾ ”سنڌ ڪارڊ“ چيو وڃي ٿو اهو ته سنڌ جي حقيقي مظلوميت کان به وڌيڪ مظلوم رهيو آهي. ويجهي ماضيءَ جي تاريخ ۾ اهو ڪيترن ”هٿن“ ۾ کيڏيو ۽ ناجائز مفادن جي ٿڌن ۾ لتاڙيو ويو آهي. عام طور تي سنڌ ڪارڊ جي ناجائز سياسي استعمال جو الزام پ پ پ جي کاتي ۾ ويندو آهي ۽ اهو الزام تمام گهڻي حد تائين درست به آهي پر ڪير نه آهي، جنهن وس پڳي ان ڪارڊ جو بيدرديءَ سان استعمال نه ڪيو هجي. نام نهاد قومپرست، دو نمبري ”دانشور“ (؟)، موقعي پرست ۽ ڪرسي پرست اديب، ابن الوقت ۽ نام نهاد قومي درد رکندڙ ڪامورا، پٽيهن مرضن تي پوندڙ ۽ اڌ پڙهيل صحافين جي آسري تي هلندڙ صحافت..... پ پ پ شايد ان ڪري ان حوالي سان وڌيڪ بدنام ٿي آهي، جو اها هڪ وڏي پارٽي هجڻ ۽ بارگيننگ جي پوزيشن ۾ وڌيڪ هجڻ ڪري، ان جو ضرورت پوڻ تي پورو پورو استعمال ڪندي آهي.

پ پ پ سڀ کان اڳ شدت سان اهو ڪارڊ تڏهن استعمال ڪيو هو. جڏهن 1990ع ۾ سنڌ حڪومت جو تختو اونڌو ڪيو ويو هو. پ پ پ پنهنجي حڪومت جي خاتمي کي سنڌ سان به اڪيائيءَ جي زمري ۾ آڻي استيبلشمينٽ تي 49 دٻاءُ وجهڻ چاهيو هو ۽ پوءِ جڏهن جڏهن پ پ پ پ پ کي سنڌ ڪارڊ جي ضرورت

ڇا سنڌ ڪارڊ سنڌ خلاف استعمال ٿيڻ وڃي رهيو آهي؟

دنيا ۾ شايد ئي ڪا ڇڱي شيءِ، تهذيب، ماڻهو نظريو نظام تصور يا آدرش اهڙو هجي، جيڪو ان جي مخالف قوتن پاران انهن جي ئي خلاف استعمال نه ٿيو هجي. اهو شايد انساني تاريخ جو وڏي ۾ وڏو الميو آهي. مون سدائين ان سوال ۽ المي تي غور پئي ڪيو آهي. دنيا جا سمورا مذهب، نظريا، تحريڪون، تصور ۽ تهذيبيون، پنهنجي ڪارج جو هڪ خاص دؤر گذاري پوءِ جن قوتن حوالي ٿين ٿيون، تن جو ماڻهن سان ڪوبه بنيادي تعلق نه هوندو آهي، مثال طور مذهب آهن، دنيا جا سمورا مذهب، عقيدن جا هڪٿا نظام پنهنجي جاءِ تي - پر اهي دراصل پنهنجي پنهنجي دؤر جي Status-Quo جي رد ۾ اڀريل سماجي لقاءَ به هئا. مذهبن کي صرف آسماني عقيدن جا تصوراتي ۽ روحاني نظام سمجهڻ ڪم فهمي آهي. سمورا مذهب دراصل پنهنجي پنهنجي دؤر جون سماجي، ثقافتي ۽ سياسي تحريڪون به هيون ۽ انهن جا سماجي، ثقافتي ۽ سياسي محرڪ به هئا - پر ڪهڙو مذهب آهي، جنهن جا وارث اهي ماڻهو ۽ اهي قوتون نه ٿيون، جن جو نه رڳو انهن جي جوهر سان ڪوبه تعلق نه هو پر اهي ماڳهين ان جي خلاف به هيون. اهو حضرت عيسيٰ ع جنهن چيو هو: ”جيڪڏهن توهان کي ڪو هڪ چمات هٿي ته ان کي پيو ڳل به ڏيو“ ان جي مذهب جي وارثي ان انسان دشمن پاپائيت تي

پئي، ان جو خوب استعمال ڪيو ويو. اٿاه وسيلن ۽ ماڻهو هڪڙو باوجود سنڌ لاءِ ڪوبه سنجيده پراجيڪٽ عملي طور شروع نه ڪري سگهندڙ پ پ پ ۽ ان جي قيادت هميشه پنهنجي ڪمزور پوزيشن وقت استيبلشمينٽ تي دٻاءُ وجهڻ لاءِ سنڌ ڪارڊ استعمال ڪيو پر ان لاءِ ڪابه سنجيده ۽ بنيادي ڪوشش نه ڪئي ته انهن حالتن کي ٿي ڇو نه تبديل ڪيو وڃي، جن سبب سنڌ ۾ ”محروميون“ ڪرڻ ٿيون ۽ نيٺ اُهي ”سنڌ ڪارڊ“ جي نالي بي درديءَ سان استعمال ٿين ٿيون. جيتوڻيڪ موجوده حالتن ۾ نواز شريف جي جلاوطنيءَ کان پوءِ پ پ پ هڪ دفعو وري اهو ڪارڊ استعمال ڪرڻ جي پرپور ڪوشش ڪئي پر پ پ پ ان ڪارڊ جا سڀ ”يونٽ“ ختم ڪري چڪي آهي ۽ هاڻ ان جي نتيجي ۾ ڪابه ”ڊيل“ ڪرڻ لاءِ فقط ان ”ڪارڊ“ ذريعي هن جي ”ڪنهن“ سان ”ڳالهه بولهه“ ٿي سگهي، اهو ٿيندي نظر نه پيو اچي. پ پ پ کي هاڻ جيڪڏهن ڪوبه رليف مليو يا هن جيڪو ڪجهه به حاصل ڪيو اهو پنهنجي سياسي وزن ۽ ملڪي بحران جي نتيجي ۾ ته حاصل ڪندي پر گهٽ ۾ گهٽ ”سنڌ ڪارڊ“ هاڻي ڪين ڪجهه ڏئي سگهي، اهو نظر نه پيو اچي. سنڌ جي مظلوميت جي راڳ جي نالي ۾ سنڌ جي ڪيتري پينگ ڪئي وئي آهي، ان جي حقيقي اشوز سان ڪيترو سنگين مذاق ڪيو ويو آهي، ان سان ڪيتريون ويساهه گهاتيون ڪيون ويون آهن ۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته ان سان محبت، عشق ۽ عقيدت جي نالي ۾ ڪيڏا هاڃا ٿيا آهن، اهو درد جو داستان قلم بند ٿئي ۽ حقيقتن جا پردا ڇاڪ ٿين ته سنڌ جو وڏو مسئلو حل ٿي وڃي يا گهٽ ۾ گهٽ مستقبل ۾ سنڌي عوام سان ٺڳين ۽ ويساهه گهاتين جا گهڻا امڪان گهٽجي وڃن. اها ئي ته اها ٺڳي آهي جنهن کي ”سنڌ ڪارڊ“ چيو وڃي ٿو يعني سنڌ جي مظلوميت جي نالي ۾ گهوڙا گهوڙا ڪري ڏي وٺ ڪجي ۽ ان ڏي وٺ جو سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مفادن سان ڪو پري جو به واسطو نه هجي. ون يونٽ خلاف سنڌ جي عوام جدوجهد ڪئي، جنهن جي نتيجي ۾ گهٽ ۾ گهٽ پنجاب کي بهرحال Defence تي وڃڻو پيو. سنڌ ٿي وري اوڀر پاڪستان به ساڳين سببن ڪري بنگلاديش بڻجي ويو. ملڪ ۾ فضا ٺهي ته واقعي بنگالين وانگي سنڌين کي وڃائڻ نه گهرجي. پنجاب ۽ استيبلشمينٽ سنڌ کي ڪنهن نه ڪنهن طرح Accommodate ڪري سنڌين کي رليف ڏيڻ جو تاثر ڏيڻ تي چاهيو. نتيجي ۾ پتو اقتدار ۾ اچي ويو ۽ ٻئي طرف جنهن مڊل ڪلاس ون يونٽ خلاف جدوجهد ۾ حصو ٿي ورتو، ان جي نمائندگي ڇاڪاڻ ته ان زماني تائين ادببن ۽ دانشورن ٿي ڪئي، ان ڪري ڪين ”اڪوموڊيٽ“ ڪرڻ جي رٿا رٿي وئي. نيٺ ان تي عمل ٿيو.

ذات ادببن ۽ دانشورن کي ڪامورڪي ڏنڌي سان لڳايو ويو ۽ رات وچ ۾ ڦٽا ڪندڙ ۽ باغيانه ڳالهين ڪندڙ ادببن ۽ دانشور ”شرفاءُ“ ٿي پيا. اڄ اسان کي ادببن ۽ دانشورن جي بزرگ ٿيڻ ۽ جيڪو ٺڳ ۽ دو نمبري عنصر نظر اچي ٿو اهو اهو ساڳيو نسل آهي، جنهن جي بغل ۾ ون يونٽ خلاف ”جدوجهد“ جي ڪارنامن جا فائيل ۽ دستاويز آهن. انهن ڪريبت ڪامورن ادارا کائي تباھ ڪري ڇڏيا آهن پر سندن زبان تي اڄ به ون يونٽ خلاف جدوجهد جا داستان آهن. اهو سڀ ان ”سنڌ ڪارڊ“ جو ناجائز استعمال هو. 1983ع ۾ ايم آر ڊي جي تحريڪ ۽ سنڌي ماڻهن جي جدوجهد جي نتيجي ۾ پنجاب ۽ استيبلشمينٽ کي هڪ دفعو وري ڊفينس تي وڃڻو پيو ۽ سنڌ کي ”رليف“ ڏيڻ سندن مجبوري ٿي پئي. محمد خان جوڻيجي ۽ پ پ پ جي پهرين حڪومت ۽ ڪين استيبلشمينٽ طرفان وقتي طرح ”قبول ڪرڻ“ دراصل هڪ دفعو وري ان ”سنڌ ڪارڊ“ جي نتيجي ۾ ئي ممڪن بڻيو. محمد خان جوڻيجو بنيادي طور هڪ شريف ماڻهو هو. سو هن سنڌ ڪارڊ کي ناجائز مفادن لاءِ استعمال نه ڪيو. البت پ پ پ نه رڳو اقتدار ۾ رهندي پر خاص طور تي هر دفعي لهڻ کانپوءِ ان ڪارڊ جو وڏي پئماني تي سياسي استعمال ڪيو. مرضي سندن اڃا به آهي پر هاڻي اهو ”ڪارڊ“ سندن هٿن ۾ اهميت وڃائي ويٺو آهي. ان ڪري ”سنڌ ڪارڊ“ پ پ پ کي ڪورليف ڏياري سگهڻ جي پوزيشن ۾ نه آهي. ها البت هاڻي ”سنڌ ڪارڊ“ جا ڏئي هڪ دفعو وري تبديل ٿي رهيا آهن ۽ اهو ڪارڊ وري ڪن ٻين هٿن ڏانهن ڪسڪندي نظر پيو اچي. هونئن ته پنجاب ۽ استيبلشمينٽ سنڌ ۽ سنڌي عوام سان گذريل اڌ صديءَ کان جيڪي پال پلايا آهن اُهي ته پڌري پٽ آهن پر ويجهي ماضيءَ ۾ انهيءَ لحاظ جون سڀ حدون لتاڙيون آهن.

ٺاڻي جي ورهاست، پاڻيءَ تي ڌاڻن، نوڪرين مان سنڌين کي ڪيڙ. سنڌ جا ترقياتي ڪم مڪمل طور بند ڪرائڻ. سنڌ ۾ رڳو مرڪز جون ڳجهو ۽ ڊمي حڪومتون آڻڻ ۽ ٻين ڪيترن معاملن ۾ بي انصافيءَ ۽ لحاظ جا سڀ ليڪا لتاڙڻ جي نتيجي ۾ سنڌ ۾ جيڪا چڙ ۽ بيخاري وڌي رهي آهي، ان جو ٿورو ٿورو احساس ”ڏٺين“ کي به ٿي ويو آهي. سنڌ جي نظرن مان هو سمجهي ويا آهن ته سنڌ جي ٺهڻ ۾ ڇا ڇا لڪل آهي؟ مٿان وري حمود الرحمان ڪميشن رپورٽ پڌري ٿي آهي، ان ڪري مجموعي طور پنجاب ۽ استيبلشمينٽ هڪ دفعو وري ڊفينس تي وڃڻ تي مجبور آهي. ساڳيءَ ريت بين الاقوامي حالتون به سندن لاءِ سازگار نه آهن. ان ڪري نظر ايئن پيو اچي ته اها وري ڪجهه وقت اڳتي هلي سنڌ کي ڪو ”رليف“

ڏيڻ جي ڪوشش ڪندي ظاهر آهي ته اهو رليف به ماضيءَ جيان ئي نام نهاد هوندو ۽ سنڌي عوام بدران سندن نالي ۾ ڪن ٻين قوتن کي ئي ملندو پر اهو ڊرامو ڪيو ضرور ويندو. نظر ايئن پيو اچي ته هن دفعي ان لاءِ ڪردار تبديل ڪيا ويندا. اهڙيءَ خاص صورتحال ۾ متحده طرفان سنڌين سان محبتن جا آڻا ۽ هائڻ جون خبرون ان تناظر ۾ به ڏسڻ گهرجن. متحده جورات وچ ۾ ”سنڌي قومپرستيءَ“ جو علمبردار ٿيڻ ۽ سنڌ کي پنجاب جي چنبي مان آزاد ڪرائڻ جون بشارتون ڏيڻ جو اصل روحاني راز ڪهڙو آهي؟ ان سوال تي ضرور سڀني پاسن کان سوچڻ گهرجي. ذاتي طور مون شدت سان محسوس ڪيو آهي ته هن معاملي تي اسان ڪو متوازن ۽ ميچوئر رويو ظاهر نه ڪيو آهي. سنڌي مڊل ڪلاس جو آپرو سپرو سوچيندڙ لکنڌڙ ۽ سياسي طور هلندڙ لڏو ڇاڪاڻ ته اڄ تائين ڪنهن ميچوئر Process ۾ نه هليو آهي، ان ڪري ان جو سياسي ڊپلومي سيءَ جي الف ب سان به واسطو نه آهي. سنڌي ماڻهو جيتريين مصيبتن ۾ گهيريل آهن، اها جنگ ”سادگيءَ“ سان ڪٿي نه ٿي سگهجي. الطاف حسين جي، صحافين سان جنهن ڪيل گفتگوءَ کي آسمان تي کنيو ويو آهي ان ۾ هن ڪهڙي اڻسوءَ تي واضح استنبه ورتو آهي؟ ڪهڙي بنيادي سوال جو هن ٿڙ جواب ڏنو آهي؟ جي لفاظي، تقرير بازي ۽ زبان درازيءَ سان مسئلا حل ٿي وڃن ها ته اسان جا مولوي صاحبان گهڻو اڳ زبان درازيءَ سان دنيا کي جنت بڻائي چڪا هجن ها. سياست ۾ پاليسين جي پس منظر ۽ پيش منظر سان گڏ ان جي Timing به ڏسڻي آهي. دراصل سنڌ سان ٿيندڙ حد کان وڌيڪ معاشي ۽ سياسي زيادتين ۽ پنجاب توڙي اسٽيبلشمينٽ جي اخلاقي طور ڪمزور پوزيشن سبب هڪ دفعو وري ”سنڌ ڪارڊ“ جي موسماچي رهي آهي. هن دفعي پ پ نه ته پاڻ ان پوزيشن ۾ آهي جو اها ”سنڌ ڪارڊ“ استعمال ڪري سگهي ۽ نه وري ”ڌڻي“ پ پ پ کي ”سنڌ ڪارڊ“ جي بنياد تي ڪو رليف ڏيڻ جي موڊ ۾ آهن. سنڌ ۾ ماڻهن جي محسوسات جي باهه تي چنڊو وجهڻ لاءِ پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ کي رليف ته ضرور ڏيڻو پوندو. ايم ڪيو ايم جي موجوده پاليسي، هن صورتحال ۾ سياسي مفادن جي راند ”سنڌ ڪارڊ“ جي پيچ تي ڪيڏڻ جي هڪ پيش قدمي نظر اچي ٿي. ڪين خبر آهي ۽ پ پ پ في الحال نه ته ان پوزيشن ۾ آهي ۽ نه ڌڻي پ پ پ سان ان پيچ تي ڪيڏڻ لاءِ تيار آهن. ”قومپرستيءَ“ جي خيال کان متحده سنڌ جي ٻي وڏي پارٽي آهي، ان کي اها به فيور آهي جو موجوده حڪومتي سيٽ اپ ۾ سندن ئي ”لڏو“ اقتدار ۾ آهي. سي هڪڙي گهر جا پاتي آهن. متحده سڄو ڏينهن پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ کي ته گاريون ڏئي ٿي پر ڇا هن ڪڏهن جنرل پرويز مشرف،

جنرل معين الدين حيدر، جنرل تنوير نقويءَ جي خلاف اکر به ڳالهائيو آهي؟ ان ڪري هن سڄي Move جو پس منظر اهو به آهي ته پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ اڳ ئي گهڻو خوار خراب ٿيڻ سبب اخلاقي طور ڊفينس تي آهن. پ پ پ سنڌ جي ڪارڊ کي وڌيڪ استعمال ڪرڻ جي پوزيشن ۾ نه آهي. ”قومپرست“ (؟) ان ڏس ۾ هڪ حد کان وڌيڪ اڳتي ان ڪري نٿا وڃي سگهن جو انهن وٽ اها عوامي ۽ اسيمبلي ۾ اچڻ جي طاقت نه آهي. ان ڪري متحده ان صورتحال جو پريور فائڊو پيڻي وٺي ته زباني طور سنڌ جو ڌڻي ٿي پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ تي دٻاءُ اڃا تيز ڪجي. ڪين خبر آهي ته زباني پلاءَ کي گيهه جي ڪا ضرورت نه هوندي آهي. سنڌ ۽ سنڌي عوام جي بنيادي ۽ مستقل مفادن بابت پيل ته ڪوبه گهٽ ۾ گهٽ واضح استنبه به نه وڃي ۽ رڳو زباني محبت ۽ پائپيءَ جا آڻا ۽ هائڻجن ته به سنڌي ويچارا سادا ماڻهو سندن ”شيشي ۾ لهي ايندا“ ۽ پوءِ جڏهن پنجاب، سنڌ کي ڪو ٽڪو پئسو رليف ڏيڻ لاءِ مجبور ٿئي ته بارگيننگ ۽ ڏي وٺ وقت سنڌ جا ڌڻي ٿي ويهي رهن ۽ جيڪو ڪين وٺي سو وڃي ڪن. سنڌين جهڙي درويش قوم ته خدا ڪنهن کي نه ڏيارائي. ڌڪ هڻي ان کان ڏهوڻي دانهن ڪرڻ، ضرورت ۽ حالتن آهر پنهنجا نظريا، نعرا ۽ اتحاد تبديل ڪرڻ ايم ڪيو ايم جي ڪاٻي هٿ جو ڪيل رهيو آهي. ڪڏهن به ڪهڙو به Non Issue اٿاري، ان کي اشو بڻائي هي ڪڏهن به ڪجهه به ڪري سگهن ٿا، ايجنڊا تي تبديل ڪرائي سگهن ٿا. 1998ع ۾ اتحاد پ پ پ سان ڪيائون ۽ ڳجهيءَ طرح ڳالهائون مسلم ليگ سان پئي ڪيائون. تازو پونم ۾ شموليت جو اشو اٿاري ڳجهه ڳوهه ۾ وڃي اي آر ڊيءَ ۾ شامل ٿيا. اي آر ڊيءَ ۾ شامل ٿيڻ، ان جي آئين تي صحيح ڪرڻ ۽ ان جي نائب صدارت وٺڻ وقت ڪين نه ميين ماوراءِ عدالت قتلن جو معافيون ياد هيون ۽ نه 1940ع جي قرارداد ۽ نه پنجاب جي سامراجيت. جن ”ڌڻين“ جي چوڻ تي اي آر ڊيءَ ۾ وبا هئا، نواز شريف جي جلاوطنيءَ جي ٻئي ڏينهن نوان اشو اٿاري اي آر ڊيءَ کان منهن پاسيرو ڪري ويهي رهيا. اي آر ڊيءَ کان عليحدگيءَ جو رسمي اعلان به نه ڪيو اٿن ۽ پونم اڳواڻن سان سندن ڳالهائون به جاري آهن. اهو به ممڪن آهي ته متحده پونم ۾ شامل ٿي ان جي ڪنوينشن تي ويهي رهي، جو بهرحال هڪ طرف پونم جي وڏي ۾ وڏي پارٽي اها هوندي ته ٻئي طرف ان سان پونم جي قيادت سنڌ ڏانهن منتقل ٿيڻ جو تاثر ڏنو ويندو. جو ايندڙ وقت ۾ ”سنڌ ڪارڊ“ جي اهميت واضح نظر اچي رهي آهي. ايئن جناب الطاف حسين ملڪ جي مظلوم قومن جو اڳواڻ ٿي اڀرندو. تمام 53

تہ جیئن اُھا ”سنڌ ڪارڊ“ جو ڪجهہ امڪاني ۽ جزوي استعمال بہ نہ ڪري سگهڻي ۽ پوءِ ان سڄيءَ ”جدوجهد“ جي نتيجي ۾ جڏهن سنڌ کي ڪجهہ ”ملڻ“ جو وقت ايندو تہ سنڌ پاران اُھا سڄي ڊيل متحده ڪنڊي ۽ متحده سنڌ لاءِ رليف ۾ ڇا گهرندي؟ ڪنهن جي لاءِ گهرندي؟ ان سوال تي ڳالهائڻ وري ”سادگي“ ٿيندي. ڪٿي ايئن تہ نہ آهي تہ هن دفعي سنڌ جي ڳچيءَ ۾ گهڻيون مصيبتون ”سنڌ ڪارڊ“ جي نالي ۾ ٿي پونديون. مان ذاتي طور خود فریبيءَ جي حد تائين اُميد پسند (Optimist) ماڻهو آهيان پر جڏهن هڪ طرف سنڌ ايڏي زبردست سُڪڻ ڇاهي ۽ ۾ ڦاٿل هجي ۽ ٻئي طرف سنڌ جو وڏيرو روايتي طور ساڳيو ئي ابن الوقت ۽ ڪوتاهہ نظر هجي، مڊل ڪلاس موقعي پرست ۽ ذهني طور سخت ڪمزور هجي ۽ عوام کي فيصلہ ڪن معاملن کان قطعي طور پري رکيو ويو هجي تہ پوءِ هن ڏٺو مان سنڌ ڪيئن نڪرندي، اهو واقعي هڪ وڏو سوال آهي. ڪنهن تي ڄاتو تہ ”سنڌ ڪارڊ“ جو استعمال اهڙو بہ ٿي سگهڻي ٿو.

(روزاني عبرت حيدرآباد، 18 جنوري 2001ع)

متحده جو نئون موقف: ڪجهہ بنيادي سوال !!

متحده قومي موومينٽ جي سربراہ الطاف حسين جي سنڌي اخبارن جي ايڊيٽرن، ڪالم نويسن ۽ صحافين سان حيدرآباد ۾ ڪيل ٽيليفونڪ ڳالهہ ٻولہہ کي سنڌ ۾ تمام سنجيدگيءَ سان ورتو ويو آهي ۽ ان موضوع تي سٺي ۽ متوازن رويي سان هڪ بحث مباحثي جو آغاز ٿيو آهي. جيئن تہ آئون بہ ان موقعي تي الطاف حسين جي تقرير ٻُڌڻ ۽ ساڻس ڳالهہ ٻولہہ ڪرڻ وارن ۾ شامل هئس، تنهن ڪري چاهيان ٿو تہ ان سڄي موضوع تي جيڪي ويچار مون ان گڏجاڻيءَ ۾ واضح 55 طور سندس آڏو رکيا هئا، اُهي سنڌ جي عوام آڏو بہ رکان، تہ جيئن موضوع تي بحث مباحثي جا بنيادي پاسا وضاحت سان سامهون اچن. متحده جي سربراہ الطاف حسين جي تقرير جا مکيه مسئلا هي هئا، جن تي هن بار زور ڏئي ڳالهايو.

1. سڀ کان پهرين تہ هن متحده مٿان استيڻس ٿيل ان الزام جي وضاحت سان ترديد ڪئي تہ ڪو اها استيڻلشمينٽ ۽ ضياءَ شاهيءَ جي بيدار آهي. هن ان حوالي سان ايمر ڪيو ايمر جي پس منظر ۽ تاريخ تي روشني وڌي، هن چيو: ”..... 11 جون 1978ع تي ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ اسان شاگرد جماعت اي پي ايمر ايس او جو بنياد وڌو. ڏينهن ڏينهن ان جي مقبوليت ۾ اضافو ٿيندو ويو. اسان يونيورسٽيءَ جي پهرين اليڪشن ۾ حصو ورتو تہ اسان کي فقط 90 ووٽ مليا. ٻئي اليڪشن ۾ اسان جي صدارتي اميدوار کي 900 ووٽ مليا، جيڪو هڪ سال اندر هڪ سئو سيڪڙو اضافو هو. پر ٽئين اليڪشن ۾ اسان کي حصو نہ وٺڻ

ڏٺو ويو. اسٽيبلشمينٽ ۽ ايجنسين جي حمايت يافتہ شاگرد جماعت اسلامي جمعيت طلبہ جيڪا جماعت اسلامي جي ذيلي جماعت آهي، ان کي اها ڳالهه پسند نه آئي ته قومپرست حمايت يافتہ جماعت جيڪا محروم طبقن جي نمائندگي ڪري ٿي، اها اليڪشن ڪئي. ان جماعت 3 فيبروري 1981ع تي ڪراچي يونيورسٽيءَ سميت ڪراچيءَ جي سمورن تعليمي ادارن مان اي پي ايم ايس او کي بندوق جي زور تي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو ۽ مون سميت ڪيترائي اسان جا ساٿي پنهنجي تعليم مڪمل نه ڪري سگهيا.....“ الطاف حسين صاحب ايم ڪيو ايم جي تاريخ ۽ پس منظر تي تفصيلي روشني وجهي، اهو نتيجو ڪڍيو ته دراصل ايم ڪيو ايم شهري مڊل ڪلاس جي ”قومپرست“ (ڪهڙي قوم ۽ ڪهڙي قوم جي بنياد تي قومپرستي؟) جماعت هئي، جنهن کي اسٽيبلشمينٽ برداشت نٿي ڪيو.

2. متحده اڳواڻ جناب الطاف حسين جي تقرير ۾ ٻئي نمبر تي جنهن نقطي تي زور ڏئي ڳالهائيو ويو اهو هيءُ هو ته دراصل سنڌ ۾ فساد ڪرائڻ، سنڌي ۽ مهاجر آباديءَ کي پاڻ ۾ ويڙهائڻ ۽ سنڌ جي معيشت، تعليم ۽ سماجي ماحول کي تباه ڪرڻ جي سازش پنجاڻ ۽ اسٽيبلشمينٽ جي هٿي ۽ دراصل سنڌ ۾ هن گذريل 15 سالن کان ٿيندڙ چڪتاڻ لاءِ اها ئي ذميوار آهي. هن جو چوڻ هو ته: ”..... ايم ڪيو ايم سنڌي ڳالهائيندڙ سنڌين ۽ اردو ڳالهائيندڙ سنڌين ۾ پائيداري جي ڪوشش ڪئي ته اسٽيبلشمينٽ کي ”سنڌي مهاجر پائي پائي“ جو نعرو نه وڻيو ۽ انهن ”ويڙهائيو ۽ حڪومت ڪريو“ واري پاليسيءَ تحت سازش ڪري سنڌي مهاجر فساد ڪرايا. سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙن وچ ۾ وچوتي ۽ نفرتون وڌائڻ لاءِ جهيڙا ڪرايا ويا. اها هڪ سوچيل سمجهيل سازش هئي، جيئن سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙن کي ويڙهائي سگهجي، ته جيئن پنجاڻي اسٽيبلشمينٽ 56 سامراج جي صورت ۾ سنڌ ڌرتيءَ تي پنهنجو قبضو جاري رکي سگهي....“

جناب الطاف حسين جي تقرير جو ٽيون نقطو اهو هو ته پنجاڻ ۽ اسٽيبلشمينٽ جي ان سازش جي نتيجي ۾ سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙن ۾ ايترا ويڙا وڌي ويا جو انهن ڏکين وقتن تي هڪ ٻئي جو ساٿ نه ڏنو. سندس چوڻ هو: ”..... 1992ع ۾ فوج سنڌ ۾ داخل ٿي، شهرن ۾ حقيقي دهشتگردن جي ڪلهي تي بندوق رکي فوج آپريشن شروع ڪيو. ڇاڪاڻ ته ايم آر ڊيءَ جي تحريڪ دوران اردو ڳالهائيندڙن سنڌين جو ساٿ نه ڏنو، ان ڪري 92ع ۾ سنڌين به انهن جو ساٿ نه ڏنو....“

الطاف حسين جي ڳالهه ٻولهه جو آخري نقطو اهو هو جنهن تي هن تمام زور ڏئي ٿي ڳالهائيو ته هڪ طرف سنڌ، پنجاڻ ۽ اسٽيبلشمينٽ جي غلام آهي، ته ٻئي طرف پ پ پ سنڌ بدران پنجاڻ ۽ اسٽيبلشمينٽ جي مفادن جي علمبردار آهي ۽ قومپرست انهن جا ايجنٽ يا سنڌ سان وفادار نه آهن، ان ڪري هن ماضيءَ ۾ ڪيل سندن ”مبينه“ غلطي (ڏوهن نه) جي معافي وٺندي سنڌ جي عوام کي اڀيل ڪئي ته مٿس ۽ متحده تي اعتماد ڪيو وڃي ۽ هو سنڌ لاءِ پنهنجي جان به ڏئي ڇڏيندو ۽ جيڪڏهن سنڌ کي خدانخواستہ بچائي نه سگهيو ته به سنڌي ماڻهن سان گڏ جيئن ۽ مرڻ پسند ڪندو. هن ان موقعي تي ڪجهه ٻيون به اهم ڳالهائون ڪيون، جن ۾ خاص طور تي به فقط اهميت رکن ٿا. هڪ ته هن ”مهاجرن“ کي اردو ڳالهائيندڙ سنڌي ڪوٺيو ۽ ٻيو ته هن سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي اولين حيثيت کي تسليم ڪيو.

متحده جي اڳواڻ جناب الطاف حسين جو مٿي بيان ڪيل مؤقف سمورين سنڌي اخبارن ۾ نمايان طريقي سان شايع ٿيو آهي ۽ ان تي سياسي ڌرين توڙي لکندڙن جو ٻنهي قسم جو ردعمل سامهون آيو آهي، پر مجموعي طور ان کي چڱيءَ طرح ورتو ويو آهي ۽ ان مؤقف جي آڃيان ڪئي وئي آهي. جناب الطاف حسين سان ٿيل ان ٽيليفونڪ گڏجاڻيءَ ۾ مان به شريڪ هئس ۽ مٿي بيان ڪيل سمورن نقطن تي منهنجي به الطاف حسين سان تفصيلي ڳالهه ٻولهه ٿي، جنهن جا جواب ڪيترا واضح ۽ حقيقت پسند هئا، ان بابت گڏجاڻيءَ ۾ شريڪ دوست ٿي وڌيڪ بهتر ٻڌائي سگهن ٿا. جيئن ته هن موضوع تي سياسي ۽ صحافتي توڙي عوامي سطح تي بحث مباحثي ۽ غور ويچار جو آغاز شروع ٿيو آهي، ان ڪري چاهيان ٿو ته مٿي بيان ڪيل سمورن نقطن ۽ بنيادي معاملن تي جيڪي ڳالهائون ٻولهيون ٿيون، انهن کي سنڌ جي عوام سياسي حلقن ۽ ٻين باشعور ماڻهن سان شيئر ڪريان، ته جيئن ان حوالي سان بنيادي ڳالهائون ۽ سوال واضح ٿي سگهن. منهنجن مٿي ذڪر ڪيل نقطن جي حوالي سان الطاف حسين سان ڪيل ڳالهه جوت هيءُ هو:

1. ان ڳالهه جي باري ۾ سنڌ جي عوام وٽ ڪي به ٻه رايو نه آهن ته سنڌ ۾ سنڌي قوم ۽ ٻين آبادين وچ ۾ هم آهنگي هٽڻ گهرجي ۽ سندن وچ ۾ موجود سماجي، ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي تضاد، جائز طور ۽ انصاف جي بنياد تي سنڌ جي مستقل مفادن جي تحفظ جي تقاضائن پٽاندڙ حل ٿيڻ گهرجن. جيستائين سنڌي عوام ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ وچ ۾ ڪيترن ڏهاڪن کان موجود تضاد جو

تعلق آهي ته ان جا بنياد ڪنهن طور به سنڌي عوام يا سندن نمائنده ڌرين ڪونه ٿا، سنڌ ته پاڻ هن آباديءَ کي جيءَ ۾ جايون ڏنيون، کين پنهنجي وطن تي پير رکڻ بلڪه پاڙو هڻڻ جو سياسي، سماجي ۽ اخلاقي حق ڏنو پر ان جي موت ۾ اڄ تائين سندن نمائنده ڌرين پاران جيڪي سنڌ ۽ سنڌي عوام سان ويل وهايا ويا آهن، انهن جو سمورو حساب ڪتاب ۽ رڪارڊ موجود آهي. جيستائين ايم ڪيو ايم جي ٺهڻ ۽ ان کانپوءِ جي صورتحال آهي ته سڀ کان پهرين ته ايم ڪيو ايم ڪا قومپرست نه پر هڪ نسل پرست جماعت هئي ۽ جيستائين اها صرف اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي Isolated سياست جي ڳالهه ڪندي ۽ ان کي مجموعي طور سنڌ جي قومي سياست جو مفادن جي لحاظ کان حصو نه بڻائيندي، تيسين يقينن مٿس اهو الزام دامن تي اڻ وڻندڙ داغ جيان لڳل رهندو. جيستائين الطاف حسين جي اها ڳالهه آهي ته سنڌ کي ايئن تباهه ڪرڻ جي اها سازش پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ جي هئي ۽ آهي ته ان تي ظاهر آهي ته اسان وٽ ڪي به به رايو نه آهن، پر ان کان وڏو سوال اهو آهي ته ان سازش جو سنڌ ۾ آله ڪار ڪير بڻيو؟ اها ڳالهه مون الطاف حسين سان ٽيليفون تي بحث مباحثي دوران به ڪئي ۽ منهنجو اهو پختو ويساهه آهي ته ان سازش کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ ايم ڪيو ايم جي چونڊ ڪئي وئي. جيڪڏهن ايمانداريءَ سان ڪا غير جانبدار ٽرٽ ڪميشن ٺهي ۽ گذريل 18 سالن ۾ ٿيل سنگين ڏوهن ۽ ڪار گذارين جو حساب ڪتاب ٺهي ته سڀ اڃا ڪارا پٿرا ٿي پوندا. پاڪستان جي سموري تاريخ ۾ پنجاب جي حڪمران طبقي سان گڏ جيڪڏهن ڪا بهي حاڪم ۽ ڦورو ڌر هئي ته اهو اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جو حڪمران طبقو هو. اها ڳالهه الطاف حسين به پنهنجيءَ تقرير ۾ مڃي ته ماضيءَ ۾ سندن هر زبان نمائنده سياسي ڌرين سنڌي ۽ مظلوم قومن بچاءَ پنجاب جو ئي ساٿ پئي ڏنو آهي. جيتوڻيڪ ايم ڪيو ايم پنهنجي قيام وقت اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي سياسي مزاج کي تبديل ڪيو ۽ شروعاتي دؤر ۾ اڄ جيان پنجاب جي حاڪميت ۽ بالادستيءَ کان چوٽڪاري جون ڳالهيون ڪيون، ان زماني ۾ الطاف حسين جون پنجاب مخالف ڪيل تقريرون رڪارڊ تي آهن، جيڪي لاڙڪاڻي ۽ ايل ايم سيءَ ۾ جيئي سنڌ وارن جي سهڪار سان منعقد ڪيل جلسن ۾ ڪيون هيون، پر پوءِ ايم ڪيو ايم جون طاقتون، توانائيون ۽ گوليون ڪنهن جي خلاف استعمال ٿيون؟ اها ڳالهه ڪا گهڻي ڳجهي نه آهي. ان ڪري هاڻي جڏهن الطاف حسين جون ”پنجاب مخالف“ ۽ ”سنڌي قومپرستيءَ“ واريون بيڪيڊار تقريرون سامهون اچي رهيون آهن، تڏهن هڪ دفعو وري ”نانگ ڪاڌل نوڙيءَ کان ڊڄي“ جي

مصدق سنڌ جي وطن دوست ماڻهن کي الطاف حسين جي تقريرن جو اهو 87-1988ع وارو دؤر ياد اچي رهيو آهي، جڏهن سندس پنجاب مخالف لهجو عروج تي هو ۽ سندس زبان تي سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جا ڌڙڪا هوندا هئا. جيتوڻيڪ الطاف حسين جي زماني ۾ اعتراف واري ڳالهه ٻولهي کي سنڌ ۾ چڱيءَ نظر ۽ دل سان قبول ڪيو ويو آهي، پر ان باوجود سنڌي ماڻهن کي مٿن سمورا جائز شڪ شبها ڪرڻ جا سڀ حق پهچن ٿا، جو ماضيءَ ۾ سندن تمام تلخ تجربا ٿيل آهن. مون الطاف حسين سان گفٽگوءَ ۾ ڪجهه بنيادي سوال اُٿاريا هئا، جيڪي آئون هتي پڻ ورجائڻ چاهيندس، ته جيئن هن بحث مباحثي ۽ موضوع کي سڀ طرفيءَ نظر سان ڏٺو وڃي. مثال طور:

(الف) ايم ڪيو ايم جنهن نظريي جي بنياد تي ٺهي هئي، اهو پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ نه پر سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل قومي مفادن جي خلاف هو. سنڌ کي ٻن قومن جو صوبو قرار ڏيڻ مان پنجاب کي ڪهڙو خطرو يا نقصان هو؟ ڪوٽا سسٽم جي خاتمي، بهارين کي گهراڻن، سنڌ جي شهرن مان سنڌين کي بي دخل ڪرڻ، سنڌي ٻوليءَ جي سنڌ ۾ قومي حيثيت کي تسليم نه ڪرڻ، سنڌ تي اڏو اڏ مالڪيءَ جو حق جتان مان ڪنهن کي نقصان هو؟ سنڌ کي يا پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ کي؟ ان ڪري اڄ جڏهن الطاف حسين صاحب پنهنجي مؤقف ۾ وڏي تبديليءَ جو اعلان ڪيو آهي ته اهو سوال تشنه آهي ته ڇا هو اڃا تائين ان نظريي ۽ ايم ڪيو ايم جي سياسي بنياد کي جائز سمجهي ٿو يا هو ان کي غلط سمجهي ان تان هٿ ڪڍي چڪو آهي؟ ڇاڪاڻ ته جيستائين مهاجر سڃاڻپ باقي رکي ويندي، تيسين اهو خطرو ۽ خدشو رهندو.

(ب) ايم ڪيو ايم جيڪي به لکت ۾ مختلف سياسي حڪومتن سان معاهدا ڪيا ۽ اهي جن شرطن، مطالبن ۽ نقطن جي بنياد تي ڪيا ويا، اهي اڄ به سڀ جا سڀ رڪارڊ تي موجود آهن. انهن سمورن معاهدن ۾ ڪهڙو نقطو شرط يا مطالبو هو، جيڪو پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ جي خلاف هو؟ جڏهن ته اهي سڀ شرط، مطالبو ۽ نقطا سنڌ ۽ سنڌي عوام جي خلاف هئا. سوال آهي ته جنرل مشرف قيامت تائين ته حڪومت ۾ ڪونه رهندو، هو ضرور سڀاڻي ويندو ۽ سياسي حڪومتنون ٺهنديون ۽ متحده جا سائين اڳ جيان جڏهن اتحاد ٺهندا ۽ ڏهندا ته انهن جا بنياد ساڳيا اهي اڳوڻا هوندا يا هاڻي سندن مطالبو سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل قومي مفادن ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام جي سمورن جائز حقن سان مطابقت ۾ هوندا؟ متحده جي انهن معاهدن جي نقطن، شرطن ۽ مطالبن بابت اڄ به ڪا واضح پوزيشن نه

آهي. خود اسان جي ڳالهه ٻولهه ۾ به هن ان تي ڪو چئو جواب نه ڏنو. جيستائين الطاف حسين جي ان ڳالهه جو تعلق آهي ته پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ جي سازش جي نتيجي ۾ سنڌين ۽ مهاجرن ڏکئي وقت ۾ هڪٻئي جو ساٿ نه ڏنو ته اها ڳالهه قطعي درست نه آهي. ڇاڪاڻ ته ٻنهي جي پيٽ ڪرڻ اجائي آهي. سنڌين جڏهن ڪراچيءَ جي مرڪز کان واپسيءَ جي ڳالهه ٿي ڪئي يا ون يونٽ خلاف جدوجهد ٿي ڪئي يا ضياءَ شاهيءَ خلاف جمهوريت جي بحاليءَ ۽ آمريت خلاف جدوجهد ٿي ڪئي ته ان ۾ سنڌ اندر رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جا به مفاد هئا، پر انهن ۽ سندن نمائنده ڌرين ان جو ساٿ نه ڏنو. جڏهن ته ٻئي طرف جڏهن نواز شريف جي حڪومت دؤران ايمر ڪيو ايمر خلاف آپريشن ڪيو ويو ته سنڌي ان جو ساٿ ڪيئن ڏين ها؟ ڇاڪاڻ ته ان ۾ ته ايمر ڪيو ايمر جا انسانيت سوز تارچر سيل ظاهر ٿي رهيا هئا. ڇا الطاف حسين صاحب انڪار ڪندو ته اهي تارچر سيل نه هئا يا پورين ۾ بند رستن تي پيل اهي انساني لاش نه هئا؟ الطاف حسين پڪي قلعي جي آپريشن وقت سنڌي ماڻهن طرفان سندن ساٿ نه ڏيڻ جي به ڳالهه ڪئي. سندس ان ”سادگيءَ“ تي ته ماڻهو بس دنگ رهجي وڃي ٿو. سڀني کي خبر آهي ته قلعو آپريشن ته ڊراپ سين هو. ان کان پهرين سنڌي ماڻهن جا حيدرآباد مان ڪيترائي لاش کنيا ويا هئا، انهن جو رڪارڊ تصويرن سوڌو ان وقت جي اخبارن ۾ محفوظ آهي. ڇا سنڌي ماڻهو قلعي آپريشن ۾ ايمر ڪيو ايمر جو ان ڪري ساٿ ڏين ها ته جيئن دهشتگردي گرفتار نه ٿين ۽ سنڌي ماڻهن جو ڪوس جاري رهي؟

ها۔ الطاف حسين سنڌ جي پاڻيءَ جي حصي نه ملڻ تي جدوجهد شروع ڪري، جيڪڏهن سنڌي ماڻهو ساڻن گڏ نه هجي ته پوءِ مياڻي ٿيندو. يا هو ڪوبه اهڙو قدم کڻي جيڪو سنڌ ۽ سنڌي عوام جي مستقل مفادن ۽ اردو ڳالهائيندڙ عوام سميت سمورين آبادين جي جائز مفادن جي تحفظ لاءِ هجي ته سنڌ يقينن کين گڏ ڪڍندي. باقي ڀاڳين تي اها ميار ته جڏهن سندن گهر لُٽجي رهيو هو ۽ سندن گهر پاتي مارجي رهيا هئا، تڏهن هنن لُٽيندڙن ۽ ماريندڙن جو ساٿ ڇو نه ڏنو؟ اهو ته اهڙو سوال آهي، جنهن جي ”سادگي“ تي ماڻهو بس مٽي تي هٿ ٿي ڏئي سگهي ٿو. سنڌي ماڻهو الطاف حسين صاحب جي اظهار ڪيل ”مبينه“ بدليل مؤقف جي آجيان ڪن ٿا. پر اهو سوال به ڪن ٿا ته جڏهن حيدرآباد جي ديوارن تي نقاب پوش دهشتگردن جا نقش چٽي هيٺان لکيو ويندو هو ته ”حقوق يا موت“۔ ته اهي ڪهڙا ”حق“ هئا؟ ڪنهن کان گهڙيل ”حق“ هئا؟ ۽ انهن جي نه ملڻ جي صورت ۾ ڪنهن کي موت جا پروانا ڏيکاريا ٿي ويا؟ ۽ اڄ سنڌي عوام اهو ڇڏي ٿو ته انهن نام

نهاد ”حقن“ جو باب هميشه لاءِ بند ٿي ويو يا نه۔ جن جي پاداش ۾ سوين سنڌي مائرن کي سندن گهوت پٽن جا لاش مليا. سنڌ جو عوام الطاف حسين جي ان مؤقف جي آجيان ڪري ٿو ته هو سنڌين سان پاڻن طور گذرڻ چاهين ٿا، پر ساڳئي وقت اهو به سمجهي ٿو ته هن ايئن ڪري ڪو سنڌ تي احسان نه ڪيو آهي ۽ نه وري سندن پيدا ڪيل ڊگهي ڏکونيندڙ تاريخ جو اڌ ڪلاڪ جي ٽيليفونڪ ٽاڪ ذريعي ڪو ازالو ڪيو آهي. اهي سياسي، معاشي، ثقافتي ۽ تاريخي ڦٽ صدين تائين پرڄڻ جا نه آهن. هن فقط مٿس رهيل تمام وڏي حساب ڪتاب جي زباني طور جزوي تلافي ڪئي آهي. اڃا گهڻو پنڌ پيو آهي. ڪو چند صحافين سان ڳالهه ٻولهه ڪرڻ سان هي معاملو ڪي به وڏا ۽ حقيقي نتيجا ڏئي نه سگهندو. ان لاءِ اهو سمورو نيڪ نيت عمل، عمل جي سچائي ۽ پل پل جي ڪردار جي صاف گوئي ۽ اک گهرجي. سياسي مبصر هن سموري ڳالهه کي مختلف رخن کان ڏسي رهيا آهن. شڪ جو فائدو ڏيندي سنڌي ماڻهو کيس سٺي موت به ڏئي رهيا آهن پر سياسي مبصرن جي هڪ حلقو جو هيءَ به خيال آهي ته ايمر ڪيو ايمر هميشه وفادارين جا رُخ تبديل ڪري بدلجندڙ حالتن آهر پنهنجي لاءِ بارگيننگ جي پوزيشن مضبوط ڪئي آهي. هيئنر جڏهن ڪيترن ”ڳجهن“ ۽ ظاهري سببن ڪري متحده جي فوج ۽ ايجنسين سان Equation چڱي وقت کان ڊسٽرب ٿيل آهي. تڏهن اها سنڌي مهاجر اتحاد جو ”ڪارڊ“ اڇلائي متن دٻاءُ وجهڻ گهري ٿي ۽ الطاف حسين جي سنڌين سان سرچاءُ واري مهڙ جو اهو پس منظر به آهي. ڪجهه حقلن جو اهو به خيال آهي ته متحده ۽ جنرل مشرف ۾ ڪو گهڻو فرق ڪونهي. متحده فوج جي پنجابي حصي ۽ ايجنسين بابت ته بيانگ دهل ڳالهائي ٿي پر اها جنرل مشرف بابت لفظ به گڏجڻ لاءِ تيار نه آهي. هن وقت چيو وڃي ٿو ته پنجابي جنرلن جو لڏو جنرل مشرف جي مڪمل خلاف ٿي چڪو آهي، ان ڪري سنڌ مان هن قسم جو پريشر وجهرائڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي ته جيئن جيڪڏهن جنرل مشرف کي هٽائڻ جي ڳالهه سامهون اچي ته مٿن ان امڪاني راءِ عامه جو دٻاءُ رهي ته پنجاب ٻيو ته ٺهيو پر سنڌ سان واسطو رکندڙ هڪ جنرل ۽ فوجي حڪمران کي به برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي. اسان جي دوست جي اين مغل صاحب الطاف حسين کي اهو اڻ سڌيءَ ريت چيو ته اها پيش قدمي توهان جو Peace Offensive ته نه آهي؟

ان حوالي سان آئون سنڌ جي سياسي ڌرين ۽ لکندڙن جي سامهون به اها ڳالهه رکندس ته اهي سياسي بلوغت جو مظاهرو ڪن ۽ اهي Benefit of Doubt ڏيندي

الطاف حسين جي زباني ۽ جزوي اعتراف ۽ آڇ کي متوازن موت به ڏين، پر ايئن ”پاڻي“ ڏسڻ کان اڳ ڪپڙا لاهڻ ۽ هنيو ڇيڻ هڻڻ جي روش کان به پاسو ڪن. هي تمام سنجيده، حساس ۽ نازڪ معاملو آهي، جيڪو فقط زباني ۽ ڊپلوميٽڪ زبان دراز تقريرن سان حل ٿي نٿو سگهي. اُن لاءِ وڏي عمل جو ميدان ۽ وڏا امتحان گهرجن. سنڌي مڊل ڪلاس چاڪاڻ ته سياسي طور ڪن به وڏن معاملن ۾ حصيدار نه رهيو آهي، اُن ڪري اُن جو سياسي ڊپلوميسيءَ ۽ ڪائونٽر ڊپلوميسيءَ سان ڪو پري جو به واسطو نه آهي. سياسي معنائن ۾ اها سادگيءَ جي روش خطرناڪ نتيجا ڏئي سگهي ٿي. اُن ڪري هن معاملي تي سنڌي ماڻهن کي هڪ ميچوئر ۽ متوازن اسٽينڊ وٺڻ جي ضرورت آهي. اسان کي متحده جي هن آڇ کي رد ڪرڻ به نه گهرجي، اُن جي مشروط آجيان به ڪرڻ گهرجي ۽ ايئن اُپهرائيءَ ۾ ٽپا به نه ڏيڻ گهرجن، ته ڪو ڏهاڪن ۽ زمانن جو حساب ڪتاب هڪ اڌ ڪلاڪ جي ٽيليفونڪ ٽاڪ سان حل ٿي ويو. هي ڪو سولو معاملو نه آهي. هي تاريخ جو معاملو آهي. اسين اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ کي سنڌ جي قومي وجود جو حصو سمجهون ٿا ۽ سندن سمورن جائز حقن کي نه رڳو تسليم ڪريون ٿا پر تسليم ڪندا رهيا آهيون ۽ سمجهون ٿا ته سنڌ جو مستقل قومي مفاد اُن ۾ آهي، ته سنڌ جون سموريون بيبون بوليون ڳالهائيندڙ آباديون ۽ ثقافتي اقليتون سنڌي قوم جي وجود جو حصو ٿي رهن. الطاف حسين جو اهو خطاب ڪو سنڌ تي احسان نه آهي، پر سنڌي ماڻهن جي ڪانگنن جائز مطالبن کي تسليم ڪرڻ ڏانهن هڪ ننڍڙي ۽ زباني وڪ آهي. اهو متحده جي مستقبل جو عمل ٿي هوندو، جيڪو هن خواب کي ساڀيان ڏانهن وٺي ويندو، اُن ڪري اتحاد جي آڇ باوجود بال اڃا تائين متحده جي ڪورٽ ۾ آهي، چاڪاڻ ته سنڌي عوام ته اُن اتحاد ۽ پائپيءَ جو جائز بنيادن تي ڪڏهن به مخالف نه رهيو آهي. مون الطاف حسين کي آخر ۾ اهو به چيو ته پاڪستان ۾ ٿي ويءَ تي روز ملي نغما هلندا آهن، جن ۾ محبت ۽ قومي سوچ جا وڏا درس ۽ دعوتون هونديون آهن. ”هر زندهه قوم هين..... پائنده قوم هين.....“ ”دل دل پاڪستان..... جان جان پاڪستان.....“ جون خبرون هونديون آهن، پر اُنهن بي روح نغمن جو ماڻهن جي دلين ۽ روحن تي اُن ڪري ڪوبه اثر نه ٿيندو آهي جو اُنهن جي بنيادن ۾ اهو خلوص، ڪردار ۽ ايمانداري نه هوندي آهي ۽ اڄ تائين اُنهن ملي نغمن جي نتيجي ۾ ملڪ ۾ ڪابه قومي سوچ پيدا ٿي نه سگهي آهي، اُن ڪري مون کيس چيو ته جيڪڏهن سندس ڳالهين ۽ دعوتن کي سندن ڪردار ثابت نه ڪندو ته پوءِ اُنهن جي حيثيت به ٿي ويءَ تي پيش ٿيندڙ اُنهن بي روح ملي نغمن واري ٿي ٿيندي.

خميس 11 جنوري 2001ع

پونم ۾ ايم ڪيو ايم جي شموليت ۽ سنڌي قيادت ۽ دانشورن اڏو ڪجهه سوال!

سنڌ ۾ سياسي توڙي عوامي سطح تي پونم ۾ ايم ڪيو ايم جي شموليت جي حوالي سان هڪ زبردست بحث چڙهي پيو آهي. ان ڏس ۾ مختلف نوعيتن جا دليل ۽ بحث مباحثا سامهون اچي رهيا آهن. جن ۾ راءِ عامه بظاهر ورهايل نظر اچي ٿي پر هڪڙي ڳالهه ضرور ٿي آهي ته ماڻهن وڏي عرصي کانپوءِ ان بهاني سان هن موضوع جي سمورن پاسن جي حوالي سان سڌيءَ ريت ڳالهائڻ شروع ڪيو آهي. هيستائين ان ڏس ۾ مختلف نقطه نظر سامهون اچي چڪا آهن ۽ بحث مباحثا اڃا هلندڙ آهي. سول سوسائٽيءَ جي حوالي سان اها هڪ سٺي ۽ اُتساهيندڙ ڳالهه آهي ته ماڻهن گهٽ ۾ گهٽ هڪ بنيادي نوعيت جي اِشوءَ کي ايدڙيس ڪرڻ شروع ڪيو آهي. ان سڄيءَ ڇنڊ ڇاڻ کانپوءِ به ان سلسلي ۾ جيڪي منجهائيندڙ سوال سامهون آيا آهن، ضرورت آهي ته انهن تي هڪ دفعو وري سنجيدگيءَ سان غور ڪيو وڃي.

(الف) ان ڏس ۾ سڀ کان پهرين ڳالهه ته پونم پاڪستان ۾ مظلوم قومن جو اتحاد آهي ۽ ان ۾ ڪنهن به ڌر جي شامل ٿيڻ لاءِ به ڳالهين نهايت ضروري بلڪه لازمي آهن. هڪ ته ان ڌر جو تعلق ڪنهن قوم سان هجي ۽ ٻيو ته اها قوم پاڪستان جي تناظر ۾ مظلوم به هجي. جي ان سوال کي ايم ڪيو ايم جي حوالي

سان ڪٿبو ته ڪجهه ڳالهيون ضرور ڌيان ۾ رکڻ گهرجن.

1- ايم ڪيو ايم جو تعلق ڪهڙيءَ مظلوم قوم سان آهي؟

2- ڇا ايم ڪيو ايم توڙي اردو ڳالهائيندڙ آبادي ڪنهن طرح به مظلوم آهن؟

ايم ڪيو ايم جي باري ۾ ڪنهن کي ابهام آهي ته ان کي جنرل ضياءَ جي دؤر ۾ هڪ خاص رٿا ۽ مقصد هيٺ ٺاهيو. اُپاريو ۽ آسمان تي چاڙهيو ويو ۽ ان ئي مقصد (جمهوريت ۽ سنڌ دشمني) لاءِ دنيا جو ڪو انسانيت سوز، غير انساني، غير اخلاقي عمل ٺاهي، جيڪو هنن سنڌ جي وحدت، سنڌي عوام جي مستقل قومي مفادن ۽ سنڌ ۾ حقيقي جمهوري سياست کي تباھ ڪرڻ لاءِ اختيار نه ڪيو هجي. جنهن مظلوميت جو ايم ڪيو ايم هائي راڳ آلاپي ٿي، اهو ان کان سواءِ ٻيو ڇا آهي ته اسٽيبلشمنٽ مٿن ”شفقت“ جو هٿ ڍرو ڪيو آهي ۽ سندن اڳوڻي دادلي حيثيت ۾ جزوي طور فرق اچي ويو آهي. ان باوجود ايم ڪيو ايم جي سياسي طور مراعت يافتہ هجڻ جو اهو حال آهي جو وفد هندوستان ۾ وڃي پاڪستان جي خلاف ڳالهائي ٿو پر سرڪار ان تي مڪمل خاموش آهي. جي پاڪستان ۾ ٻي ڪا ڏاهڙي ڳالهه جو هندستان ۾ وڃي جزوي طور اشارو به ڏئي ها ته ملڪ دشمنيءَ ۽ غداريءَ جي الزام ۾ جهليا پيا هجن ها. نجم سينيءَ رڳو دهليءَ ۾ سنجيده قسم جو ليڪچر ڏنو ته کيس ايجنسيون ڪٿي ويون ۽ بين الاقوامي دٻاءَ جي مجبوريءَ ۾ کيس ڇڏيو ويو يعني اڄ به پاڪستان ۾ ايم ڪيو ايم ڪانسواءِ ٻيو ڪير آهي جنهن کي ڪڏهن به ڪٿي به ڪجهه به ڇا سڀ ڪجهه چوڻ جو اڻ لکيل اختيار ڏنو ويو هجي؟ جي هو سوين هزارين ماڻهو ماري ڇڏين، ٻيو ته ٺهيو پنهنجي آباديءَ منجهان، پنهنجا مخالف ۽ خود پنهنجا اڳواڻ به مارائي ڇڏين، ته به وس وارا آهن. پاڪستان جا هي چئمپين ٿين ته به وس وارا آهن ۽ هندستان ۾ وڃي ان خلاف ڳالهائين ته به وس وارا آهن، ان ڪري ايم ڪيو ايم جي مظلوميت جي حقيقت ڪُل اها آهي ته ان جي اسٽيبلشمنٽ وٽ اڳوڻي دادلي حيثيت ۾ ٿورو فرق اچي ويو آهي، جنهن جو سبب هندستان سان سندن لاڳاپا چيا وڃن ٿا. باقي جيستائين اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جو سوال آهي ته ضرور جيئن سڄي ملڪ جي عوام سان بيروزگاري، لاقانونيت ۽ بنيادي سهولتن جي کوٽ جا مسئلا آهن، تيئن هنن سان به هوندا پر جيڪڏهن پاڪستان ۾ سمورين قومن ۽ آبادين جي مجموعي ترقي، کين ميسر وسيلن ۽ موقعن جي صورتحال جي پس منظر ۾ کين ڏسو ته اها آبادي وري به ٻين جي پيٽ ۾ مراعت يافتہ آهي، جو نه رڳو سنڌ جا شهر سندن حوالي آهن پر ملڪ جي بيورو ڪريسيءَ ۾ کين پنهنجي آباديءَ جي تناسب جي حساب سان

تمام گهڻو شيئر مليل آهي. اقتصادي وسيلن تائين هنن جي پهچ وڌيڪ آهي. هن ڇهه سيڪڙو ملڪي آباديءَ جي ٻوليءَ ۽ ڪلچر کي قومي ڪلچر ۽ ٻولي چيو وڃي ٿو. سوال آهي ته اهو بنيادي طور ڪهڙو ۽ ڪنهن جو ڪلچر آهي؟ ان ڪري هن آباديءَ کي مظلوم ڪنهن طور به چئي نٿو سگهجي، نه سماجي معنيٰ ۾ ۽ نه ثقافتي ۽ اقتصادي معنيٰ ۾. سياسي حوالي سان گهٽ ۾ گهٽ ڪابه حڪومت سندن مرضيءَ کانسواءِ هلي نه ٿي سگهي. حساب لڳايو وڃي ته بيورو ڪريسي، عدليه ۽ ٻين سمورن بنيادي سرڪاري، نيم سرڪاري ۽ خانگي شعبن ۾ سندن آباديءَ جي تناسب جي حساب سان ۽ خاص طور سنڌين جي پيٽ ۾ ڪهڙي ۽ ڪيتري حيثيت آهي؟

هاڻي اچون ٿا يعني نقطي تي ته ڇا ايم ڪيو ايم واقعي به بدلجي پنهنجي ماضيءَ جي ڪردار ۽ بنيادي موقف تان هٿ ڪڍي چڪي آهي؟ اها سنڌ ۾ ماڻهن کي ايم ڪيو ايم بابت وڏي غلط فهمي آهي. هن سوال کي هيئن ڪٽڻ گهرجي ته ڇا ايم ڪيو ايم پنهنجي بنيادي مقصد ۽ ڪردار تان هٿ ڪڍي چڪي آهي، يا اها پنهنجي Process جي وڌيڪ ميجور ڏاڪي تي پهچي وئي آهي. مون کي ذاتي طور ان باري ۾ ڪوبه مونجهارو نظر نٿو اچي ته اها دراصل بدليل ۽ بدلجندڙ حالتن ۾ پنهنجون اڳوڻيون حڪمت عمليون وقتي طور تبديل ڪري وڌيڪ خطرناڪ بڻجي وئي آهي. مثلاً ايم ڪيو ايم ڪڏهن هڪ ڏينهن لاءِ به نه چيو آهي ته انهن جو مهاجر قوميت جو نظريو غلط هو، جنهن تان هو هميشه لاءِ هٿ ڪڍي چڪي آهي. هنن ڪڏهن به ايئن نه چيو آهي ته سنڌ تي تاريخي مالڪي ۽ حڪمرانيءَ جو مستقل حق فقط سنڌين جو آهي. هنن ڪڏهن ايئن نه چيو آهي ته سنڌي ٻوليءَ کي سنڌ ۾ قومي ٻوليءَ جو درجو ملڻ گهرجي. هنن ڪڏهن به ايئن نه چيو آهي ته بهاري ۽ ٻيا هندوستانی مسلمان، پاڪستان ۽ پس و پيش سنڌ ۾ هرگز نه اچڻ گهرجن. جڏهن ته تازو الطاف حسين لنڊن ۾ پنهنجي سالگرهه جي تقريب ۾ اهو نظريو پيش ڪيو آهي ته هاڻي ڇاڪاڻ ته به قومي نظريو رد ٿي چڪو آهي، ان ڪري هندستان جي مسلمانن کي پاڪستان ۾ اچڻ جي کليل اجازت ڏني وڃي. ايم ڪيو ايم اسٽيبلشمنٽ، پنجاب ۽ فوج تي جن ”حقن“ جي باري ۾ بظاهر ايڏي تلخ ڳالهه ڪري ٿي ڇا ان جو سبب اهو آهي ته هو سنڌ دوست ٿي ويا آهن؟ ڇا ايم ڪيو ايم جي حقن جي ”قرب“ سبب پنهنجي ”مظلوميت“ جو داستان بيان ڪري پنجاب ۽ اسٽيبلشمنٽ خلاف بظاهر ڳالهائي ٿي، اهي ”حق“ ڪهڙا آهن؟ اهي ”حق“ ڪنهن جي وسيلن تي مالڪيءَ جا آهن؟ ايم ڪيو ايم ماضيءَ ۾ ته اهي

”حق“ بار بار پنهنجي هر بيان، ڊاڪيومينٽ، ڪتاب، پمفلٽ وغيره ۾ واضح پئي ڪيا آهن، هيئن رڳو فرق اهو آهي ته انهن ”حقن“ تان هٿ نه ڪنيو ويو آهي، پر ابهام واري ڊپلوميٽڪ ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي پر هڪ دفعي به ڊميوريءَ سان ايئن نه چيو ويو آهي ته هي جن ”مهاجر حقن“ جي ڳالهه ماضيءَ ۾ ڪندا رهيا آهن انهن تان ذهني توڙي عملي طور هٿ ڪڍي چڪا آهن. هڪ طرف ايم ڪيو ايم جي اها صورتحال آهي ته ٻئي طرف اسان وٽ سندن هزارين وڪيل وينا آهن، جن مان ڪي بدنيٽيءَ سان ته ڪي ذهني سادگيءَ ۽ سياسي نابالغيءَ سبب چوويهه ڪلاڪ سندن وڪالت ۾ پورا آهن. هن مسئلي کي اسان جي لڪنڊڙن/ دانشورن (؟) جي اڪثريت به پنهنجي غير سياسي ائپروچ ذريعي منجهايو آهي. اسان وٽ مصيبت اها آهي ته هر ماڻهو هر موضوع تي لکڻ ۽ ڳالهائڻ جو مجاز آهي. خاص طور سنڌي اخبارن ۾ لڪنڊڙن جي گهڻائي آهي غير سياسي ذهنن جي ۽ گهڻي ڀاڱي لکي ٿي سياسي موضوعن تي ٿي. نتيجي ۾ انتهائي سنجيده اشوز کي غير سنجيدگيءَ سان ڪٽڻ اسان وٽ معمول بڻجي ويو آهي. سنڌ ۾ سياسي پسماندگيءَ ۽ قومي طور ڪيترن معاملن ۾ پنتي رهڻ جو هڪ سبب اهو به آهي ته اسان ڪيترن بنيادي معاملن ۾ واضح ناهيون ۽ ان ڏس ۾ وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ انهن اشوز ڏانهن اسان جي غير سنجيده روش آهي. ايم ڪيو ايم جي حوالي سان بحث مباحثي ۾ ساڳئي قسم جي صورتحال سامهون آئي آهي. ڪالهه اسان جي روش حد کان وڌيڪ تنگ نظريءَ واري هئي ۽ اڄ جائز حد کان وڌيڪ سڀ ٽيٽ ڏيڻ واري ٿي وئي آهي. جڏهن ته ضرورت حقيقت پسند ۽ ريشنل سوچ جي آهي. جنهن ۾ اوليت پنهنجن مستقل قومي مفادن جي تحفظ جي هجڻ گهرجي.

هن ڏس ۾ سڀ کان آخري ۽ اهم سوال اهو آهي ته آخر ايم ڪيو ايم پونم ۾ چوڻي شامل ٿيڻ چاهي يا پنهنجي بنيادي سوچ تي قائم رهندي سنڌي ماڻهن جي همدردي حاصل چوڻي ڪرڻ چاهي؟ منهنجي خيال ۾ ان جا بنيادي سبب هيٺيان آهن.

1. ايم ڪيو ايم ملڪ جي بدليل ۽ بدلجندڙ صورتحال ۾ پنجاب ۽ اسٽيبلشمينٽ جي اخلاقي طور ڪمزور حيثيت جو پنهنجن مخصوص مفادن خاطر فائدو حاصل ڪرڻ چاهي ٿي. ڪين خبر آهي ته آمريڪا پاڪستان مان هٿ ڪڍي هندستان تي هٿ رکي چڪو آهي. روس ۽ چين به هندستان کي اوليت ڏيڻ شروع ڪئي آهي ۽ نتيجي ۾ هن ريجن ۾ ڪابه اسڪاني تبديلي آئي ته اها پس وي پيش هندستان جي حق ۾ ويندي، ان ڪري ايم ڪيو ايم واضح طور هندستان

جي سپورٽ ڪرڻ شروع ڪئي آهي.

2. ايم ڪيو ايم سمجهي ٿي ته سندن مقصدن جو بنياد ته ڪٿي سنڌ جا وسيلو آهن پر ان سلسلي ۾ سندن وڏي رڪاوٽ سنڌين بجاءِ پنجاب بڻيو جو ڪراچي پاڪستان جو نيول هيڊ ڪوارٽر آهي ۽ پنجاب سمنڊ کان سواءِ هلي نه سگهندو. سنڌين کي ته هو ڪا طاقتور ڌر سمجهن ٿي نه ٿا، جو ڪين خبر آهي ته وڏيرا ابن الوقت آهن ۽ مڊل ڪلاس سان واسطو رکندڙ ڌرين جو ”وزن“ ٿي ڪيترو آهي. سنڌ جي عوام کي هو ”ديهي“ سمجهي ڪين ڪا قوت مڃڻ لاءِ تيار ٿي نه آهن. ان ڪري ايم ڪيو ايم هن سڄي سياسي Process مان اهو نتيجو ڪڍيو آهي ته پنجاب ڪين ايئن آسانيءَ سان سنڌ جا ٽيٽ اڪيلي سر ڪٽڻ ڪونه ڏيندو. اهو ئي سبب آهي جو ايم ڪيو ايم پنجاب تي مسلسل دٻاءُ وجهي ان کي Defence تي رکڻ چاهي ٿي، پر ياد رکڻ گهرجي ته اها سموري چڪتاڻ جن وسيلن جي بنياد تي ٿي رهي آهي، اهي سنڌ ۽ سنڌين جا آهن، جن کي في الحال ته ڪا اهم ۽ ورناتئي ڌر سمجهڻ لاءِ تيار ٿي نه آهي. ٻئي طرف اسان جو اهو حال آهي جو اسان پنهنجن پيرن تي بيهي پاڻ کي سنڌ جي وڏي ۾ وڏي ڌر مڃائڻ جو افعال به نه ٿا رکون. سنڌ مان صرف ٻن ڌرين کي ئي اهم سمجهيو وڃي ٿو. هڪ پ، ٻي ڪا هن سڄيءَ صورتحال کان لاتعلق بڻيل آهي ۽ ٻي ايم ڪيو ايم، جنهن جو ڪردار اسان جي سامهون آهي. ايم ڪيو ايم يا ڪنهن به ڌر سان ڳالهائڻ ۽ ويهڻ ۾ حرج ناهي، جيڪڏهن طاقت جو توازن اسان جي حق ۾ هجي يا اسان ان مان پنهنجا بنيادي مفاد حاصل ڪري سگهون. هيئن ته اسان قوم طور ڪا ڌر ٿي نه ٿا ليکيا وڃون. ايم ڪيو ايم سڄي دنيا ۾ اها پروپيگنڊا پئي ڪري ته سنڌ ۾ مظلوم ترين ڌر ايم ڪيو ايم ۽ مهاجر آهن.

3. ايم ڪيو ايم طرفان پونم ۾ شموليت جي خواهش جو هڪ سبب مٿين سطح تي ٿيندڙ جوڙ توڙ ۽ ايندڙ مڪاني چونڊون به آهن، ڪراچيءَ ۾ سٽي گورنمينٽ ناهي پئي وڃي. ايم ڪيو ايم کي اندروني طور مٿين سطح تي وڏي سپورٽ حاصل آهي، جي ايئن نه هجي ته پوءِ ايم ڪيو ايم جي بظاهر پاڪستان مخالف اسٽينڊ جو نوٽيس ڇو نه ٿو ورتو وڃي؟ مٿئين سطح تي اها ”Move“ آهي ته جي اڳتي هلي چونڊون ٿيون ته به ان کان اڳ اهڙو انتظام ڪجي، جو پ پ کي Replace ڪيو وڃي. اهو فارمولا اڳ به مختلف شڪلين ۾ سنڌ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي ۽ ان جا نتيجا اسان جي سامهون آهن. ڄام صادق جو دؤر، مظفر شاهه جو دؤر، لياقت جتوئيءَ جو دؤر وغيره ان جا چٽا مثال آهن. سنڌ ۾ ننڍا ننڍا

گروپ گڏائي ۽ انهن کي ايمر ڪيو ايمر سان گڏائي ڪو سٽ اپ جوڙيو ويندو. هونئن به ڪراچيءَ ۾ سٽي گورنمينٽ جي ٺهڻ کان پوءِ صوبائي حڪومت جي عملي طور ڇا حيثيت هوندي ۽ ان جو ڪهڙو حشر ڪيو ويندو؟ اهو ڏسڻ لاءِ هاڻي گهڻو انتظار ڪرڻ جي ضرورت نه آهي.

4. ان ڏس ۾ ٻيو اهم ترين سبب اهو به آهي ته ايمر ڪيو ايمر سڄيءَ دنيا ۾ پاڻ کي مظلوم ترين ڏرڻ ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ۾ رڙل آهي. جيڪڏهن کيس پونءِ ۾ شامل ڪيو ٿو وڃي، سنڌي، بلوچ، پشتون ۽ سرائيڪي گڏجي ان کي مظلوم قومن جي ڌرين جي ڌارا ۾ شامل ٿيون ڪن ته پوءِ ايمر ڪيو ايمر جو وڏي ۾ وڏو مسئلو حل ٿي ٿو وڃي. يعني سندن ان مسلسل هلندڙ پروپيگنڊا کي اخلاقي ۽ سياسي مدد ملي ويندي. هو دنيا کي چئي سگهندا ته سندن مظلوم حيثيت کي پنجاب کانسواءِ سمورين مظلوم قومن طرفان تسليم ڪيو ويو آهي.

باقي جيستائين سوال آهي ايمر ڪيو ايمر جي زباني دعوائن جو ته پاڪستان جي تاريخ ۾ پنهنجي طئه ٿيل ”مقصد“ لاءِ صورتحال آهر موقف بدلائڻ جو جيڪو مثال ايمر ڪيو ايمر قائم ڪيو آهي ان جو مثال پاڪستان ۽ ننڍو ڪنڊ ته ڇا دنيا ۾ نه ملندو! جيترا زباني ۽ لکت ۾ معاهدا هر دؤر ۾ مختلف ڌرين سان ايمر ڪيو ايمر ڪيا آهن، ان جو سمورو رڪارڊ لفظ به لفظ نه رڳو موجود آهي پر ماڻهن جي دلين ۽ ذهنن تي نقش ٿيل آهي. انهن سمورن معاهدن جو ڇا ٿيو؟ پ پ پ جي پهرين قائم علي شاهه حڪومت سان ايمر ڪيو ايمر 72 نقطن تي اتحاد ڪيو. ڇا هوان تي بيٺا؟ قائم علي شاهه سنڌ جا سڀ ٽيڙا ايمر ڪيو ايمر حوالي ڪيا پر پوءِ به سندس حڪومت هڪ ڏينهن به فضيلت سان هلڻ نه ڏني وئي، پوءِ سنڌ ۾ ايندڙ هر حڪومت سان هنن اتحاد ڪيو هر شيءِ جا مالڪ به ٿيا پر ان اتحاد جو معمولي پرم به نه رکيو ويو. مان ته تجويز ٿو ڏيان ته ڪو ادارو اهي سمورا معاهدا جيڪي لکت ۾ موجود آهن، شايع ڪري. هيئن به ساڳي صورتحال آهي. پنهنجيءَ مرضيءَ ۽ مفاد تحت اتحاد جوڙڻ ۽ وري توڙي ڇڏڻ ايمر ڪيو ايمر لاءِ معمول جي ڳالهه آهي. اهو هنن لاءِ ڪڏهن مسئلو رهيو ٿي نه آهي. انهن سمورين ڳالهين باوجود مان سمجهان ٿو ته سياست ۾ مخالف ترين ڌرين ويندي دشمنن سان به اتحاد لازمي هوندا آهن پر تڏهن جڏهن طاقت جو توازن گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي حق ۾ هجي. ڪالاباغ ڊيم جي سلسلي ۾ به ته پنجاب اسان کي لکت ۾ ضمانت ڏيڻ لاءِ تيار آهي، پوءِ اسين ڇو نه ٿا اهو قبول ڪريون؟

ان ڪري هن سڄي بحث جو حاصل مطلب اهو آهي ته هي معاملو ايترو سادو ۽

سادگيءَ جو ناهي، جنهن کي تڙ ٽڪڙ ۽ ٻهراڻيءَ سان کنيو وڃي. سڀ کان اڳ سنڌي ماڻهو پنهنجي سر هڪ مضبوط سياسي قوت طور منظر تي، اُڀرن ۽ تسليم ڪن. ايمر ڪيو ايمر رڳو اسان کي پنهنجي مفاد لاءِ ڀولڙو ڪري نه نچائي ۽ استعمال ڪري پر دل سان سمجهي ته سنڌ ۾ سنڌين کانسواءِ سندن قصو نه هلندو ۽ اسان جڏهن به جنهن به فورم تي ساڻن گڏ ويهون، ان ۾ وڏي ۾ وڏي ڌر طور تسليم ڪيا وڃون، تڏهن اهي اتحاد اسان کي فائدو ڏئي سگهن ٿا. هيئن صورتحال اها آهي ته ايمر ڪيو ايمر جي وڏي ۾ وڏي حمايت ڪندڙ سائين امداد شاهه جي ته ڪا پارٽي به ناهي، ٻيون ڌرين اسيمبليءَ ۾ هڪ سٽ ڪٽڻ جي لائق به نه آهن ۽ سامهون سنڌ مان ڪٿو ايمر ڪيو ايمر کي جنهن کي قومي ۽ صوبائي اسيمبلي ۾ سڀتن جو وڏو تعداد ملي ٿو اهڙيءَ صورتحال ۾ ان اتحاد ۾ اسان جو قومي طور ڇا وزن هوندو؟ اسان کي ته پاڻ موقعي جو فائدو وٺي اردو ڳالهائيندڙ عوام ڏانهن پائپيءَ جي وڪ وڌائڻ گهرجي ۽ کين محسوس ڪرائڻ گهرجي ته اها متعصب ۽ ٻين قوتن جي هٿن ۾ مسلسل ڪيڏندڙ سياست نه رڳو سنڌي عوام ۽ سنڌ جي وحدت خلاف آهي پر خود اردو ڳالهائيندڙ عوام جي به جائز مفاد ۾ نه آهي. اها آپگهات جي سياست آهي، جنهن مان ڪنهن کي به فائدو ڪونهي، نه سنڌ کي، نه سنڌي قوم کي ۽ نه اردو ڳالهائيندڙ عوام کي.

(روزاني عبرت، 2001ع)

”ڪارنامن“ کي ڏسي چئي سگهجي ٿو ته اهي انومان شايد درست نه هئا. جيتوڻيڪ مسلم ليگ جي سياست جا بنياد شروع کان فرقي پرستيءَ ۽ عوام جي مختلف حصن ۾ متپيد (Discrimination) رهيا آهن. اها ٻي ڳالهه آهي ته اڳوڻي مسلم ليگ وٽ متپيد جا بنياد مذهبي فرقہ پرستي (Religio-Communalism) تي مبني هئا ۽ اڄوڪي مسلم ليگ وٽ اهي بنياد مذهبي فرقہ پرستيءَ سان گڏ نسلي، قوميتي ۽ علائقائي متپيد وارا آهن. يعني گذريل پنجاه سالن ۾ مسلم ليگ ترقي اها ڪئي آهي ۽ پنهنجي سوچ ۾ وسعت اها آندي آهي جو ان پنهنجي تنگ نظريءَ جو دائرو مذهبي فرقي پرستيءَ مان وڌائي نسلي، قوميتي ۽ علائقائي تعصب تائين وڌايو آهي. اهو سڀ ڪجهه هڪ اهڙي پارٽي ڪري ٿي جيڪا پنهنجو اصولي سياسي جواز ۽ بنياد (Political Rationale) بظاهر جمهوريت کي ڄاڻائي ٿي. جڏهن ته جمهوريت جو روح ئي ڪنهن به تفریق کان سواءِ عوام جي حاڪميت ۽ سندن حقن جو تحفظ آهي. حقيقت اها آهي ته انهيءَ فرقي پرستيءَ جي سياست سان هن ننڍي کنڊ توڙي پاڪستان ۽ مجموعي طرح عوام کي جيڪو نقصان ٿيو آهي ۽ بدستور ٿي رهيو آهي، ان لاءِ ملڪي سياسي تاريخ جا گذريل پنجاه سال اسان کي گهڻو ڪجهه ٻڌائين ٿا.

سنڌ جي حوالي سان ڳالهه ڪبي ته مسلم ليگ جي هاڻوڪي حڪومت سنڌ جي عوام کي نه رڳو پنهنجي هڪ سال جي ڪارڪردگيءَ ذريعي سخت مايوس ڪيو آهي پر ساڳئي وقت بدظن پڻ ڪيو آهي ۽ کين اهو احساس وڌيڪ شدت سان ڏياريو آهي ته ساڻن هن ملڪ ته ڇا پر خود پنهنجي صوبن / وطن ۾ به اڪيائيءَ ۽ ٻئي درجي وارو سلوڪ ڪيو پيو وڃي. ٻه اڪيائي ته ڇا ايئن محسوس ٿي رهيو آهي جڏهن ته سنڌ تي واک اوور (Walk Over) ڏنو ويو هجي يا سنڌ کي ڪو مفتوح علائقو Conquered Territory سمجهي ان جي سمورن مادي وسيلن ۽ سياسي خود مختياريءَ کي مالِ غنيمت جيان ورهائيو پيو وڃي. بدقسمتيءَ سان اهو سڀ ڪجهه به هميشه جيان جمهوريت، پاڪستان ۽ اسلام جي نالي ۾ ٿي ڪيو پيو وڃي. منهنجي خيال ۾ بهتر ٿيندو ته موجوده حڪومت بابت سنڌي ماڻهن جي ذهنن ۾ جيڪي سنجيده تحفظات پيدا ٿيا آهن، انهن جي سببن تي ترتيب وار ڳالهه ٻولهه ڪجي.

سڀ کان پهرين ڳالهه مسلم ليگ حڪومت جي سنڌ ۽ سنڌي عوام بابت پاليسي آهي. حڪومت جي روين سبب سنڌ جي عوام توڙي سڄاڻ ماڻهن کي ان

سنڌ ۽ سنڌين کي ديوار سان نه لڳايو!

ملڪ ۾ هن وقت مسلم ليگ جي حڪومت آهي ۽ ان کي ٻه سال پورو ٿي چڪو آهي. مسلم ليگ جڏهن گذريل سال ملڪ جي اقتدار جون واڳون سنڀاليون هيون ته ملڪ جون حالتون معمول موجب يا ايئن ڪٿي چئجي ته مطمئن ڪندڙ نه هيون. الزامن جي هڪ ڊگهي چارج شيٽ هٿ ۾ ڏئي، پ پ پ جي حڪومت کي روانو ڪيو ويو هو ۽ مسلم ليگ لاءِ عامه ڪي تيار ڪيو ويو. اهو تاثر ڏنو پئي ويو ته مسلم ليگ جي حڪومت ماضيءَ جي اُبتڙ هڪ نئين سوچ سان ملڪ کي درپيش مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ ڪردار ادا ڪندي، اڄ جڏهن مسلم ليگ جي حڪومت کي هڪ سال پورو ٿيڻ تي آهي ته نه صرف ملڪ جي بنيادي مسئلن جي حل لاءِ ڪا پيش رفت نه ٿي آهي ۽ حالتون اڳي کان وڌيڪ غير يقينيت جو شڪار ٿيون آهن. پر هن حڪومت عام طور سڄي عوام ۽ خاص طور سنڌي عوام کي سخت مايوس ڪيو آهي. جڏهن ميان نواز شريف جي موجوده حڪومت آئي هئي ۽ هر سطح تي تاريخي مينڊيٽ ۽ جمهوريت جي مضبوطيءَ جون دعوائون ٿيڻ شروع ٿيون هيون ۽ تڏهن ملڪ جي روشن خيال ماڻهن سمجهيو ٿي ته متان به مسلم ليگ پنهنجي ماضيءَ جي فرقي پرستيءَ (Communalism) جي سياست مان سبق پرائي پنهنجي سياسي ڪردار ۽ روين ۾ ڪا تبديلي آڻيندي پر بدقسمتيءَ سان هاڻوڪي حڪومت جي لڳ ڀڳ هڪ سال جي ڪار گذاري ۽

باري ۾ شديد ڳڻتي پيدا ٿي آهي ته مسلم ليگ جي موجوده حڪومت سڄي ملڪ جي نمائندگي ڪرڻ بدران جڙ ته هڪ صوبي، جنهن جي اڳ ئي ملڪ ۾ حڪماني حيثيت آهي، جي ترجماني پئي ڪري خاص طور تي سندس سنڌ بابت پاليسي سراسر ناانصافيءَ، تعصب ۽ ٻه اڪيائيءَ تي مبني آهي. هڪ طرف ملڪي سطح تي مادي ۽ مالي وسيلن جي ورڇ ۽ فيصلو ڪن سطح تي سياسي معاملن ۾ نمائندگيءَ جي حوالي سان سنڌ سان ٻئي درجي جو سلوڪ ڪيو پيو وڃي ته ٻئي طرف سنڌ اندر وري هڪ اقليتي حڪومت مڙهي سنڌ جي اڪثريتي عوام کي هر سطح تي پاسيرو ۽ پنٿي ڏڪڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. محسوس ايتن پيو ٿئي ته سنڌ تي اڪثريتي عوام جي مالڪي ۽ سندن سياسي نمائندن جي اقتدار ۽ اختيار تي حق کي تسليم ڪرڻ بدران هڪ مخصوص ۽ متعصب نسلي سياسي گروهه کي سنڌ جي اڇي ڪاري جو مالڪ بڻايو ويو آهي. مسلم ليگ حڪومت جي اها پاليسي نه رڳو جمهوريت جي روح جي منافي آهي، پر اها سياسي اخلاقيات جي عالمي ۽ مهذب قدرن موجب به هڪ بي واجبي ۽ ڏوهه آهي ته ڪنهن علائقي جي اڪثريتي عوام ۽ اصلي نمائندن بجاءِ ڪنهن نسلي متعصب سياسي، اقليتي گروهه کي ناجائز طور مالڪيءَ جو حق ۽ پيپل جو پروانو ڏنو وڃي. اها روش خود پاڪستان جي سياسي وحدت لاءِ به سخت هاجيڪار آهي. جي اها روايت پئي ۽ اهو سلسلو شروع ٿيو ته پوءِ نه رڳو رياست ۽ ان جو آئيني ڍانچو ۽ اصولي معاهدو پنهنجو سياسي (Rationale) (اصولي ۽ منطقي جواز) وڃائي ويهندو پر خود ملڪ جي سياسي وحدت ۽ پس و پيش ان جو وجود خطري ۾ پئجي ويندا. موجوده حڪومت طرفان سنڌ جي هزارين نوجوانن کي بيروزگار ڪرڻ، سنڌ سان مالي وسيلن جي ورڇ ۾ ٻه اڪيائي ڪرڻ ۽ ملڪ جي فيصلو ڪن سطح تي سنڌ کي ڪا نمائندگي نه ڏيڻ جا روبا ته پنهنجي جاءِ تي پر خود سنڌ اندر جنهن طريقي سان سنڌين کي هر شعبي ۾ ۽ هر سطح تي پاسيرو ڪيو ويو آهي ۽ ڪيو پيو وڃي، ان سان ڪجهه حلقن جي ان خيال کي هٿي ملي ٿي ته ميان صاحب جي موجوده حڪومت باقاعده هڪ ايجنڊا تحت سنڌين کي سنڌ توڙي ملڪي معاملن ۾ پاسيرو ڪرڻ جي عمل ۾ ڌر بڻجي رهي آهي.

جيتوڻيڪ ايم ڪيو ايم پاڻ کي بظاهر مهاجر قومي موومينٽ مان ڦيرائي متحده قومي موومينٽ ۾ تبديل ڪيو آهي پر حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته ان جي روايتي سوچ، ڪردار ۽ روين ۾ تر جيترو فرق نه آيو آهي. ان جو وڏي ۾ وڏو ثبوت سندس موجوده ڪردار آهي. سنڌ ۾ بظاهر ته حڪومت مسلم ليگ جي آهي ۽ وڏ وزارت

جي منصب تي ويٺل به هڪ مسلم ليگي لياقت جتوئي آهي پر عملي صورتحال ٻڌائي ٿي ته اقتدار جون اصل واڳون ايم ڪيو ايم حوالي آهن ۽ ايم ڪيو ايم چوويهه ٽي ڪلاڪ اهوئي ڪجهه ڪرڻ ۾ رڙڻ آهي، جيڪو ڪجهه اها ماضيءَ ۾ ڪندي رهي آهي. فرق رڳو اهو آهي جو اهو سڀ ڪجهه هينئر اقتدار جي مالڪ هئڻ سبب انتظامي مشينري ۽ سرڪاري وسيلن ۽ ذريعن سان ڪيو پيو وڃي. سنڌ توڙي ملڪ جي باشعور ماڻهن جي شروع کان اها راءِ رهي آهي ته اهڙي قسم جي متعصب، نفرت انگيز ۽ سازشي سياست نه اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي حق ۾ آهي ۽ نه سنڌ توڙي ملڪ جي سموري عوام جي حق ۾ پر جڏهن سرڪاري سطح تي اهڙي سياست جي پٺڀرائي ڪئي ويندي هجي ۽ ان کي هر طرح سان سگهه بخشي ويندي هجي ته پوءِ نتيجا به لازماً اهڙا ۽ ايتن نڪرندا، جيئن اهي سامهون اچي رهيا آهن. انگريزيءَ جي مشهور چوڻي آهي ته، ”جڏهن رياستن ۽ حڪومتن جا زوال شروع ٿيندا آهن ته اتي جي حڪمرانن جي مت ڪسجي ويندي آهي. هتي به لڳي ٿو ته حڪمرانن جي مت مڪمل طور ڪسجي چڪي آهي ۽ سندن متعصب اڪيون اهو ڪجهه ڏسڻ کان قاصر آهن، جيڪو ڪجهه دور انديش ماڻهن کي مستقبل ۾ نظر اچي رهيو آهي. پراوا گهر ساڙڻ جو مطلب آهي پس و پيش پنهنجو جهڳو جهڳو ڪرڻ لاءِ سامان گڏ ڪرڻ. ايم ڪيو ايم هن وقت سنڌ اندر جڙ ته هڪ الڳ سياسي رياست قائم ڪيو ويئي آهي ۽ ان جي ناجائز ڪمن ۽ قدامت جي ڪا حد نه رهي آهي. پيو ته نهيو پر ان جا هٿ هاڻي رياست ۽ ان جي ماتحت ادارن جي صوابديدي اختيارن ۽ استحقاق کي به مسخ ۽ مجروح ڪرڻ لڳا آهن. سمجهه ۾ نٿو اچي ته آخر کيس ايترو چيڪ ڇو ڇڏيو ويو آهي؟ اچو ته مثال طور سندس اهڙن ڪجهه قدامت ۽ ان ڏانهن وفاقي حڪومت جي پٺڀرائيءَ واري روش جو ڪجهه مختصر جائزو وٺون.

1. سنڌ حڪومت، مسلم ليگ ۽ ايم ڪيو ايم جي هڪ تحريري ٺاهه تحت قائم ڪئي وئي هئي، جمهوري نظام ۾ عوام کي اهو حق حاصل هوندو آهي ته اهو پنهنجي حڪومت جا Terms of References معلوم ڪري سگهي. اهو حق هر جمهوري سرشتي ۾ عوام جو استحقاق هوندو آهي. موجوده سنڌ حڪومت جي قيام جي پهرين ڏينهن کان وٺي سنڌ جو عوام ۽ ان جا سڃاڻ فرد مطالبو ڪندا رهيا آهن ته ان ٺاهه کي پڌرو ڪيو وڃي پر اڄ تائين ان ٺاهه کي پڌرو ڪرڻ بدران ڳجهو رکيو ويو آهي. ان مان ئي ان ٺاهه جي اصليت ۽ پت وائڪي ٿي وڃي ٿي. يعني جنهن معاهدي تحت سنڌ جي اڪثريتي عوام تي هڪ سياسي اقليتي جي

حڪومت مڙهي وئي آهي، عوام کي ان معاهدي جي ڄاڻ جي حق کان به محروم رکيو ويو آهي.

2. پ پ حڪومت تي جيڪي الزام هڻي ان کي گهر پيڙو ڪيو ويو هو، انهن ڀر هڪ اهڙو به هو ته سندن ڏور ڏور سنڌ ۾ عدالت کان مٿانهان قتل (Extra Judicial Killings) ٿيا پر معراج خالد واري نگران حڪومت دوران خود هائوڪي قانون واري وفاقي وزير خالد انور سپريم ڪورٽ ۾ بيان ڏيندي چيو هو ته ڪين اهڙا ڪي به ثبوت نه مليا آهن. سندس اهڙو بيان رڪارڊ تي آهي. چيو وڃي ٿو ته ايم ڪيو ايم - مسلم ليگ معاهدي جو هڪ نقطو اهو به هو ته اهڙن مابين طور مارجي ويل ايم ڪيو ايم جي ڪارڪنن جي وارثن کي سنڌ حڪومت معاضو پري ڏيندي. سڀ کان پهرين ڳالهه ته خالد انور جهڙي ذميواري منصب تي ويٺل شخص جي اهڙي بيان کانپوءِ اهڙو مطالبو غير واجبي ٿي وڃي ٿو. اطلاع ته اهي آهن ته هوم ڊپارٽمينٽ جي ڪيترن اعليٰ سطحي اجلاس ۾ ايم ڪيو ايم پنهنجي اها دعويٰ ثابت نه ڪري سگهي ۽ نيٺ طءُ اهو ڪيو ويو ته ان لاءِ هڪ عدالتي جاچ ڪميشن مقرر ڪئي ويندي ۽ ان جي رپورٽ جي روشنيءَ ۾ معاضو ڏيڻ يا نه ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ويندو پر افسوس جو پنهنجي ئي حڪومت جي فيصلي تحت اهڙي عدالتي جاچ ڪميشن جي قيام ۽ ان جي رپورٽ جو انتظار ڪرڻ بدران ايم ڪيو ايم کي باضابطه طور ٻن قسطن ۾ ڏهه ڪروڙ ۽ ڳجهي نموني وڏي رقم ڏني وئي آهي. هاڻي ان مان سواءِ ان جي ٻيو ته ڪجهه ثابت نه ٿو ٿئي ته هڪ طرف ايم ڪيو ايم جا سراسر ناجائز مطالبو مڃي رهيا آهن ته ٻئي طرف سنڌي عوام جي جائز ۽ بنيادي مسئلن کي ليکي ڀڙ ٿي نه ٿو آندو وڃي. هڪ طرف گذريل ڏور ڏور رياست جي سڀني کان حساس حڪومتي شعبي يعني گهرو وزارت طرفان دهشتگرد طور پڌرو ڪيل ۽ پوليس جي مقابلي ۾ مارجي ويلن لاءِ ته ڪروڙين روپيا ورهايا پيا وڃن ته ٻئي طرف اهي سمورا مختلف ٻوليون ڳالهائيندڙ ٻي گناهه شهري جيڪي دهشتگرديءَ جو بڪ بڻيا، تن جي معاضو بابت حڪومت خاموش ۽ لاتعلق بڻيل آهي. جڏهن ته اهي هن ملڪ جا شهري هئا ٿي ڪونه ۽ سندن دهشتگردن هٿان بي موت مارجڻ جائز هو؟ ايم ڪيو ايم جي مارجي ويل ڪارڪنن لاءِ دعويٰ ڪئي ٿي وڃي ته اهي قانون لاڳو ڪندڙ ادارن سان چڪرين ۽ ويڙهه ۾ نه پر ماوراءِ عدالت قتل ٿيا هئا، ته اهو اڃان تائين هڪ تڪراري معاملو آهي، جيڪو نه پ پ جي اڳوڻي حڪومت تي الزام هڻندڙ موجوده حڪومت ثابت ڪري سگهي ۽ نه وري خود ايم ڪيو ايم پنهنجي دعويٰ کي ٺوس ثبوتن سان

ثابت ڪيو آهي پر ٻئي طرف يوسف جڪراڻي ۽ تندو بهاول جي شهيدن، جن بابت ثابت پڻ ٿي چڪو آهي ته بنا ڪنهن ڏوهه جي ايجنسين قتل ڪيا هئا، تن جي وارثن کي ته اڄ تائين ڪو معاضو ڏيڻ جي ٺاهي ڳالهه به نه ڪئي وئي آهي. ان مان پڻ سندن متعصب روين ۽ نفرتن جي ثابتي ملي وڃي ٿي.

3. چيو وڃي ٿو ته مسلم ليگ ايم ڪيو ايم معاهدي جو هڪ شرط اهو به هو ته ايم ڪيو ايم جي سمورن قيدين، ڪارڪنن کي غير مشروط طور آزاد ڪيو ويندو. حڪومت جي هائوڪن قديم مان لڳي ٿو ته اها ڳالهه درست آهي، گذريل سال دوران ايم ڪيو ايم جي سنگين ڏوهن ۽ وارداتن جي ڏس ۾ جهليل سوين ڪارڪنن کي آزاد ڪيو ويو آهي. ڪن جي ڪيسن تان مورڳو هٿ ڪنيو ويو آهي ته ڪيترن سزا يافتہ مجرمن کي قانوني ترميمن ذريعي پيرول تي آزاد ڪيو ويو آهي. اهڙيءَ ريت سزا يافتہ مجرمن کي سياسي مراعت طور قانون ۾ ترميمن ڪري آزاد ڪرڻ جي ملڪ ۾ انوکي روايت وڌي وئي آهي. دنيا ۾ شايد اهو پهريون مثال آهي. انهن سزا يافتہ قيدين ۾ ڪجهه اهڙا هئا جيڪي نه رڳو سنگين ڏوهن ۾ ملوث هئا پر انهن تي عام شهريين کان علاوه خود رياستي ادارن طرفان ڪيس ڪيا ويا هئا. جيڪڏهن حڪومت کي ناجائز طور اها سياسي مراعت ۽ فائدو ڏيڻو ٿي هو ته اها رعايت سمورن سياسي پارٽين جي قيد ڪارڪنن کي ڪنهن به تفریق کان سواءِ ملڻ گهرجي ها پر حڪومت ايئن نه ڪري پنهنجي سڌي جانبداريءَ جو ثبوت ڏنو آهي.

4. صوبائي حڪومت جي ماتحت مختلف ادارن ۾ نوڪرين تي بندش باوجود ڪيل ڀرتين جي معاملي ۾ به ڪنهن قانون، اصول ۽ اخلاق جو ڪو لحاظ نه رکيو ويو آهي. خاص طور تي اهي وزارتون جن جا قلمدان ايم ڪيو ايم حوالي آهن، انهن ۾ ته بنهه پيل ڪئي وئي آهي. تعليم کاتي ۾ هڪ طرف اچڻ شرط، ايڊهاڪ طور ڪم ڪندڙ سوين استادن ۽ ملازمن کي برطرف ڪيو ويو ته ٻئي طرف تازو اخباري اطلاعن موجب 350 ليڪچرار ڪانٽريڪٽ تي ڀرتي ڪيا ويا آهن. جڏهن ته ٻئي طرف گذريل سال جي ڪميشن پاس نوجوانن کي صرف ۽ صرف تعصب ۽ ٻه اڪيائيءَ جي بنياد تي آرڊر جاري نه پيا ڪيا وڃن. تعليم کاتي جا اختيار مڪمل طور تي سرڪاري مشينريءَ کان ڪسي هڪ اقليتي سياسي گروهه حوالي ڪيا ويا آهن. جنهن پنهنجي تعصب جي انتها ڪري ڇڏي آهي. تازو پبلڪ سروس ڪميشن جي چيئرمين رٽائرڊ جسٽس عبدالقادر شيخ کي هٽائي ”پنهنجي“ ماڻهوءَ کي ان جي جاءِ تي آندو ويو آهي. چيو وڃي ٿو ته ايم ڪيو

ايمر سنڌ جي گورنر تي دٻاءُ وڌو ته ڪميشن جو چيئرمين تبديل ڪري ان جي جاءِ تي سندن نامزد ڪيل ماڻهو مقرر ڪيو وڃي. اطلاع موجب گورنر ايتن ڪرڻ کان انڪار ڪيو. جنهن جي نتيجي ۾ ايمر ڪيو ايمر فوري طور گورنر جي اختيارن ۽ Rules of Business ۾ قانوني ترميم ڪري گورنر کان پبلڪ سروس ڪميشن جو چيئرمين مقرر ڪرڻ جو استحقاق ۽ اختيار ڪسي سنڌ جي وزارت تعليم جنهن جو قلمدان وٺڻ آهي، حوالي ڪري ڇڏيو ۽ نيٺ ڪميشن جي چيئرمين کي تبديل ڪيو ويو.

لوڪل گورنمينٽ جي ادارن (SMC, HMC, KDA, KMC) وغيره ۾ به ساڳيءَ طرح بي انداز ۽ هڪ طرفيون ڀرتيون ڪيون ويون آهن ۽ ڪيون ڀيون وڃن. مثال طور حيدرآباد ضلعي جي مختلف يونين ڪائونسلن ۾ تازو چاليهه سيڪريٽري رکيا ويا آهن، جن مان 30 ايمر ڪيو ايمر جا باضابطه رڪن ڇڏيا وڃن ٿا ۽ باقي ڏهه سيٽون به ڪجهه سنڌي وزيرن کي ان واعدن تي ڏنيون ويون آهن ته سندن وزارت ۾ به ايمر ڪيو ايمر جا نامزد ڪيل ماڻهو رکيا ويندا، انتهائي ڄاڻو ذريعن موجب سنڌ حڪومت جي ڪيبنٽ ۾ فيصلو ٿيو هو ته سمورن کاتن ۾ ڀرتين لاءِ انٽرويو جا نتيجا چيف سيڪريٽريءَ معرفت وزير اعليٰ هائوس اُماڻيا ويندا ۽ نوڪرين جا آرڊر سي ايمر هائوس جاري ڪندو، پر ايمر ڪيو ايمر ڪابينا جي ان فيصلي جي پيڪيٽي ڪندي نوڪرين جا آرڊر سڌيءَ طرح پاڻ جاري ڪرڻ شروع ڪيا آهن. جيڪا سراسر قانون جي پيڪيٽي آهي، پر پوءِ به ان تي ڪابينا جا ٻيا وزير ۽ وڏو وزير خاموش آهن. ان ڏس ۾ معلوم ٿيو آهي ته هڪ اردو ڳالهائيندڙ ڪاموري لوڪل گورنمينٽ جي سيڪريٽري احمد مقصود حميديءَ کي به ان ڪري هٽايو ويو جو هن ايمر ڪيو ايمر سان ان غير قانوني قدم ۾ پوريءَ طرح سهڪار نه ڪيو. ان کان پوءِ تسنيم صديقي (جنهن جون ايمر ڪيو ايمر سان وفاداريون مشهور آهن) کي ان جاءِ تي آندو ويو آهي.

ڪ. چيو وڃي ٿو ته سنڌ جي وڏي وزير لياقت جتوئيءَ به گذريل سال اڳوڻن وڏن وزيرن جيان لياقت ميڊيڪل ڪاليج ۾ پنهنجي لاءِ خاص ڪوٽا مختص ڪري اهي سيٽون ورهايون پر سنڌ هاءِ ڪورٽ جي جج، جسٽس وجيهه الدين سندس اهڙو فيصلو ڪالعدم قرار ڏئي رد ڪري ڇڏيو ۽ اهي داخلا ٿي نه سگهيون. جنهن جو واضح مطلب اهو ٿيو ته ڪوبه وزير، وڏي وزير سميت ان جو مجاز ناهي ته اهو ڪن پروفيشنل يا اعليٰ تعليمي اداري ۾ اڳ ۾ ئي موجود باءِ-لاز کي باءِ پاس ڪري پنهنجي ڪوٽا مختص ڪرڻ يا سيٽون ورهائڻ جو حق نٿو رکي پر تازو ڄاڻو ذريعن موجب سنڌ جي

تعليم واري وزير گورنمينٽ ڪاليج آف ٽيڪنالاجي ڪراچيءَ ۾ پنهنجي طور تي 613 ايمر ڪيو ايمر جي نامزد ڪيل شاگردن کي داخلا ٿيڻ ڏياريون آهن. هن ڪاليج ۾ هر سال فقط 600 شاگردن کي ميرت تي داخلا ڏني ويندي آهي پر هن سال مقرر انگ يعني 600 کان علاوه صرف ايمر ڪيو ايمر جي نامزد ڪيل اميدوارن کي اضافي 613 سيٽون ڏنيون ويون آهن. سوال آهي ته جڏهن وڏي وزير جي اهڙي قدم کي هاءِ ڪورٽ رد ڪري چڪي آهي ته پوءِ آخر تعليم جو ايمر ڪيو ايمر وزير اهڙي قدم کڻڻ جو مجاز ڪيئن ٿو ٿي سگهي؟

6. ايمر ڪيو ايمر جي متعصب ۽ بدنيت پاليسين جو ڇيهه اتي ئي نه ٿو ٿئي پر تازو مڪاني ادارن جي وزير ڊاڪٽر فاروق ستار ميونسپل ايمرجنسي نالي هڪ فيصلو پڌرو ڪيو آهي ته ڪراچي رول جي يونين ڪائونسلن جا فنڊ هنگامي طور ڪراچي آرڊن جي علائقن تي خرچ ڪيا ويندا. اهڙي فيصلي سان ايمر ڪيو ايمر پنهنجي تعصب ۽ تنگ نظريءَ جي حد ڪري ڇڏي آهي. هونئن ته سڄي ڪراچي اسان جي آهي. اها سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ آهي. ان جي ترقي به سنڌ جي مجموعي ترقيءَ جو حصو آهي پر ايمر ڪيو ايمر جو اهڙو فيصلو بدنيتيءَ ۽ حد درجي جي تنگ نظريءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه آهي ته ڪراچي رول، جتي سنڌي آباديءَ جي قطعي اڪثريت آهي، جي شاهوڪار يونين ڪائونسلن جا فنڊ، ڪراچيءَ جي انهن مخصوص علائقن تي خرچ ڪيا وڃن، جتي ايمر ڪيو ايمر جو سياسي اثر آهي. هن کان اڳ ڪراچي ڏکڻ جي 3 ڪروڙ روپين جي بجيت به ساڳئي طرح پنهنجي مخصوص علائقن ڏانهن منتقل ڪئي وئي آهي، لياريءَ جي ترقياتي اسڪيمن جون سڀ رقمون پڻ ايمر ڪيو ايمر پنهنجن علائقن ڏانهن منتقل ڪري ڇڏيون آهن. هي ته هڪ قسم جو انتظامي ۽ سياسي فاشزم آهي ۽ افسوس جو سنڌي وزيرن ۽ ميمبرن جا چپ به چُرڻ لاءِ تيار نه آهن.

اهي ته فقط چند نوس مثال آهن جن مان ثابتي ملي ٿي ته ايمر ڪيو ايمر سنڌ سان ڪهڙا نه راڻا ڪري رهي آهي ۽ ظاهر آهي ته ان ۾ مسلم ليگ جي ذريعاتي ڪردار کي نظر انداز نٿو ڪري سگهجي. حد ته اها آهي جو جنهن شخص کي نواز شريف پنهنجي اڳوڻي حڪومت ۾ سرڪاري ميڊيا تي دهشتگرد قرار ڏنو ۽ ان خلاف فوجي آپريشن ڪيو ويو اهو جڏهن ٽيليفون رستي ”نائن زيرو“ تي تقرير ڪري ٿو ته ملڪ جو وزيراعظم ۽ سنڌ جو وڏو وزير سندس تعظيم ۾ اُٿي بيهن ٿا، ان کان وڌيڪ مسلم ليگ حڪومت جي ايمر ڪيو ايمر ۽ ان جي غلط ڪارين سان جانبداريءَ جو ٻيو ڪهڙو ثبوت ٿي سگهي ٿو؟

هن سڄيءَ ڳالهه ٻولهه جو ت هئي آهي ته سنڌ سان هڪ صوبي طور وفاق اندر ۽ سنڌي ماڻهن سان هڪ قوم طور پنهنجي وطن ۽ صوبي سنڌ اندر ٻئي درجي ۽ ٻه اڪيائيءَ وارو سلوڪ ڪيو پيو وڃي ۽ ان جي ڪا حد ۽ ڪو لحاظ نه رهيو آهي. نتيجي ۾ سنڌي ماڻهن منجهه اهو احساس تيزيءَ سان اُڀري رهيو آهي ته سنڌ ۽ سنڌين کي هن ملڪ ۾ صوبي اندر ديوار سان لڳايو پيو وڃي ۽ اهو وسارڻ نه گهرجي ته سنڌ ۽ سنڌين سان اها هلت جيئن سنڌين جي حق ۾ ناهي، تيئن اها پس و پيش هن ملڪ جي حق ۾ نه ويندي ۽ اها روش صرف سنڌ ۽ سنڌين سان ئي نه پر جمهوريت جي روح ۽ ملڪ جي وجود ۽ وحدت سان به دشمني آهي. جيڪو نواز شريف اڄ هڪ بنگال (اڳوڻي اوڀر پاڪستان ۽ هاڻوڪي بنگلاديش) کي درست قرار ڏئي رهيو آهي، ان کي پنهنجن روين ۽ پاليسين سان هڪ ٻئي ”بنگلا“ جا بنياد نه وجهڻ گهرجن.

(روزاني ”سنڌ“ حيدرآباد - 4 مارچ 1998ع)

79

ڇا سنڌي دانشورن کي سنڌ جو کيس نه وڙهڻ گهرجي؟

چون ٿا ته سنڌي پريس تمام گهڻي ترقي ڪري وئي آهي. جيتوڻيڪ اها ڳالهه هڪ حد تائين صحيح به آهي ته اڳ جي پيٽ ۾ اها ڪجهه منظم پروفيشنل لائرن سان سلهاڙيل ۽ جديد شعور سان هم آهنگ به آهي، ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته سنڌي پريس پنهنجي ڪردار ۽ ڪارج جي حوالي سان سماج جو هڪ اهم ۽ نهايت اثرائتو هٿيار ٿي پئي آهي. سماج جا اهي مسئلا، جن کي اسان جي روايتي پريس ڪابه اهميت نه ڏيندي هئي، اهي اڄ اسان جي شعور جي ايجنڊا ٿي آهن ته ان ۾ به سنڌي پريس جو بنيادي ڪردار آهي. ٻي سڀ کان اهم ڳالهه ته ڇاڪاڻ ته اسان جي پريس جي شعبي ۾ ڪم ڪندڙ اداري قوت جو تعلق گهڻي ڀاڱي هيٺين وچئين طبقي سان آهي، ان ڪري ان محروم، ڪمزور پر نهايت اهم طبقي کي به سياسي، سماجي ۽ هڪ حد تائين فڪري ٽيڪ به سنڌي پريس ڏني آهي. جيتوڻيڪ اهي سڀ حقيقتون آهن پر سنڌي پريس جي حوالي سان هڪ Draw Back به سامهون آيو آهي. جيتري تعداد ۾ اسان وٽ اخبارون نڪرن ٿيون ۽ پريس وڏي آهي، ان جي پيٽ ۾ اسان وٽ گهربل پروفيشنل اداري قوتون تمام گهٽ آهن. مان سڃاڻ ٿو ته انهن قوت جي ته ڳالهه ئي نه ٿو ڪريان پر اسان وٽ ته واسطيدار شعبي ۾ گهربل پروفيشنل اداري قوت به ناهي. ان سڄي ڪوت جو نتيجو

معاملو ناھي، اھا بہ ھڪ نفسيات آھي، اھو بہ ھڪ لاڙو آھي، ڪيترا ماڻھو ايئن بہ سوچين ٿا، اھي ڪنھن بہ معاملي جي اھميت کي سمجھڻ، ان کي ٿورو گھرائيءَ سان پرکڻ ۽ نہ رڳو سماج پر پنھنجي بہ فڪري تربيت ڪرڻ بدران پنھنجي ناپختہ شعور جي اختراع جي ڇاڇر ۾ چيرون ڪن ٿا، ان ڪري ضروري آھي تہ انھن جي روين جي چنڊ ڇاڻ ڪجي تہ جيئن فڪري پسماندگيءَ جي ور چڙھيل ھن سماج ۾ بہ صحيح سائنسي شعور ڏانھن ويندڙ ڪي گس نڪرن، منھنجي خيال ۾ بھتر ٿيندو جو اسان ”فاضل“ مضمون نگار جي بيان ڪيل نقطن تي ترتيب وار ڳالھ بولھ ڪندا ھلون.

(الف) ليڪڪ پنھنجي مضمون ۾ اھو تاثر ڏنو آھي تہ سنڌي دانشور سنڌ سان مخلص ڪونھن. انھن موقعن جو فائدو وٺي، موقعي پرستيءَ جو مظاهرو ڪري اسٽيبلشمينٽ جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ سپريم ڪورٽ ۾ سنڌ جو ڪيس داخل ڪيو آھي. ليڪڪ پنھنجي مضمون ۾ لکي ٿو:

”جيتوڻيڪ اڄ سنڌ ۾ غربت ۽ ڪرپشن جي صورت ساڳي آھي پر جيئن تہ اسلام آباد جي تخت تي اقتداري صورت تبديل ٿي وئي آھي، تڏھن سنڌي دانشورن پنھنجن روين کي تبديل ڪرڻ جو وجھ وٺي، پنھنجي ذاتي ۽ گروهي مفادن جي اڏيءَ تي سنڌي ماڻھن جي مجموعي مفادن جو ڳلو ڪٽڻ شروع ڪيو آھي، ان جي سڀ کان آسان ۽ سولي صورت ايم ڪيو ايم جي ٻڌل چور تي لفظي بيانن جون لنيون وسائي، سستي شھرت حاصل ڪري حڪمران طبقي جي يادگيريءَ تي رھڻ جا جتن ڪري رھيا آھن.“

سنڌ ۾ ”علم جي غربت“، پختي شعور جي ڪوت سبب ھوئي، بي بنياد ۽ بي مقصد ڳالھيون ڪرڻ جي رسم عام آھي، پسماندگي فقط سماجي زندگيءَ ۽ معيشت ۾ نہ ھوندي آھي پر اھا ذھن، روح، تصورن ۽ روين ۾ بہ ٿيندي آھي. ھي سڀ انسان جي ثقافتي پسماندگيءَ جا اھڃاڻ آھن. دليل ۽ گھرائيءَ سان ڳالھ ڪرڻ جي جيڪا روايت اڄ کان اڳ يونان ۾ ھئي، اھا اسان وٽ اڄ بہ ناپيد آھي. ساڳي روش جو شڪار اسان جو ”فاضل“ مضمون نگار بہ ٿيو آھي. سنڌي دانشور سنڌ سان ڪيئن مخلص ناھن؟ اھي ڪيس ذريعي حڪمران طبقي کان پنھنجن ڪھڙن ”مفادن“ لاءِ ڪم ڪري رھيا آھن؟ ۽ ايم ڪيو ايم جي جواب ۾ سنڌ جو حقيقي ڪيس پيش ڪرڻ آخر ڪيئن ۽ ڪھڙيءَ طرح موقعي پرستي آھي؟ انھن ۽ اھڙن ٻين ممڪن انيڪ سوالن بابت ليڪڪ پنھنجي مضمون ۾ ڪابہ سنجيده راءِ نہ ڏني آھي. ”بحث برائي بحث“ خاطر ھن فضول ۽

ھي نڪتو آھي جو اخبارن جو ڀيٽ ڀرڻ لاءِ نہايت غير معياري لکڻيون بہ شايع ڪيون وڃن ٿيون. مضمون نگاريءَ جو فن بہ ادب کان وٺي صحافت تائين اسان وٽ ھونئن ئي تمام گھٽ بلڪ ناپيد آھي. سياسي مضمون نگاري نہ رڳو ھڪ حساس ڪم آھي پر ان سان انصاف ڪرڻ لاءِ اعليٰ سطح جو سياسي شعور گھرجي. اسان وٽ عام طرح اخبارن ۾ ٻن قسمن جا ليڪڪ مضمون لکڻ ٿا. ھڪڙا سياسي علم کان عاري، مابوس ۽ بدظن سياسي ڪارڪن ۽ ٻيا ادب جي شعبي مان آيل صحافي. اسان جي سياسي ادارن ۾ ڪارڪنن جي علمي، فڪري ۽ سياسي تربيت ٿئي نہ ٿي، ان ڪري انھن جو رويو بہ گھڻي ڀاڱي جذباتي، اڀرو ۽ خيالي ھجي ٿو. جڏھن تہ ادب کان آيل صحافين صحافت جھڙي Objective شعبي کي بہ داخليت پسنديءَ جو شڪار بڻائي ڇڏيو آھي. ھر شعبي جو پنھنجو بنياد، رويو ۽ ھڪ قسم جو مزاج ٿئي ٿو نہ رڳو اھو پر ھر شعبي جو ڪردار ۽ ڪارج بہ الڳ ٿئي ٿو. اسان وٽ ان فرق ۽ فرض جو خيال نٿو رکيو وڃي.

تازو 6 آڪٽوبر جي روزانه ”ڪاوش“ ۾ منصور عليءَ جي نالي سان ”ڇا سنڌي دانشورن کي اسلام آباد جو ڪيس وڙھڻ گھرجي؟“ جي عنوان هيٺ ھڪ مضمون شايع ٿيو آھي. مضمون ۾ ”سنڌ ڊيموڪريٽس گروپ“ پاران ايم ڪيو ايم جي پيشن خلاف سپريم ڪورٽ ۾ داخل ڪيل درخواست جي حوالي سان راءِ زني ڪئي وئي آھي. سڄو مضمون پڙھڻ کانپوءِ واضح ٿئي ٿو تہ مضمون نگار جا بنيادي نقطا چار آھن، جن بابت ھن تفصيل سان پنھنجو ”عجيب“ موقف بيان ڪيو آھي، سندس اھي نقطا ھيٺين ريت آھن.

(الف) سنڌي دانشور سنڌ سان مخلص ناھن، سندن پاران سپريم ڪورٽ ۾ ڪيس داخل ڪرڻ کليل موقعي پرستي آھي.

(ب) ايم ڪيو ايم ڇاڪاڻ تہ موجوده حالتن ۾ ڪمزور آھي، ان ڪري ”ايم ڪيو ايم جي ڏٺي ڪٿي“ مٿان پٿر نہ وسائڻ گھرجي.

(ت) سنڌي دانشور سنڌي عوام بدران ”اسٽيبلشمينٽ ۽ اسلام آباد“ جو ڪيس وڙھي رھيا آھن.

(ج) ايم ڪيو ايم ۽ اسٽيبلشمينٽ جي جھيڙي ۾ سنڌي دانشورن کي اڻ ڌريو رھڻ گھرجي.

جيتوڻيڪ مضمون جو مواد ايترو ڪمزور ۽ ھوئي آھي جو ان کي تہ جواب ڏيڻ جيتري اھميت بہ نہ ڏيڻ گھرجي، پر ھي ڪنھن ھڪ ليڪڪ جي مضمون جو

اجائي ڊيگهه ۾ وڃي غير ضروري صفايون پيش ڪرڻ کان بهتر آهي ته مان ”سنڌ کيس“ متعلق اصل حقيقت بيان ڪريان.

ڪجهه عرصو اڳ ايم ڪيو ايم طرفان بظاهر وفاقي ۽ سنڌ حڪومت خلاف سپريم ڪورٽ ۾ هڪ ڪيس داخل ڪيو ويو جنهن ۾ اهو موقف اختيار ڪيو ويو ته مهاجر، يعني اردو ڳالهائيندڙ سنڌ جي آباديءَ جو 60 سيڪڙو آهن، ان ڪري ڪين سنڌ جي معاشي وسيلن، روزگار، اعليٰ تعليمي ادارن ۾ داخلا، صوبائي توڙي قومي اسيمبلي ۽ سينيٽ ۾ ان تناسب جي حساب سان حصو ڏنو وڃي. نه رڳو اهو پر پٽيشن ۾ ڪوڙي پروبيگنڊا ڪئي وئي ته سنڌ ۾ ساڻن زندگيءَ جي هر شعبي ۾ ظلم ٿي رهيو آهي ۽ ان جو سندن مرضيءَ موجب حساب ٿيڻ گهرجي. ٻئي طرف حڪومت به ان ڪيس خلاف سپريم ڪورٽ ۾ پنهنجو ڪيس داخل ڪيو. ظاهر آهي ته حڪومت ايم ڪيو ايم جي جواب ۾ فقط انهن ڳالهين ۽ الزامن جي وضاحت ڪئي، جن جو تعلق حڪومت ۽ رياست جي مفادن سان هو. ان سڄي تناظر ۾ سنڌ ۾ ڪجهه سڃڻ ۽ سڃاڻ ماڻهو اهو محسوس ڪندا ته ڇاڪاڻ ته حڪومت سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي قومي ۽ بنيادي تاريخي حقن جي تحفظ کي پنهنجو اولين فرض نه ٿي سمجهي، ان ڪري ضروري آهي ته ان فورم تي ايم ڪيو ايم جي ڪوڙي ۽ من گهڙت پروبيگنڊا جو ٽوڙ ڪرڻ لاءِ سنڌي ماڻهن جو صحيح موقف پيش ڪرڻ گهرجي. ان ئي مقصد ۽ خيال کي ذهن ۾ رکي ”سنڌ ڊيموڪريٽس گروپ“ فيصلو ڪيو ته سپريم ڪورٽ ۾ سنڌ جو ڪيس به پيش ڪيو ويندو. هن سڄيءَ تحريڪ جو بنيادي مقصد اهو واضح ڪرڻ هو ته سنڌ جي مالڪيءَ جو حق تاريخي ۽ اصولي طور فقط ۽ فقط سنڌين وٽ آهي ۽ رهڻ گهرجي. ڪابه سياسي پارٽي يا حڪومت پوءِ اها ڪٿي چونڊيل ٿي ڇو نه هجي، اهو حق ڪنهن طور به نه ٿي رکي ته اها سنڌ ۽ سنڌين جي تاريخ، سياسي، سماجي، معاشي ۽ ثقافتي حقن بابت ڪو فيصلو ڪري ان موقف ۽ خيال کي ”سنڌ ڊيموڪريٽس گروپ“ پنهنجي عدالتي درخواست (سنڌ ڪيس) ۾ چٽيءَ طرح واضح ڪيو آهي، ان جي باوجود ايئن چوڻ ته سنڌي دانشورن اهو ڪيس اسٽيبلشمينٽ ۽ اسلام آباد جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ داخل ڪيو آهي، نهايت ئي افسوسناڪ ڳالهه آهي. ايئن چوڻ ته سراسر بدنيتي ۽ روايتي ساڙ آهي يا جهالت ۽ بيوقوفي، ٽيون سبب گهٽ ۾ گهٽ مون کي ته نه ٿو سمجهي. هن سڄي ڪيس ۾ مان پاڻ هڪ ادنيٰ ڪارڪن طور شريڪ رهيو آهيان. مون کي ڄاڻ آهي ته ڪيتري نه وڏي جاکوڙ محنت ۽ جانفشانيءَ کان پوءِ ڪيس جو دستاويز تيار

ڪيو ويو هو. سڀ کان وڏي ڳالهه ته اهو سڄو ڪم محمد ابراهيم جويي جهڙي سنڌ جي اعليٰ پايي جي فڪري استاد ۽ دانشور جي رهنمائيءَ هيٺ ٿيو آهي. محمد ابراهيم جويو، جيڪو سڄي زندگي اسٽيبلشمينٽ جو مخالف رهيو آهي ۽ جنهن جي اصول پسندي ۽ سنڌ سان بي لوث عشق ڪنهن به شڪ کان بالاتر آهي، ان جي نگرانيءَ هيٺ ٿيندڙ ڪم تي اهڙا چسا ۽ اڀرا مارڪس ڏيڻ تي رڳو افسوس ٿي ڪري سگهجي ٿو.

ان حوالي سان هڪ ٻي ڳالهه به واضح ڪرڻ چاهيندس. سنڌ جي هڪ اها به بدقسمتي رهي آهي ته اسان وٽ پختي ۽ متحرڪ ”Political Intelligentsia“ جي سخت ڪوٽ پئي رهي آهي. ون يونٽ جي دؤر ۾ اها ڪجهه پيدا ٿي، پر وري 70ع جي ڏهاڪي کان پوءِ ان جو اهو ڪردار نه رهيو مان ليڪڪ جي ان اعتراض سان بلڪل سهمت آهيان ته ويجهي ماضيءَ ۾ سنڌي دانشورن جو ڪوبه متحرڪ ۽ سرگرم ڪردار نه رهيو آهي پر جي ڏنو وڃي ته هاڻي هڪ حد تائين اها ڪوٽ پوري ٿي رهي آهي. جيتوڻيڪ اها هن وقت به پنهنجي بلڪل ابتدائي مرحلي ۾ آهي پر بهرحال اڳ جي پيٽ ۾ ڳالهه ڪجهه اڳتي سري آهي. ان ڪري اهڙي مرحلي ۾ ان تي اجايا چوه چنڊن بدران ان کي هتي ڏيڻ گهرجي. مان ايئن نه ٿو چوان ته تنقيد نه ڪرڻ گهرجي، ضرور ڪرڻ گهرجي پر ناهن مهڻن ۽ الزامن واري انداز ۾ نه پر تخليقي انداز ۾ اها تنقيد جنهن کي انگريزيءَ ۾ ”Positive Criticism“ چئبو آهي.

(ب) ”فاضل“ مضمون نگار جو ٻيو نقطو:

ڇاڪاڻ ته موجوده حالتن ۾ ايم ڪيو ايم ڪمزور آهي، ان ڪري مٿس ڪابه تنقيد نه ڪرڻ گهرجي، هو پنهنجي مضمون ۾ لکي ٿو:

”جيڪڏهن اسان ان حوالي سان ڏسون ٿا ته اسان کي انتهائي حيرت جهڙو منظر ڏسڻ ۾ اچي ٿو. هن وقت ٻارهين بور جو انگريزي ڳالهائيندڙ هر سنڌي دانشور اسلام آباد ۾ وڃي ايم ڪيو ايم کي گاريون ڏيڻ ”سنڌ تي اصل حق سنڌي ماڻهن جو آهي“ واريون ڳالهائون ڪري پنهنجيءَ پير ۾ وڏا مورچا سنڀالي وينو آهي، جڏهن ته ايم ڪيو ايم آپريشن نالي موچڙي جي زيبٽ هيٺ آهي ۽ پاڻ وارا يار وڌائي فقير وانگر پارٽي سنگت جي صلاح تي ايم ڪيو ايم جي ڏهري ڪٽي مٿان پٿر وسائي رهيا آهن.“

هاڻي ان ۾ آهي ڪو عقل، فضيلت ۽ سنجيدگيءَ جي ڳالهه؟ اسان جو مانوارو ليڪڪ سمجهي ۽ چوي ٿو ته آپريشن جي نالي ۾ اڳ ٿي ”ويچاري ڪمزور“ ايم

ڪيو ايم سان ظلم ۽ بغداد ٿي رهيو آهي ۽ مٿان وري رهيل ڪسر دانشور پوري ڪري رهيا آهن. ڪيڏي نه سادگي ۽ معصوميت سان ايم ڪيو ايم جي وڪالت ڪئي وئي آهي. هيءَ اها ئي ٻولي آهي جيڪا ڪميونسٽ پارٽيءَ جي منافق پناهگير نفسيات مان پيدا ٿي آهي. ايم ڪيو ايم روزانو شهرن ۾ بيگناهه ماڻهو وٺي ماري، وزيرن جي آفيسن تي راکيٽ لائچر پيا وسن، حڪومت پنهنجي ڪل بچائڻ ۾ پوري آهي. ايم ڪيو ايم سنڌ جي 60 سيڪڙو وسيلن تي مالڪيءَ جون دعوتون پئي ڪري، مهاجر صوبي جا نعرا پيا لڳن ۽ اسان جو ”فاضل“ ليڪڪ چوي ٿو ته ايم ڪيو ايم مظلوم ۽ سرڪاري عتاب هيٺ آهي. ان کي ”سچ“ به نه چئو ته مٿان ان جو بار به سندس ناتوان جسم تي گران گذري. اها آهي اصل ۾ پنهنجن ماڻهن کي ذهني ۽ روحاني ۽ پس و پيش سياسي طرح جڏو ۽ مڏو ڪرڻ جي ڳالهه. هي آهي اسان جي نام نهاد پڙهيل لکيل ماڻهن جي ذهني ڏيوالڻي جي صورتحال. ان حوالي سان هڪ مثال ڏيڻ چاهيندس. 4 جولاءِ 1995ع تي ”بان“ اخبار ۾ سيد غلام مصطفيٰ شاهه جو هڪ خط ڇپيو، جيڪو هن انگلينڊ، هالينڊ ۽ ٻين ملڪن جي ڏوڙي کانپوءِ واپسيءَ تي لکيو. خط ۾ شاهه صاحب هڪ جملو لکيو ته:

“On Account of Urdu, we lost East Pakistan”

يعني: (اردوءَ جي ڪري اسان اوڀر پاڪستان وڃايو). شاهه صاحب جملو ڇا لکيو ٻان جهڙي معتبر اخبار ۾ نه کڻندڙ بحث ڇڙي پيو. ايم شفيق احمد، ڊاڪٽر ايم بي اعظمي، سيد اشفاق حسين رضوي ۽ سيد جعفر حسين جهڙن اردو ڳالهائيندڙ دانشورن ان جي جواب ۾ خط لکيا ۽ سخت احتجاج ڪيو. جڏهن ته شاهه جي ڳالهه به درست هئي پر معلوم ٿيو ته اردو دانشور پنهنجي ٻوليءَ ۽ مفاد جي باري ۾ ڪيڏا نه محتاط آهن ۽ هو غلط ته ٺهيو پر جيڪو ماڻهو سندن ”مفادن“ خلاف ڪا درست ڳالهه به ڪري ٿو تڏهن به هو ان کي برداشت ۽ بخش نه ٿا ڪن. ٻئي طرف اسان جي ماڻهن جو هيءَ حال آهي جو جيڪڏهن چار سجاڙ ماڻهو قومي مفادن ۾ ڪو قدم کڻن ٿا ته به ”فاضل“ مضمون نگار جهڙن ليڪڪن جا لشڪر مٿن جهلون وجهڻ لاءِ آتا وينا آهن. مختصراً اهو ته اسان جو ليڪڪ اهو چاهي ٿو ته ايم ڪيو ايم کي اهو پروانو ڏئي ڇڏجي ته اها جيئن وڻي تيئن سنڌ ۽ سنڌين جي حقن کي مال غنيمت سمجهي ٿيندي رهي ۽ ان جي خلاف ٿوري به مزاحمت ڪبي ته اها ايم ڪيو ايم جي شان ۾ گستاخي ۽ ”موقعي پرستي“ ٿيندي.

(ت) بحث هيٺ مضمون جو ٿيون نقطو هيءَ آهي ته سنڌي دانشور سنڌي عوام بدران استيبلشمينٽ ۽ اسلام آباد جو ڪيس وڙهي رهيا آهن. مضمون نگار لکي ٿو:

”جيتوڻيڪ ايم ڪيو ايم جو وجود سنڌ ۾ ڪيترين ئي سماجي ۽ سياسي براين واري دائري ۾ رکي سگهجي ٿو، پر ايم ڪيو ايم کي بهانو بڻائي جڏهن مرڪز وٽ سنڌي ماڻهن جو ڪيس رکڻ بدران فقط ايم ڪيو ايم تي تنقيد ڪئي وڃي، تڏهن طعنن کي تمغا سمجهندڙ ماڻهو سوچي رهيا آهن ته ”سنڌي دانشور ڪنهن جو ڪيس وڙهي رهيا آهن؟“

هتي به ساڳي هوائي ۽ هوا ۾ لئين هڻڻ واري ڳالهه ڪئي وئي آهي. ليڪڪ ماڻهن بدران استيبلشمينٽ ۽ اسلام آباد جي مفادن جو پوراڻو ڪري رهيو آهي؟ مون کي لڳي ٿو ته ليڪڪ ٿوري ايمانداريءَ ۽ فضيلت جو مظاهرو ڪري ها ته جيڪر ايئن ڪڏهن به نه لکي ها. ”سنڌ ڪيس“ جو اصل ۽ بنيادي نقطو ئي اهو آهي ته پاڪستان جي سموري تاريخ ۾ مهاجرن سان نه پر اصل ظلم ٿيو ئي سنڌين سان آهي. ان لحاظ کان رياست سنڌي ماڻهن جي مجرم آهي، جو اها نه رڳو سنڌين جي تاريخي حقن جو تحفظ ڪرڻ ۾ ناڪام وئي آهي بلڪه اها ان لاءِ بنيادي طور ذميوار به آهي ۽ ان کي ئي دراصل ان جو حساب ڪرڻو آهي. مان سمجهان ٿو ته جي اهڙو موقف اختيار ڪرڻ سان به استيبلشمينٽ ۽ اسلام آباد راضي ٿين ٿا ۽ سندن مفادن جو پوراڻو ٿئي ٿو ته پوءِ اسان کي وڌيڪ عرصو استيبلشمينٽ جو مخالف نه رهڻ گهرجي.

(ج) ليڪڪ جو آخري نقطو هيءَ آهي ته ايم ڪيو ايم ۽ استيبلشمينٽ جي جهيڙي ۾ سنڌي ماڻهن کي اڻ ڌريور هڻڻ گهرجي.

”..... ڇو ته هن وقت ايم ڪيو ايم ڪمزور آهي ۽ استيبلشمينٽ به دٻاءُ هيٺ آهي، جيڪڏهن سنڌي دانشور ايم ڪيو ايم ۽ اسلام آباد وچ ۾ ڪنهن هڪ ڌر جو ساٿ ڏيڻ بدران پاڻ نئين ڌر بڻجي مرڪز وٽ سنڌ جو ڪيس پيش ڪن ته جيڪر سنڌي ماڻهن جي حالتن ۾ سٺي تبديليءَ جو امڪان پيدا ٿي پوي پر جيئن ته اهو ڪم نه فقط سنو آهي پر ان ۾ رسڪ جو فيڪٽر به موجود آهي، ان ڪري سنڌي دانشور ان قسم جو ڪوبه قدم کڻڻ کان لنوائي رهيا آهن.....“

..... جيڪڏهن دانشور ٿوري دير صبر کان ڪم وٺي، ايم ڪيو ايم ۽ استيبلشمينٽ جي وچ واري جهيڙي ۾ ٻنهي استيبلشمينٽ جا هٿ مضبوط ڪرڻ بدران سنڌ جي ماڻهن جي سورن جا داستان بيان ڪري، سنڌ جي بيروزگارن، مظلوم هارين، غريب پورهيتن ۽ ڏکي زندگي گذاريندڙن بين پورهيتن لاءِ اسلام آباد ۾ صدا ۽ حق بلند ڪرڻ جي حيثيت ۾ اچي وڃي ۽ جيڪڏهن سنڌ هڪ دفعو پنهنجن پيرن تي بيهي رهي ته پوءِ ايم ڪيو ايم جو مسئلو آسانيءَ سان

حل ڪري سگهجي ٿو، ان ڪري سنڌي دانشور کي ايم ڪيو ايم ۽ اسٽيبلشمينٽ جي وچ ۾ هلندڙ چڪتاڻ ۾ سرڪار جو ساٿ ڏئي، پنهنجن قومي مفادن جي پيرن تي ڪهاڙو نه هڻڻ گهرجي.“

سڀ کان پهرين ڳالهه ته ليڪڪ اهو ڪيئن طئي ڪري ڇڏيو ته سنڌي دانشور سرڪار ۽ اسٽيبلشمينٽ جو ساٿ ڏئي رهيا آهن. سنڌ ڪيس جي متن ۾ ته هڪ سٽ به اهڙي ناهي جنهن ۾ اهو تاثر ملي يا اهڙيءَ ڪنهن روش جو اشارو به ملي. هيءَ پنهنجي طرفان ڪنهن تي به بي بنياد الزام هڻي وري ان تي ڪو به ڪاٽي سان بحث ڪرڻ واري ڳالهه آهي. ليڪڪ جي ان ڳالهه مان ته اهو شڪ ايتن وڌيڪ پڪ ۾ تبديل ٿي وڃي ٿو ته هن سنڌ ڪيس جو مڪمل متن پڙهڻ جي تڪليف به گوارا نه ڪئي آهي، نه ته اهڙي ڳالهه ڪندي ڪيس پاڻ کي به ٿوري لڄ اچي ها. حڪومت ته سپريم ڪورٽ ۾ پنهنجو ڪيس پاڻ وڙهي رهي آهي، نئين ڌر سنڌ ڊيموڪريٽس طرفان ڪيس داخل ڪرڻ جو مطلب ئي اهو آهي ته اسان پنهنجي ڌرين کي سنڌ بابت ڳالهائڻ ۽ ڪوبه فيصلو ڪرڻ جو اهل ۽ مجاز نه ٿا سمجهون. ان مان اهو مطلب ڪيئن ٿو ڪڍي سگهجي ته سنڌي دانشور اسلام آباد جي حمايت ڪري رهيا آهن. بي ڳالهه ته اهو چوڻ سراسر غلط آهي ته هي جهيڙو ايم ڪيو ايم ۽ اسٽيبلشمينٽ جي وچ ۾ آهي، اسان جوان ۾ ڪجهه به نه وڃي. ايم ڪيو ايم کي به رياستي ايجنسين ۽ اسٽيبلشمينٽ ٿي پالي تاتي وڏو ڪيو آهي. اها بي ڳالهه آهي ته هاڻي منجهن ڪجهه جزوي اختلاف پيدا ٿي پيا آهن. سندن اصل جهيڙو آهي ئي سنڌ ۽ ان جي وسيلن کي ڦهائڻ تي. اهڙي معاملي ۾ سنڌي ماڻهو ۽ سندن سڃاڻ ادارا توڙي فرد آخر ڪهڙيءَ طرح لاتعلق رهي سگهن ٿا؟ سڄو جهيڙو آهي ڇا تي؟ آخر هيءَ سڄي بازار ڪنهن جي پئي لٽجي؟ ان تي ضرور سنجيدگيءَ سان غور ڪرڻ گهرجي.

(روزانه ڪاوش حيدرآباد، سيپٽمبر 1995ع)

پ پ - ايم ڪيو ايم ٺاهه جا نقطا پڌرا ڪيا وڃن!

دهشتگرديءَ جي هڪ ڊگهي دؤر کان پوءِ نيٺ ايم ڪيو ايم، پ پ پ حڪومت کي پنهنجن ئي شرطن تي ۽ صرف پنهنجا مطالبو مڃرائڻ واسطي مذاڪرات جي ٿيڻ تي ويهارڻ ۾ ڪامياب وئي. حڪومت ان ٺاهه کي پيل ته پنهنجي ڪاميابي قرار ڏئي پر حقيقت ۾ اها ڪاميابي ايم ڪيو ايم جي آهي. ان کان وڌيڪ سندن ڪاميابيءَ جو ٻيو ڪهڙو دليل ٿيندو، جو هيتري دهشتگردي ڪرڻ باوجود ساڻن مذاڪرات ۾ حڪومت جو رويو دفاعي ۽ صفائيون پيش ڪرڻ وارو هو، جڏهن ته ايم ڪيو ايم جو رويو جارحانه ۽ شدت پسند هو. هنن ڳالهين ٻولهين کان اڳ ايم ڪيو ايم باقاعده هڪ سياسي ۽ سفارشي مهم هلائي ۽ اهڙو تاثر ڏنو جڙو ته حڪومت جي ساڻن ٺاهه نه ڪيو ته ان جو سنڌ ۾ حڪومت ڪرڻ لڳ ڀڳ ناممڪن آهي، يعني ان کان وڌيڪ ڪنهن حڪومت جي ڪمزوريءَ جو ٻيو ڪهڙو دليل ٿي سگهي ٿو ته مذاڪرات کان فقط ٻه ڏينهن اڳ ايم ڪيو ايم جي اڳواڻ شعيب بخاري سنڌ اسيمبليءَ جي فلور تي اها دعويٰ ڪئي ته جي حڪومت ايم ڪيو ايم سان ڳالهائڻ نه ڪيون ته سنڌ ۾ امن ڪڏهن به قائم ٿي نه سگهندو. شعيب بخاريءَ جي ان دعويٰ ۽ بيان جوان کان سواءِ ٻيو ڪهڙو مطلب ٿي سگهي ٿو ته ڪراچيءَ ۾ اها سموري دهشتگردي هو ڪري رهيا آهن ۽ جي حڪومت ساڻن ۽ سندن مرضيءَ موجب ٺاهه نه ڪيو ته ڪراچيءَ ۾ امن جو قيام

ممڪن ٿي نه سگهندو. پر حڪومت ان بيان جو ڪوبه نوٽيس نه ورتو ۽ نيٺ ايئن ئي ٿيو جيئن ايمر ڪيو ايمر پئي چاهيو. اعتراض ان تي ناهي ته حڪومت کي ايمر ڪيو ايمر سان ڳالهيون نه ڪرڻ ڪپن ها پر اعتراض جوڳي ڳالهه فقط اها آهي ته انهن جي شڪل ۽ بنياد اهو نه هجڻ گهرجي. ايمر ڪيو ايمر يا ڪنهن ٻيءَ ڌر سان جائز بنيادن تي عوامي مفادن پتانڊڙ مذاڪرات ڪرڻ ۾ ڪو حرج ناهي پر جيڪا روايت هيئنر پئجي رهي آهي اها درست ناهي. ان جو مطلب ٿيو ته حڪومت وٽ فقط انهن ڌرين جي اهميت آهي يا اها فقط انهن ڌرين سان ڳالهيون ڪري سگهي ٿي. جيڪا دهشتگرديءَ جي بازار گرم ڪري ۽ بليڪ ميلنگ جهڙا ڪارڊ استعمال ڪري. اڃان به بنيادي ڳالهه هيءَ آهي ته آخر پ پ پ، ايمر ڪيو ايمر کي حڪومت ۾ شامل ڪري ته ڇو ڪري؟ پ پ پ وٽ سنڌ اسيمبليءَ ۾ ميمبرن جي قطعي اڪثريت آهي ۽ اها اڪيلي سر سنڌ ۾ حڪومت ڪرڻ جي مجاز آهي. رهي ڳالهه ڪراچيءَ جي ترقياتي ڪمن جي ته هڪ ته ڪراچيءَ مان ايمر ڪيو ايمر جا چونڊيل نمائندا مخالف ڌر ۾ ويهي به سٺو ڪردار ادا ڪري سگهن ٿا، جڏهن ته خود حڪومت ڪراچي پيڪيج جي نالي ۾ ڪراچيءَ جي ترقياتي اسڪيمن لاءِ هڪ نهايت وڏي رقم مختص ڪئي آهي. تازو محترم بينظير ڀٽو خود به اعلان ڪيو آهي ته ڪراچيءَ جي هر ضلعي جي ترقي ۽ بهبود لاءِ ڪراچي پيڪيج ۾ 25 ڪروڙ مختص ڪيا ويا آهن. ان ڪري ايمر ڪيو ايمر جي اها واپلا ته ان کي حڪومت ۾ نمائندگي نه ٿي ڏني وڃي، ڪنهن طرح به درست ناهي. ڇا ضروري آهي ته ايمر ڪيو ايمر هر ڌور ۾ حڪومت ۾ هجي؟ ڇا ايمر ڪيو ايمر مخالف ڌر ۾ ويهي ڪراچيءَ جي عوام لاءِ دهشتگرديءَ کانسواءِ ڪوبه مثبت ڪردار ادا نه ٿي ڪري سگهي؟ ان ڪري هڪ ته ان ناهه جو اصولي طرح بنياد ٿي غلط آهي. ٻيو اهم نقطو هيءُ آهي ته آخر اهي ڪهڙا مطالبو آهن جن جي ميجڻ ڪان پوءِ ايمر ڪيو ايمر حڪومت سان ناهه لاءِ راضي ٿي وئي آهي. اخبارن ۾ آيو آهي ته ايمر ڪيو ايمر مذاڪرات لاءِ ايجنڊا طور ڏهه مطالبو لکيا هئا ۽ حڪومت اهي سمورا مطالبو تسليم ڪري ورتا آهن. نه رڳو تسليم ٿيا آهن پر انهن تي عملدرآمد به شروع ٿي چڪو آهي. محترم بينظير ڀٽو صاحب خود به اهڙو اعلان ڪيو آهي. ان ڪري سوال آهي ته آخر اهي مطالبو ڪهڙا آهن ۽ ڪٿي اهي اصولي طرح قانون، انصاف ۽ سنڌي ماڻهن جي مفادن جي نفيءَ ۾ نه آهن. حڪومت کي چاڪاڻ ته عوام چونڊيو آهي ۽ اقتدار تائين به عوام جي ڪري پهتا آهن. ان لاءِ اها پابند آهي ته اها ڪنهن به ڌر سان جيڪو به معاهدو يا ناهه ڪري

ٿي ته اهو پٿرو ڪيو وڃي ۽ اهو ڪنهن به صورت ۾ مخفي نه رکيو وڃي ته جيئن حڪومت کي مينڊيٽ ڏيندڙ عوام اهو ڏسي ۽ پروڙي سگهي ته ڪٿي سندن مفادن جو سودو ته نه ڪيو ويو آهي. چيو ٿو وڃي ته انهن مان هڪ اهم مطالبو ايمر ڪيو ايمر جي دهشتگردن مٿان ڪيسن جي خاتمي ۽ سندن آزاديءَ جو آهي ۽ اخباري اطلاعن موجب وڏن ڪيسن کي ڇڏي حڪومت باقي ڪيس معاف ڪرڻ جو فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. هڪ طرف حڪومت پاران ايمر ڪيو ايمر جي دهشتگردن کي آزاد ڪرڻ جو واعدو ڪيو ويو آهي، ٻئي طرف سنڌ جا نوجوان، قومي ڪارڪن بنا ڪنهن واضح الزام يا ڏوهه جي ثابتيءَ جي سنڌ جي جيلن ۾ ناحق سڙي رهيا آهن، پر حڪومت سندن سار لهڻ ته ٺهيو پر رڳو سندن ڪيسن کي عام عدالتن ۾ هلائڻ لاءِ به تيار ناهي. جنهن جو واضح مثال ترقي پسند پارٽيءَ جي ڊاڪٽر دودي مهيري ۽ جيئي سنڌ تحريڪ جي اڳواڻ بشير قريشيءَ جا ڪيس آهن. نه انهن تي الزامن کي ڪورٽن ۾ ثابت ڪيو وڃي ٿو ۽ نه کين پنهنجي بي گناهي ثابت ڪرڻ جو موقعو ڏنو وڃي ٿو. ان ڪري حڪومت جا اهي پتا معيار ڇا ٿا واضح ڪن؟ ڇا ان سان اهو واضح ٿي نه رهيو آهي ته هن ملڪ ۾ ٻيو ته ٺهيو پر خود پ پ پ جهڙي جمهوريت جي دعويٰ دار پارٽيءَ آڏو به رڳو انهن جي اهميت آهي جيڪي جمهوري فضيلتن ۽ آئيني طريقن بجاءِ دهشتگرديءَ، بليڪ ميلنگ ۽ ڊپٽ ڊونس کي پنهنجو شعار بڻائين ٿا. ان ڪري حڪومت کي اهي سمورا مطالبو پٿرا ڪرڻ گهرجن، جن جي تسليم ٿيڻ کان پوءِ ايمر ڪيو ايمر حڪومت سان ناهه لاءِ تيار ٿي وئي آهي.

(هفتيوار سنڌو، حيدرآباد - 1 جنوري 1995ع)

حڪومت - ايم ڪيو ايم چڪتاڻ: سنڌ جو ڇا ٿيندو.....؟؟؟

سنڌ جي شهرن جي صورتحال بدستور ساڳي آهي بلڪ هاڻي ته دهشتگرديءَ جا واقعا سنڌ جي ٻين اهڙن ننڍن ننڍن شهرن ۾ پڻ ٿي رهيا آهن جتي سياسي طرح ايم ڪيو ايم جو اثر آهي. اخباري اطلاع ۽ ايم ڪيو ايم جا روبا ڏسي چئي سگهجي ٿو ته ڏينهن ڏينهن حالتون وڌيڪ خراب ۽ سنگين ٿي رهيون آهن. ڪراچي ۽ حيدرآباد جي سماجي زندگي جڙت ته هڪ عرصي کان بلڪل مفلوج آهي. هڪ طرف ماڻهن ۾ هڪ چڱي وقت کان ٿيندڙ دهشتگرديءَ سبب سخت ڏهڪاءُ، خوف ۽ ڪاوڙ آهي ته ٻئي طرف غير يقينيت، امن امان جي قيام بابت حڪومت جي بار بار ٿيندڙ اعلانن تي هاڻي ماڻهن جو ڪوبه ويساهه نه رهيو آهي ۽ چئي نٿو سگهجي ته ايندڙ وقت ۾ حالتون اڃان ڪيترو وڌيڪ خراب، غير محفوظ ۽ غير يقينيت جو شڪار رهنديون. ان ڳالهه جو به ڪو امڪان نظر نٿو اچي ته ڪو حڪومت - ايم ڪيو ايم چڪتاڻ ڪنهن مثبت منطقي نتيجي تي پهچندي. بهرحال حڪومت ۽ ايم ڪيو ايم جي ڪردار جو الڳ الڳ جائزو وٺڻ کانپوءِ ڪجهه نتيجا ضرور ڪڍي سگهجن ٿا، سڀ کان اڳ ايم ڪيو ايم جو جائزو ٿا وٺون.

اها ڳالهه ته بلڪل واضح آهي ته ايم ڪيو ايم پهرين ڏينهن کان پ پ جي حڪومت کي دل سان تسليم نه ڪيو آهي، ان جا ڪجهه سبب آهن. هڪ ته الائي ڇو جڏهن به پ پ اقتدار ۾ ايندي آهي تڏهن عام تاجر اهو هوندو آهي ته ملڪ تي سنڌين جي حڪمراني قائم ٿي وئي آهي، جڏهن ته حقيقت ان جي بلڪل ابتڙ هوندي آهي. اهو صحيح آهي ته پ پ پ کي گذريل پنجويهن سالن کان سنڌ جو اڪثريت مينيڊر حاصل پئي رهيو آهي ۽ ان جي قيادت ۾ سنڌي

عنصر گهڻو آهي پر ان ڳالهه جو قطعي طور اهو مطلب ناهي ته ڪو پ پ پ مڪمل طور سنڌي عوام جي قومي مفادن جي محافظ ۽ ترجمان پارٽي آهي، نه پ پ ڪڏهن اهڙو ڪردار ادا ڪيو آهي ۽ نه ان ڪڏهن پاڻ کي سنڌي ماڻهن سميت ملڪ جي مظلوم قومن جي عوام جي قومي حقن جو علمبردار سمجهيو آهي. پ پ پ ته ماڳهين نام نهاد ”پاڪستاني قوم“ جي تصور جو پرچار ڪندي ملڪ ۾ موجود قوميتن جي الڳ وجود جو ٽي انڪار ڪندي رهي آهي پر پوءِ به اها هڪ عجيب ۽ تلخ حقيقت آهي ته پ پ پ کي اردو ڳالهائيندڙ ۽ پنجابي حڪمران طبقو سنڌ جي قومي پارٽي سمجهندو رهيو آهي. سو پ پ پ جي موجوده حڪومت سان ايم ڪيو ايم جي دشمنيءَ جو هڪ بنيادي سبب ته اهو آهي. جيتوڻيڪ موجوده دهشتگرديءَ جا پيا به سبب آهن پر ايم ڪيو ايم جي پ پ حڪومت کان ذهني نفرت جو هڪ نفسياتي سبب اهو به آهي. هي ته ڪٿي ايم ڪيو ايم آهي پر جنهن به سياسي پارٽيءَ ۾ اڪثريت اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي رهي آهي ان جو شروع کان پ پ پ ڏانهن اهڙو رويو رهيو آهي. جنهن زماني ۾ ايم ڪيو ايم جو وجود نه هو ۽ سنڌ ۾ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جا نمائنده سياسي فورم جماعت اسلامي، جمعيت علماءِ پاڪستان جهڙيون پارٽيون هونديون هيون، تنهن زماني ۾ به سندن رويو پ پ پ ڏانهن نفرت ڀريو هوندو هو. سو هڪ ته ان پس منظر سبب ايم ڪيو ايم طرفان حڪومت کي تسليم ٿي نه ڪيو ويو آهي. ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد سميت سنڌ جي وڏن شهرن ۾ ايم ڪيو ايم طرفان ٿيندڙ دهشتگرديءَ جو ٻيو سبب حڪومت خلاف هڪ نفسياتي دٻاءُ پيدا ڪرڻ آهي ته جيئن اها بليڪ ميل ٿي سندن ناجائز ۽ سنڌ دشمن مطالبن آڏو سرنگون ٿئي. اها ڳالهه ان حقيقت مان به واضح ٿئي ٿي ته ايم ڪيو ايم جي قيادت بار بار اهو چوندي رهي آهي ته جيستائين حڪومت ساڻن ڳالهائين نه ڪندي ۽ سندن مطالبو نه مڃيندي تيسين سنڌ ۾ امن جو قيام نه ٿيندو. اها ڳالهه اڻ سڌيءَ طرح ايم ڪيو ايم طرفان اهو اعتراف ڪرڻ جي مترادف آهي ته هيءَ سموري دهشتگردي ايم ڪيو ايم ئي ڪري رهي آهي. ايم ڪيو ايم جي اها حڪمت عملي يقينن گهڻيءَ حد تائين ڪامياب وڃي ها جيڪڏهن ملڪ جون حالتون اڄ جيان بدليل نه هجن ها. هڪ ته ڪنهن حد تائين پ پ پ جي حڪومت به پنهنجي ماضيءَ جي تجربن مان ڪجهه سکيو آهي ۽ اها ايم ڪيو ايم کي اڳ جيان بليڪ ميلنگ جي بنياد تي ناجائز مراعتون ڏيڻ لاءِ تيار ناهي، ٻيو ته اسٽيبلشمينٽ به

هاڻي ايمر ڪيو ايمر ڏانهن وقتي طور روبا تبديل ڪيا آهن. ان جا به خاص طور تي به سبب آهن. هڪ ته هاڻي اها ڳالهه واضح ٿي وئي آهي ته ايمر ڪيو ايمر جا هندستان سان لاڳاپا آهن ۽ اها باقاعده هندستان سان ڪنهن معاهدي تحت سنڌ جي شهرن ۾ اهو تاثر ڏيڻ لاءِ دهشتگردي ڪري رهي آهي ته پاڪستان ۾ اندروني طرح ڪو استحڪام نه آهي. چيو وڃي ٿو ته حڪومت توڙي فوج وٽ اهڙيون رپورٽون ۽ نوس دستاويزي ثبوت موجود آهن. جن مان ايمر ڪيو ايمر ۽ هندستان جي لاڳاپن جو ڏس ملي ٿو. ان کان علاوه ملٽري جي رويي ۾ وقتي تبديليءَ جو پيو سبب اهو آهي ته فوج اهو سمجهي ٿي ته هٿياربند قوت ذريعي سڀاڻي فوج لاءِ به ڪو وڏو خطرو پئجي سگهي ٿي. اصل ۾ فطرت پنهنجو ڪم ڪندي رهي ٿي. اها ڪيڏي نه عجيب صورتحال آهي جو ايجنسين جنهن تنظيم ڪي سنڌي ماڻهن جي قومي جمهوري جدوجهد ڪي ڪمزور ڪرڻ لاءِ وجود ۾ آندو اها اڄ سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي مفادن کي ڇيهو سائڻ سان گڏ حڪومت ۽ ايجنسيون ته ٺهيو پر خود فوج ۽ رياست کي به اڪيون ڏيکاري رهي آهي ۽ سندن لاءِ به خطرو بڻجي رهي آهي. جيتوڻيڪ ايمر ڪيو ايمر ۽ عام اردو ڳالهائيندڙ به مختلف ۽ الڳ الڳ شيون آهن. اهو صحيح آهي ته ايمر ڪيو ايمر کي عام اردو ڳالهائيندڙ جي سياسي حمايت گهڻي حد تائين حاصل آهي پر پوءِ به ان کي عام اردو ڳالهائيندڙ ماڻهن جي وسيع تر مفادن جي ترجمان پارٽي سڏي نٿو سگهجي. بلڪل ايئن جيئن پ پ پ کي عام سنڌي ماڻهو ته ووت ڏئي ٿو پر پ پ پ ۽ سنڌي ماڻهن جا مفاد به الڳ الڳ شيون آهن. اهو صحيح آهي ته ايمر ڪيو ايمر ۽ عام اردو ڳالهائيندڙ ماڻهوءَ کي هڪ شيءِ سڏي نٿو سگهجي پر موجوده Crisis جو هڪ تاريخي Politicio Economic پس منظر به آهي. اصل ۾ جڏهن پاڪستان ٺهيو ۽ لڏپلاڻ ٿي ته وڏا حادثا ٿيا ۽ انهن جا تاريخي طور غير معمولي اثر مرتب ٿيا. بلوچستان ۽ سرحد ته هونئن ئي پنجاب ۽ سنڌ جي پيٽ ۾ گهڻو پٺتي هئا، سنڌ ۾ جيڪو به پڙهيل لکيل وچون طبقو هو يا سماجي طور باشعور ۽ سگهارو طبقو هو اهو هڪ ڌڪ سان هندستان لڏايو ويو. نتيجي طور سنڌي سماج جي چيلهه ڇڄي ٿي وئي، ڇو ته سنڌي مسلمان ته سخت پسمانده هئا ۽ سنڌي وڏيرو ايترو جاهل، خود پرست ۽ موقعي پرست هو جو هو پنهنجي طبقاتي ۽ ذاتي مفادن جي نڪ کان اڳتي ڏسي نٿي سگهيو. هن کي پنهنجي اجتماعي قومي مفادن جو ڪو شعور نه هو. پنجاب ۾ به ملٽري بيورو ڪريسي ته تمام گهڻي هئي پر سول بيورو ڪريسيءَ ۾ اتي به انفرادي

قوت گهٽ هئي. جڏهن ته ٻئي طرف هندستان مان جيڪي مسلمان پناهگير ٿي آيا، هڪ ته اهي شهري ماڻهو (Urban) هئا، ٻيو هي سماجي ۽ ذهني طور گهڻو اُسريل هئا. ٽيون ته پاڪستان جي ٺهڻ شرط اقتدار لياقت علي خان کي ملي ويو. انهن سمورن Factors سبب مهاجر زندگيءَ جي هر شعبي ۾ پنهنجي آباديءَ جي تناسب جي حساب سان تمام گهڻو اڳتي اچي ويا. ان ڳالهه جو اندازو ان حقيقت مان لڳائي سگهجي ٿو ته پاڪستان جي قيام کان پوءِ ملڪ جي سول بيورو ڪريسيءَ ۾ ستر سيڪڙو مهاجر هئا پر وقت گذرڻ سان حالتون تبديل ٿيڻ لڳيون. ايوب خان جي دؤر ۾ ملڪ جي گاديءَ جو هنڌ ڪراچيءَ کان ڦيرائي اسلام آباد ڪيو ويو، پيو ته سنڌي، بلوچ، پٺاڻ، سرائيڪي ۽ ٻيا عنصر به آهستي آهستي زندگيءَ جي هر شعبي ۾ داخل ٿيڻ لڳا. واپار، صنعت، نوڪرين ۾ انهن کي ٿورو گهڻو حصو ملڻ لڳو ۽ اها صورتحال آهستي آهستي وقت جي حساب سان وڌندي وئي، نتيجي ۾ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جو اڳ جي پيٽ ۾ سمورن شعبن ۾ اهو تناسب نه رهيو ۽ هنن ايئن محسوس ڪرڻ شروع ڪيو ته اها سندن حق تلفي ٿي رهي آهي. يعني پاڪستان جي مخصوص حالتن سبب ڪين جيڪي مراعتون حاصل هيون، اهي جڏهن گهٽ ٿيڻ لڳيون تڏهن هنن ان کي پنهنجي حق تلفي سمجهڻ شروع ڪيو. ان ڪري هن سڄي Crisis جو هڪ Politicio Economic سبب اهو به آهي. اهو ئي سبب آهي جو ايمر ڪيو ايمر جي دهشتگرديءَ سان گڏ اردو ڳالهائيندڙ دانشور به اهو آواز اُٿاري رهيا آهن ته سندن مهاجرن جا حق ماري پيا وڃن. اهو صحيح آهي ته سڄي ملڪ جيان بيروزگاري ۽ ٻيا مسئلا اردو ڳالهائيندڙ عوام سان به آهن ۽ اهي حل ٿيڻ گهرجن. پر حقيقت اها آهي ته ان جي باوجود اڄ به ڪين پنهنجي آباديءَ جي تناسب جي لحاظ کان زندگيءَ جي سمورن شعبن ۾ وڌيڪ حصو مليل آهي. جيتري قدر موجوده دهشتگردي ۽ حڪومت جي رويي جو سوال آهي ته جيتوڻيڪ اها دهشتگردي ته ڪا نئين ڳالهه ناهي پر البت حڪومت جو ان معاملي تي اختيار ڪيل موقف ضرور هڪ نئين ۽ وڏي تبديلي آهي. موجوده حڪومت پهريون دفعو ان حد تائين ايمر ڪيو ايمر کي Expose ڪيو آهي ۽ ان کي کليل ۽ واضح نموني دهشتگرد تنظيم طور پڌرو ڪيو آهي. اصل ۾ حڪومت جي ان رويي مان لڳي ٿو ته ملڪ جي فوج ۽ طاقتور ايجنسين به ايمر ڪيو ايمر ڏانهن جزوي ۽ وقتي طور پنهنجو رويو تبديل ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن کان فوج کي اها خبر پئي آهي ته ايمر ڪيو ايمر باقاعده هندستان جي ايجنٽ جو ڪردار ادا ڪري رهي آهي تڏهن کان هنن ايمر ڪيو

هڪ مضبوط Stand وٺي بيٺي آهي پر هن ملڪ جو سياسي ڪلچر اهڙو آهي جو ان تي ڪنهن طور به اعتبار نٿو ڪري سگهجي. منهنجي ذاتي راءِ آهي ته جي اندر ئي اندر ايم ڪيو ايم ۽ فوج وچ ۾ ڪا Understanding پيدا ٿي وئي ته حڪومت 180 ڊگريون جو ٽيرو کائي پنهنجو موقف تبديل ڪرڻ ۾ دير نه ڪندي. ان ڪري حڪومت جا وڏا وڏا بيان ڏسي گهڻو خوش فهميءَ جو شڪار به نه ٿيڻ گهرجي. حڪومت کان ٻاهر وينل سمورن سنڌ دوست تنظيمن، ادارن ۽ فردن کي اهو سوچڻ گهرجي ته جي اهڙي امڪاني صورتحال پيدا ٿي وڃي ته پوءِ سنڌ جو ڇا ٿيندو؟ ڇو ته اسان جي سامهون بنيادي سوال پ پ پ حڪومت جي بقا جو نه پر سنڌ جي وحدت ۽ بقا جو آهي.

(پندرهن روزه عبرت ميگزين - 15 جون 1995ع)

ايم ڪيو ايم پنهنجي لاءِ سخت خطرو محسوس ڪرڻ شروع ڪيو آهي ۽ حڪومت جي رويي ۾ تبديليءَ جو بنيادي سبب به اهو آهي. ان حوالي سان مان سنڌ جي ڪجهه قومپرست حلقن جي موقف تي به پنهنجي راءِ ڏيڻ چاهيندس. مثلاً تازو آريسر صاحب ۽ عزيز الله بوهيي پنهنجن بيانن ۾ اها ڳالهه چئي آهي ته پنجاب سنڌ کي ورهائڻ چاهي ٿو ۽ ايم ڪيو ايم سندن هٿن ۾ ڪيڏي رهي آهي. منهنجي خيال ۾ سنڌ جي قومپرستن کي بدليل حالتن کي نظر ۾ رکي، انهن جي Study ڪري پنهنجي روايتي موقف تي نظر ثاني ڪرڻ گهرجي. پنجاب تي ٻيو ڪٿي ڪهڙو به الزام هڻجي پر ان تي موجوده حالتن ۾ سنڌ جي ورهائيءَ جي سازش جو الزام نٿو هڻي سگهجي، ڇو ته اسان جي مفادن جي حوالي سان نه به ڪٿي پر اهو ته سندن مفاد ۾ به ناهي. هڪ ته ڪراچي پاڪستان جو نيول هيڊ ڪوارٽر آهي. پنجاب اهو ڪڏهن به نه چاهيندو ته جيڪو شهر صنعت، بندرگاهه ۽ Navigation جي لحاظ سان بين الاقوامي اهميت جو هجي، اهو ايم ڪيو ايم جي حوالي ڪري ڇڏجي. اهو ته سندن مفاد ۾ به ناهي. فرض ڪجي ته جي سڀا ڪراچي سنڌ کان الڳ ٿي ٿئي ته ظاهر آهي ته ان جي پنهنجي الڳ اسيمبلي هوندي ۽ ان ۾ قطعي اڪثريت به اردو ڳالهائيندڙن جي هوندي. فرض ڪجي ته جي اهڙي صورتحال هجي ته ڇا ايم ڪيو ايم پنجاب کي ڪراچيءَ ۾ گهٽڙ به ڏيندي. پنجاب اهو ڪڏهن به نه چاهيندو ته سنڌ به حصا ٿئي. ان ڪري اها ڳالهه ڪرڻ سياسي طرح هڪ ڪمزور ۽ واٽڙي ڳالهه آهي، ها باقي پنجاب اهو ضرور چاهيندو ته سنڌين ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جا پاڻ ۾ مستقل اختلاف ۽ نفرتون رهن ته جيئن سنڌ يا پوري ملڪ تي پنجاب جي بالادستيءَ جو سوال شدت سان نه اُڀري. ان ڪري اسان کي اهو ضرور خيال ڪرڻ گهرجي ته ايم ڪيو ايم جي دهشتگرد ۽ سنڌ دشمن ڪردار ۽ عام اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي باري ۾ ڳالهائڻ وقت محتاط رهجي. ايم ڪيو ايم کي عام اردو ڳالهائيندڙ عوام کان ڌار ڪري سندس ڪردار کي وائڪو ڪجي.

هن وقت جيڪا صورتحال آهي، ان ۾ ته في الحال موجوده بحران جو بظاهر ڪوبه حل نڪرندو نظر نٿو اچي. حڪومت زباني طرح ته سنو Stand وٺي رهي آهي پر اها عملاً ڪو نتيجو ڏيکاري نه سگهي آهي ۽ جيڪڏهن اها صورتحال گهڻو وقت ايئن هلي ته شايد حڪومت جي ڳالهين جو ڪوبه اثر نه رهي. ان حوالي سان هڪ ٻي ڳالهه تي به سوچڻ گهرجي ۽ اها هيءَ ته پ پ پ هڪ سياسي پارٽي آهي، جيڪا هن وقت حڪمران به آهي. في الحال ته اها سنو موقف اختيار ڪري

چڱي ڳالهه اها آهي ته خود متحده جي ليڊرشپ مان آفتاب شيخ صاحب شريڪ ٿيو آهي. اسان ان اُميد تي ڳالهه ٻولهه جو آغاز ڪريون ٿا ته هي فورم ضرور هن معاملي جي سنجيدگيءَ سان چنڊ چاڻ ڪندو.

سڀ کان پهرين مان متحده جي اڳواڻ آفتاب شيخ کي ڳالهائڻ جي دعوت ڏيان ٿو. اها ڳالهه واضح ڪندو هلان ته سنڌ جي عوام کي يقينن متحده بابت نه رڳو ماضيءَ ۾ شڪايتون ۽ خطرا درپيش رهيا آهن پر اها صورت حال بدستور موجود آهي. جيتوڻيڪ متحده جي قيادت جا بيان ماضيءَ جي ڀيٽ ۾ بظاهر مختلف اچي رهيا آهن، پر سنڌ جو عوام توهان کي ٻڌڻ چاهي ٿو ته توهان جو هاڻي مهاجر قوميت جي سوال بابت ڇا رويو آهي ۽ سنڌ کي ٻن قومن ۽ ٻن ٻولين جو صوبو تسليم ڪرڻ جي نظريي تي ايم ڪيو ايم بدستور قائم آهي يا نه؟ يا بهارين جو مسئلو آهي، ڪوٽا سسٽم جو مسئلو آهي ۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته سنڌ جي ورهاڱي بابت ايم ڪيو ايم جي رويي بابت توهان جو ڇا چوڻ آهي؟ انهن سمورن سوالن بابت اوهان پنهنجي پارٽيءَ جو موقف ٻڌايو ته جيئن بحث مباحثي کي اڳتي وڌي وڃي سگهون. سنڌ جي مختلف قومپرست پارٽين جي اڳواڻن ۽ ٻين سڃاڻ دوستن کي به ساڳي گذارش ڪندس ته توهان هن معاملي بابت پنهنجي راءِ واضح طور سنڌ جي عوام آڏو رکو.

آفتاب شيخ: سڀ کان اڳ مان اها ڳالهه واضح ڪريان ته اڄوڪي هن فورم ۾ اسان جو اچڻ ۽ توهان ساٿين سان ويهڻ ان ڳالهه جو ثبوت آهي ته سنڌ جي سياست تبديل ٿي رهي آهي، بلڪ مثبت رخ اختيار ڪري رهي آهي. سنڌ ۾ جيڪي مظلوم قومن رهن ٿيون، انهن ۾ باهمي اشتراڪ پيدا ٿي رهيو آهي. اهو هڪ اهڙو عمل آهي جنهن ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته ماضيءَ ۾ وڏيون تلخيون رهيون آهن. سنگين غلطيون به ٿيون آهن، اسان جو (سنڌين ۽ اردو ڳالهائيندڙن جو) وڏو تاريخي ماضي رهيو آهي، جهيڙا به ٿيا، مطالبا به ٿيا، وڏا اختلافي بيان به ٿيا. ٽيون ڏينهن منهنجو هڪ انٽرويو هڪ سنڌي اخبار ۾ ڇپيو آهي، جنهن ۾ مون صاف ڳالهه ڪئي آهي، ڪجهه لکايو نه آهي، جيڪو اسان جو موقف آهي. اسان واضح ڪيو آهي، متحده هڪ سياسي پارٽي آهي ۽ ان تلخ ماضيءَ باوجود اسان اڄ هڪ هنڌ ويٺل آهيون، توهان تمام بنيادي ڳالهين کي ڪيون آهن، مان متحده جو موقف پيش ڪندس. مان واضح ڪريان ته زيتون جي ٽاري ته نه ڪئي آيو آهيان پر پيغام اهو ئي ڪئي آيو آهيان ۽ توهان کي اهو قبول نه آهي ته ماشاءَ الله. مان ٿورو ماضيءَ ۾ به ويندس، پر اصل سوال حال جو آهي. دنيا ۾ اتحاد ٺهي ۽ ڊهي رهيا آهن.

سنڌ جا مفاد:

ايم ڪيو ايم جو ڪردار

عبرت پئبل: جامي چانڊيو، لالا رحمان سمون، جڻم پرڪاش، شبير نظاماڻي ۽ سرفراز وسڙو

جامي چانڊيو: مان توهان سمورن دوستن جو ٿورائتو آهيان، جن هن اڄوڪي فورم ۾ شريڪ ٿي اسان جي ڪوٺ کي مان ڏٺو آهي. مان سمجهان ٿو ته اڄوڪي فورم ۽ ان ۾ ٿيندڙ بحث مباحثي جي وڏي اهميت آهي. اڄ نه رڳو پاڪستان پنهنجي تاريخ جي عجيب دؤر مان گذري رهيو آهي، پر سنڌ نهايت نازڪ دؤر مان پڻ گذري رهيو آهي. ضرورت آهي ته سمورن بنيادي مسئلن تي سنجيدگيءَ سان غور ڪيو وڃي. اڄ جي موضوع جي به وڏي اهميت آهي. پاڪستان ۾ مظلوم قومن جي اتحاد پونءَ ۾ متحده جي امڪاني شموليت جي سوال تي سنڌ ۾ وڏي پئماني تي بحث مباحثو هلي رهيو آهي. ان حوالي سان نه رڳو ايم ڪيو ايم جي ماضي، حال ۽ مستقبل بابت بحث مباحثو ٿي رهيو آهي، پر خود سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ آباديءَ جي تضادن، مسئلن ۽ اتحاد جي امڪاني صورت تي به ڳالهه ٻولهه ٿي رهي آهي. اسان ڇاڪاڻ ته سول سوسائٽيءَ جو هڪ فورم آهيون ۽ ان جي نمائندگي ڪريون ٿا، ان ڪري اسان جو مقصد اهو ئي آهي ته هن مسئلي تي اسان جي ليڊرشپ ۽ سڃاڻ ماڻهو کليل طريقي سان ڳالهه ٻولهه ۽ ڊائلاگ ڪن. ان ڏس ۾ هن فورم جي

ڪالهه جا دشمن دوست بڻجي رهيا آهن ۽ ڪالهه جا دوست دشمن بڻجي رهيا آهن. اسان ته هڪ ٻئي جا دشمن نه هئاسين. ها البته اختلاف ضرور هئا، مفاد به مختلف هئا، اسان به هتي رهون ٿا، سنڌو درياھ جو پاڻي ٻيون ٿا. هر ڪو چوي ٿو ته توهان جي قدرتي Equation سنڌين سان ٺهي ٿي، ڪيترن ئي اشوز تي اسان جا پاڻ ۾ جهيڙا به ٿيا آهن، پر اڄ تائين گڏ ويٺا آهيون. مان توهان کي ٻڌايان ته جي متحده توهان وٽ آئي آهي ته اها ايئن نه آئي آهي، طاقت سان آئي آهي، متحده گذريل اسيمبليءَ ۾ به 45 اسيمبلي ميمبرن جي حامل هئي، 28 صوبائي اسيمبليءَ جا هئا، 12 قومي اسيمبليءَ جا ۽ 5 سينيٽر هئا، سو اسان خالي هٿ ڪٿي نه آيا آهيون، اسان طاقت گڏ ڪئي آيا آهيون. جي توهان ماضيءَ ۾ ويندو ته پوءِ ٻنهي طرفن ڏي گهڻو حساب ڪتاب نڪرندو، ماضيءَ ۾ اسان گڏ نه هئاسين، ڇو ته اسان کي وڙهائيندڙ ٻيون قوتون هيون. اسان کي ”وڙهائيو ۽ حڪومت ڪريو“ جي پاليسيءَ تحت وڙهائيو ويو. سوال آهي ته ڇا رڳو ماضيءَ تي ويهي روئڻ ۽ لڪير کي ڪٽي يا اڳيان ڪو حل به آهي. توهان مون کي گاريون ڏيندو ته به مان ٻڌي هليو ويندس، مان توهان کي صرف اهو چوڻ آيو آهيان ته متحده تي اهو الزام غلط آهي ته ان ماضيءَ ۾ سنڌ کي ورهائڻ جي ڳالهه ڪئي آهي، جيئن توهان به چيو اهو غلط آهي. ڪڏهن به ايئن نه ٿيو آهي. اسان جو اصولي موقف آهي ته سنڌ جو ورهاڱو اسان نٿا چاهيون ۽ واضح ٿو ڪريان ته اهو غلط آهي. ٻيو توهان روئين جي ڳالهه ڪئي آهي، اسان 1947ع ۾ هتي آياسون. 1947ع کان 1971ع تائين ايم ڪيو ايم نالي ڪابه شيءِ نه هئي، اسان جهڙا به هئاسون، سنا يا خراب، پر ايم ڪيو ايم نه هئي، مهاجر جماعت اسلامي ۽ نوراني صاحب ۽ ٻين سان گڏ هئا. اهو مهاجر سياست جو سلسلو 1978ع کان شروع ٿيو آهي، اسان جو نواب مظفر جي سياست سان ڪوبه واسطو نه آهي. ايم ڪيو ايم پهرين شاگرد جماعت جي صورت ۾ جنم ورتو، ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ APMSO جي نالي سان. ماضيءَ ۾ نٿو وڃڻ چاهيان ته اهو ڇو ٿيو، پر توهان پڇيو آهي ته ڪجهه ڳالهيون اهڙيون آهن جن سان توهان کي ممڪن آهي ته دلچسپي نه هجي، سوال آهي ته مهاجر سياست شروع ڇو ٿي؟ پاڪستان جو ڪيپيٽل ڪراچيءَ مان اسلام آباد منتقل ٿيڻ، لياقت علي خان جي قتل، مارشل لا ريگوليشنز ايوب جي دؤر، ان کان پوءِ ايوب خان جي سامهون فاطمه جناح جي سپورٽ ڪرڻ جي نتيجي ۾ ڪيترا ادارا نيشنلائيز ٿيا، پاڻ پيدا ڪيا ۽ ڪجهه ٻين اسان تي مسلط ڪيا، ون يونٽ جي سنڌي عوام مخالفت ڪئي، پر مهاجرن ان جو ساٿ نه ڏنو، مون کي معلوم آهي ته سنڌين کي

ان جو ڏک ٿيو. 1983ع ۾ تحريڪ هلي، سنڌي وڙهيا، اسان ڇپ رهياسين، سنڌين جو ساٿ نه ڏنوسين، ان جو به سنڌي پائرن کي ڏک آهي، اسان کي معلوم آهي، اسان پنهنجون غلطيون مڃون ٿا ۽ ايئن غلطيون توهان جون به آهن.

جامي چانڊيو: شيخ صاحب مسئلو رڳو ساٿ نه ڏيڻ جو نه آهي، سنڌ جي عوام کي ايم ڪيو ايم بابت جيڪي تضاد آهن، ان جو سبب اهو آهي ته انهن پنهنجي سياست جا جيڪي بنياد وڌا، اهي پس و پيش سنڌ جي وحدت، سنڌي عوام جي مستقل قومي مفادن توڙي مجموعي طرح سنڌ جي خلاف هئا ۽ آهن. اسين چاهيون ٿا ته توهان انهن اشوز تي اچو ۽ متحده جي انهن سوالن بابت پوزيشن واضح ڪريو. مثلاً سنڌ ۾ ٻي قوميت جو سوال، سنڌ جي سياسي اقتدار تي هميشه سنڌي عوام جي مالڪيءَ جي حق جو سوال، سنڌي ٻوليءَ جي سنڌ ۾ قومي ٻولي بڻجڻ جو سوال، سنڌين کي اقليت ۾ تبديل ڪرڻ جي سازش جو سوال، ڪوٽا سسٽم جو سوال، سنڌين جي شهرن ۾ موجود ملڪيتن تي قبضن جو سوال، نفرتن جا بنياد اهي ئي آهن، توهان انهن اشوز تي اچو.

آفتاب شيخ: مان اڃان توهان سوالن تي، سڀ کان وڏو مسئلو قوميت جو آهي، ڇاڪاڻ ته سنڌي پائرن کي وڏي ۾ وڏي شڪايت اها آهي ته سنڌ ۾ ٻي قوميت جي ڳالهه نه ڪئي وڃي. سنڌي سمجهن ٿا ته سنڌ ۾ صرف هڪ قوميت سنڌي آهي ۽ جڏهن ٻي قوميت جو سوال اٿي ٿو ته پوءِ دوستن کي اعتراض ٿين ٿا ۽ ظاهر آهي ته اهو معاملو تمام حساس آهي. مان اڄ توهان جي سامهون تمام اهم پاليسي بيان ڏئي رهيو آهيان، تمام ذميواريءَ سان. اسان جو چوڻ آهي ته سنڌ ۾ رهندڙ صرف سنڌي آهن، جيڪو به سنڌ ۾ رهي ٿو، اهو سنڌي آهي، اسان جي بنيادي سڃاڻپ سنڌي آهي پر اسان جڏهن چئون ٿا ته اسان مهاجر سنڌي آهيون يا پنجابي سنڌي آهيون يا بلوچ سنڌي آهيون ته اهو توهان کي خوش دليءَ سان قبول ڪرڻ گهرجي. اسان سنڌي به آهيون ۽ سنڌ جو هڪ ڪلچرل يونٽ به آهيون. اسان سنڌي ته آهيون پر گڏوگڏ اسان جي جيڪا پنهنجي سڃاڻپ (مهاجر) آهي اسان ان کي به وڃائڻ نٿا چاهيون، اسان جي پهرين سڃاڻپ سنڌي جي آهي پر ذيلي شناخت مهاجر جي آهي. ان ۾ ڪا به خرابي نه آهي، اسان کي سنڌي هجڻ تي فخر آهي، اسان جا وڏا هتي دفن ٿيا، اسان به هتي دفن ٿينداسين ۽ اسان جو اولاد به هتي دفن ٿيندو، مان واضح چوان ٿو ته سنڌ ۾ ٻي ڪابه قوميت نه آهي، مهاجر اسان جي ذيلي شناخت آهي، ٻيو توهان Right of Rule جي ڳالهه ڪئي. توهان ان ۾ صرف هڪ ڌر جي ڳالهه ڇو ٿا ڪريو؟ سنڌ ۾ رهندڙ جڏهن سڀ سنڌي آهن ته پوءِ توهان

اهو سوال ڇو ٿا اُٿاريو؟ جڏهن سڀ سنڌي آهن ته پوءِ اهو حق سمورن کي آهي ۽ هڪ گهرجي، سنڌ جا وسيلو سنڌين جا آهن. اسان اهو قبول نٿا ڪريون ته تيل نڪري هتي ۽ انڊسٽري لڳي اسلام آباد ۾. سنڌي زبان جي توهان ڳالهه ڪئي آهي، اسان کي ڪو اعتراض نه آهي ته سنڌي ٻوليءَ کي قومي زبان قرار ڏنو وڃي. اردو ته سڄي ملڪ جي قومي رابطي جي زبان آهي. جيستائين بنگلاديش ۾ ڦاٿل پاڪستانين جو سوال آهي ته اسان جو موقف بلڪل واضح آهي، جڏهن اهي ماڻهو ملڪ ۾ شامل ٿيا هئا ته انهن وٽ پاڪستان جو سڃاڻپ ڪارڊ هو. اهي پاڪستانيءَ جي حيثيت ۾ شامل ٿيا هئا، انهن جو ڏوهر رڳو اهو آهي ته 1971ع جي جنگ ۾ انهن پاڪستان جي فوج جو ساٿ ڏنو ۽ اڄ تائين اتي ڦاٿل آهن. اهو هڪ سياسي اشو آهي، اڃان هلي پيو، انهن کي واپس اچڻ گهرجي، اهو انهن جو حق آهي، اسان پنهنجي موقف تي قائم آهيون، اسان جن اشوز تي موقف تبديل ڪيو آهي اهو واضح آهي، اسان اهو به واضح ڪرڻ ٿا گهرون ته جيئن سڀاڻي توهان اهو نه چئو ته پوءِ ڦري ويا.

جي اين مغل: يعني توهان جو چوڻ واضح آهي ته بهاري اچڻ گهرجن.

آفتاب شيخ: بلڪل واضح موقف آهي، رڪارڊ تي موجود آهي. اسان ڪيئن غلط ڳالهه ڪريون. ها اڳتي هلي جڏهن ڪي ڳالهيون ٿيون، ڪا ڏي وٺ ٿئي ته ان تي به ڳالهائي سگهجي ٿو ۽ ان جي به ڪا شڪل ڪڍي سگهجي ٿي. اڳي اسان جو پاڻ ۾ جهيڙو هو، مختلف اشوز تي اسان جي پوزيشن ٻي هئي ۽ توهان جي ٻي هئي پر جيڪڏهن الله اهڙو ڏينهن آڻي ٿو جو اسان گڏ ويهنداسين ته مان اهو نٿو چوان ته اسان ان موقف تان هٿ ڪڍي وينداسين، پر جڏهن ڳالهيون ٿينديون ته ممڪن آهي ڪو ٿيون رستو به نڪري اچي، پر هينئر اهڙي صورتحال نه آهي. ڏسو مان واضح ٿو ڪريان ته ڪيترن اشوز تي اڃا به اسان جي پوزيشن مختلف آهي پر اهو واضح رهي ته اسان سنڌ ۾ سنڌي عوام جي خلاف نه آهيون. سنڌي اسان جا ڀائر آهن، مهمان نواز آهن، پيار ڪرڻ وارا آهن، مون سنڌ ۾ چاليهه سال وڪالت ڪئي آهي. سڄيءَ سنڌ ۾ هليو آهيان، هر ماڻهوءَ کي سڃاڻان ٿو اها سامهون جي ڳالهه نه آهي ته سنڌي واقعي هن ملڪ جي ٻي سموري عوام کان پُرخلوص، همدرءَ ۽ مهمان نواز آهن. ڏسو مان اڃا به هڪ ٻي ڳالهه ٿو ڪريان ته اڄ به پنهنجي پاسي ايندڙ مواد آهي جو جيڪڏهن توهان انهن کي منفي طريقي سان استعمال ڪرڻ چاهيو يا پنهنجي ڌرين کي الڳ ڪرڻ چاهيو ته الڳ ڪري سگهڻا ٿا. مسئلو اڻپروچ جو آهي، روپن جو آهي، غلطيون پنهنجي پاسي آهن. ماضيءَ ۾ ٻئي

ڌريون ٻين جي هٿن ۾ ڪيڏيون آهن، هاڻي ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته جڏهن ٻئي دوست توهان ڏانهن دوستيءَ جو هٿ وڌايو آهي ۽ توهان ان کي ڇڏي ڏيڻ چاهيو ٿا ته نيڪ آهي، ڇڏي ڏيو. صورتحال کي هيئن ڏسو ته اسان ان موڙ تي پهچي ويا آهيون جو ٻي ڌر توهان آڏو وضاحتون ڪرڻ ۽ پنهنجي پوزيشن واضح ڪرڻ آئي آهي، گهڻي تباهي ٿي چڪي آهي، هاڻي اهو سلسلو بند ٿيڻ گهرجي، سنڌ مان آفيسر هٽائي رڳو فوجي آفيسر ويهاريو وڃن، اسان ته سائين گنهگار آهيون پر هو جيڪي اچن پيا انهن کي سنڀاليو.

جي اين مغل: اسان چاهيون ٿا ته ٻن اشوز تي توهان وڌيڪ واضح ٿيو ۽ اسان کي مهرباني ڪري ٻڌايو، هڪ ته توهان جو ڪوٽا سسٽم جي اشو تي ڇا استيندو آهي ۽ ٻيو ته تازو الطاف حسين به چيو آهي ته هندستان جي سمورن مسلمانن کي حق پهچي ٿو ته اهي چاهين ته هتي آباد ٿين ۽ چاهين ته اُتي ئي رهن.

آفتاب شيخ: ڪوٽا سسٽم 14 آگسٽ 1993ع تي ايڪسپاٽر ٿي چڪو هو، ان کي وري 20 سال ليزڏني وئي آهي. سوال آهي ته ڪوٽا سسٽم ڪنهن کي فائدو پهچائي رهيو آهي؟ راجه ظفر الحق مون کي انگ اکر ڏنا ۽ زور ڀريو ته اهو هجڻ گهرجي، اڳ اسان جو ڪيس اهو هو ته ان سان مهاجرن کي نقصان ٿوري، هاڻي ته صورتحال اها آهي ته ان سان مهاجرن ۽ سنڌين ٻنهي کي نقصان پيوري، ٻيو ته اسان پبلڪ ۾ وڃي اهو استيندو نٿا وٺي سگهون ته اسان اها جنگ ڇڏي ڏني. سبب اهو آهي ته اسان هڪ سياسي تحريڪ ۽ پارٽي آهيون، ان مان اسان کي ڪيترو فائدو ۽ نقصان آهي، اهو ته اسان کي معلوم آهي ته هي پهريون وارو ڪوٽا سسٽم رهيو آهي، اسان کي وٺڻ لاءِ وري به عوام وٽ وڃڻو آهي، ان ڪري ڪوٽا سسٽم تي اسان جو استيندو ڪابه تبديلي نه ڏيڻ آهي. ٻيو جيڪو توهان چيو ته اسان جو مسلمانن بابت بيان هو اها ڳالهه ان پس منظر ۾ ڪئي وئي هئي ته توهان جڏهن بارڊر بند ڪري ڇڏيا ته توهان هندستان جي مسلمانن جي ان حق کي رد ڪيو ته اهي پاڪستان هجرت ڪري سگهن ٿا. الطاف پائيءَ جو جيڪو بيان هو، ان جو مطلب هو ته توهان جو جيڪو بنيادي نظريو هو ته هندستان جا مسلمان هڪ قوم آهن ۽ توهان ان لاءِ مملڪت گهري، پاڪستان جو بنياد مذهب ۽ ٻه قومي نظريي جي بنياد تي پيو هو ته پوءِ توهان بارڊر ڪيئن ٿا بند ڪري سگهو؟ اسان جو مطلب اهو نه هو ته هندستان مان ماڻهو گهرايو وڃن، هتي اڳ ئي گنجائش نه آهي، اسان ته نظريي جي ڳالهه ڪئي ته توهان جو نظريو فيل ٿي چڪو آهي. جنهن ڏينهن توهان بارڊر بند ڪيو، ٻه قومي نظريو ختم ٿي ويو. اسان نٿا چاهيون ته هندستان جي

مليسانن کي وٺي اچو ته جيڪڏهن توهان هندو مسلم جي بنياد تي هندستان ورهايو هو ۽ پاڪستان ٺاهيو هو ته پوءِ توهان هندستان جي مسلمانن لاءِ بارڊر چو بند ڪيو؟ الطاف ڀائيءَ ٻيو اهو چيو ته اوڀر پاڪستان جي وچ کان پوءِ به قومي نظريو ختم ٿي چڪو هو.

مولا بخش چانڊيو: هڪڙي ڳالهه ته مان پونم جو حصو نه آهيان ۽ نه ئي ڪنهن اهڙي پارٽيءَ جو حصو آهيان، جيڪا پونم ۾ شامل هجي. آئون هن فورم ۽ عوام پاران شريڪ ٿيو آهيان. آفتاب صاحب کي پهرين ڳالهه ته اسين پليڪار ڪريون ٿا. عبرت پاران نه پر قوم پاران، ٻيو ته اسان اهو به واضح ڪريون ته هن فورم ۾ توهان کي ڪو ڪهڙي ۾ نٿا بيهاريون، اهو تاثر نه وٺڻ گهرجي، ٻيو ته جڏهن معاملو وڏا هجن ته لهجا به تلخ ٿي سگهن ٿا. آفتاب صاحب مقبول استاد رهيو آهي. مون لاءِ محترم آهي، پر هتي مسئلو قوميت جو آهي. مان اهو به واضح ڪريان ته توهان جو بار بار اهو چوڻ به سنو نٿو لڳي ته، ”توهان مڃو يا نه، مان ٻڌائي هليو ويندس.“ اها سٺي روايت نه آهي. اسان کي توهان جو موقف ٻڌڻ گهرجي ۽ توهان کي اسان جو موقف ٻڌڻ گهرجي. توهان چيو ته ماضيءَ ۾ وڃڻ نه گهرجي، پر اسان وٽ جيڪي سوال آهن، جيڪي اختلاف آهن، جيڪي مسئلا آهن انهن جو تعلق ماضيءَ سان آهي. مان واضح ٿو ڪرڻ گهران ته انهن جو بنياد اسان جي طرف کان نه پيو آهي، ڪڏهن به نه پيو آهي. فرد ٿي سگهن ٿا پر توهان اسان جي قوم کي ڏوهاري قرار نٿا ڏئي سگهو ۽ اهو چوڻ به درست نه آهي ته اهو صرف معاشي مسئلو هو، سڄي معيشت ته توهان ڀاڙن وٽ هئي. معاشي مسئلو ڪيئن هو؟ سنڌي عوام ٻهراڙين ۾ هو شهر ۽ مارڪيٽ توهان جي حوالي هئا. انهن جو توهان سان معاشي جهيڙو ڪهڙو هو؟ توهان سنو چيو ته توهان جو نواب مظفر جي سياست سان ڪو تعلق نه آهي. اها چڱي تبديلي آهي، پر جنهن به توهان جو ڪالھوڪو انٽرويو پڙهيو هوندو، ان وٽ به اهي سوال ته اُپريا هوندا. توهان کي اڄ به سنڌي انب جو نالو نٿو وڻي ته ان جو نالو باب الاسلام رکيو وڃي. ڇا اسان اسلام جو نيڪو ڪٺيو آهي جو انب جو نالو به باب الاسلام رکون؟ هي جيڪي توهان سان اڄ ڳالهيون پيون ٿين، انهن جو پس منظر ۽ بنياد ماضي آهي. جڏهن به شهر ۾ جلوس نڪري، سنڌين جا دڪان ۽ هٽل ساڙي ڇڏيو. شهرن ۾ ساڙڻ لاءِ صرف اسان جون ملڪيتون هيون؟ آفتاب صاحب! اها حقيقت آهي ته اڪثريت سنڌي آباديءَ جي علائقن مان سنڌي لوڏي ڪڍيا ويا. اسان جا ماڻهو دربدر ڪيا ويا. اڄ به توهان مهاجر رهڻ تي بصد آهيو ڇو؟ جناب اعليٰ توهان پڙهيل آهيو الطاف ڀائي

پڙهيل آهي. دنيا ۾ مهاجرن جا حق ٿيندا آهن ڇا؟ مهاجر ته ڪيمپن ۾ رهندا آهن، محلن ۾ رهڻ وارا مهاجر نه هوندا آهن، توهان مهاجر ٺاهيو. جڏهن توهان چئو ٿا ته سنڌي به آهيون ته مان توهان کي گذارش ٿو ڪريان ته هڪ قدم اڃان اڳتي وڌايو. توهان پيل چئو ته اردو توهان جي سڃاڻپ آهي پر مهاجر ناهي، توهان سنڌ جا مالڪ بڻيا وينا آهيو. سنڌ جو ڪاروبار توهان جي هٿن ۾ آهي، سنڌ جي حڪومتن ۾ توهان شامل رهيا آهيو. هر حڪومت توهان کي شريڪ ڪندي آهي، ان ڪري توهان مهاجر نه آهيو. اسان توهان کي مهاجر تسليم نٿا ڪريون. مان هن فورم تان سنڌي قومپرستن کي چوڻ ٿو چاهيان ته هن باهه کي پڙڪائڻ ۾ توهان جو به وڏو هٿ آهي. جڏهن به توهان بيان ڏيو ٿا چئو ٿا ته سنڌ تي سنڌين ۽ مهاجرن جو حق آهي، ڇا جو مهاجرن جو حق آهي؟ اردو ڳالهائيندڙ سنڌي آهن. مهاجرن جو ڪو حق نه آهي. جناب اختلاف ته ٿيا، پوءِ جلوس نڪري ايوب خان جي خلاف ته به اسان جا ڀائر سامهون. ايم آر ڊيءَ جو جلوس نڪري ته اسان جا ڀائر اسان جي مٿان گرم پاڻي ڦٽي ڪندا هئا. اهي رويا رهيا آهن. سنڌي ووٽر لستن جو معاملو آيو، توهان خاموش، ون يونٽ جو معاملو آيو توهان خاموش، ڪالاباغ ڊيم جو مسئلو اُٿيو ته اسيمبليءَ ۾ توهان خاموش. ايئن ڪم نه هلندو، زباني طور پاءُ چوڻ سان ڪم نه هلندو. عمل سان ثابت ڪرڻو پوندو. باقي ڪاٺ وقت گڏ ۽ سمهڻ وقت مسيت ۾“ جيستائين توهان مهاجر جي ڳالهه تان هٽڪو 10 ڪڍندو، اسان کي خوف رهندو. الله توهان کي زمين ڏني آهي، ان جو مالڪ بنايو آهي. توهان چئو ٿا ته اڃان پرديسي آهيون. ڳالهه صاف آهي ته مهاجرن نالي دنيا ۾ نه ڪا قوم ٿيندي آهي ۽ نه انهن جا ڪي حق ٿيندا آهن. اقوام متحده وارن انهن لاءِ هڪ ادارو ٺاهيو آهي. اسان جو چوڻ آهي ته توهان مهاجر نه سنڌي آهيو. مون کي افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته شهري آبادي اسان سان محبت جو رويو روا ٿي نه رکيو آهي. توهان جو اڃان مهاجر سڏائڻ بدشغوني آهي. پاڻ کي ڌرتيءَ جو فرزند سمجهڻ شروع ڪريو ته مسئلو حل ٿي ويندو. باقي جيستائين پونم ۾ متحده جي شموليت جو تعلق آهي ته متحده سڄو دفعا شامل ٿي پر هڪڙي ڳالهه واضح هجي ته سنڌ جي ننڍن ننڍن گروپن کي وڏا قومي فيصلا ڪرڻ جو حق ڪنهن ڏنو آهي؟ جڏهن سنڌي عوام جو 90 سيڪڙو آباديءَ جي نمائندگي رکڻ باوجود اهڙو حق پ پ کي به نه آهي ته پوءِ ننڍن گروپن کي اهڙو حق ڪنهن ڏنو آهي؟ جيستائين پونم ۾ متحده جي شموليت جو سوال آهي ته.....

رسول بخش پليجو: هتي اسان پونم جا تنظيمي معاملن طئي ڪرڻ نه وينا

آهيون.....

مولا بخش چانديو: پونم جي حوالي سان جنرل بحث ٿي سگهي ٿو. وڏن ۽ بنيادي اشوز جي حوالي سان پر تنظيمي معاملاتي آثارن نه ڪين.

آفتاب شيخ: اسان کي ته اهو ئي چيو ويو هو ته پونم جي دوستن سان مذاڪرو ٿيندو. اهو ئي سبب آهي جو اسان ان سلسلي ۾ رات الطاف پاڻيءَ سان به ڳالهايو. هن کان اجازت ورتي سين ۽ سندس هدايتن تحت ئي اسان هتي شريڪ ٿيا آهيون.....

يوسف لغاري: مان توهان سان آهيان. پونم جي حوالي سان ڳالهه ٻولهه ٿيڻ گهرجي....

رسول بخش بليجو: جي هتي پونم جا تنظيمي معاملاتي ڪڍي ايندو ته پوءِ عوامي تحريڪ شريڪ نه ٿيندي. جو هتي صرف پونم جا دوست نه آهن، ٻيون به ڌرين آهن. پ پ وارا دوست آهن، ٻيا ماڻهو آهن.....

جامي چانديو: منهنجي خيال ۾ اسان اجايو غلط رخ ۾ وڃي رهيا آهيون ۽ اهو ئي سبب آهي جو مونجهارو پيدا ٿي رهيو آهي. دراصل هي ڪو پونم جو اجلاس نه آهي. جو ان جا تنظيمي معاملاتي طئي ڪيا وڃن. پونم هڪڙو مظلوم قومن جو اتحاد آهي. ان ۾ متحده جي امڪاني شموليت جي حوالي سان پونم اندر توڙي ٻاهر وڏو بحث هلي رهيو آهي. ماڻهو ڳالهاتي ۽ لکي رهيا آهن. هتي اسان پونم جا اندروني مسئلا حل ڪرڻ لاءِ گڏ نه ٿيا آهيون. پر ان حوالي سان جيڪي بنيادي سوال سامهون آيا آهن. انهن تي سوسائٽيءَ جي هڪ فورم پاران بحث مباحثو ڪرڻ لاءِ گڏ ٿيا آهيون ته جيئن اهي اشوز وڌيڪ واضح ٿين. ان ڪري بهتر آهي ته اسان غير ضروري بحث ۾ نه الجهون.

ابراز قاضي: مان سمجهان ٿو ته مستقبل جي اڳڪٿي ڪرڻ لاءِ ماضيءَ کي ڏسڻ تمام ضروري آهي. اڄ اسان جي دوست چيو ته اسين سنڌي آهيون. ان تي اسان کي تمام گهڻي خوشي ٿي آهي. اها پوءِ خبر پئي ته سائين رات لنڊن مان اها ڳالهه پيچي آهي. اسان ٿا چئون ته جيڪا ڳالهه اڄ ٿي آهي سا سڀاڻي به رهندي يا نه رهندي؟ به چار لفظ سائين استعمال ڪيا. گڏيل اشتراڪ جي باري ۾ غلط فهميون هيون، سياست تبديل ٿي آهي، تاريخ ماضي آهي، اسين هتي قوم جا فرزند وينا آيون. جڏهن قوم جي باري ۾ ڳالهيون ڪنداسين ته وسيع تناظر ۾ ڳالهيون ڪيون وينديون.

مهاجر قومي موومينٽ جڏهن شروع ٿي هئي ته ان جا بنياد ٿي هئا. 1992ع ۾

جڏهن ايم ڪيو ايم تي نواز حڪومت جو اثر پيو هو تڏهن ٻاويهه تنظيم پينل ڊسڪشن ڪيو هو. ڇهه مهينا بحث هلندو رهيو. اردو ڳالهائيندڙن جا وڏا وڏا نالا ۽ وڏا دماغ ان بحث ۾ شريڪ هئا. مٿو ڪنهي ڪنهي انهن ڪڍيون هيون ته اهي ڪهڙيون بنيادي ڳالهيون آهن. جن جي ڪري سنڌ سان شڪايت ۽ جن جي ڪري ايم ڪيو ايم واري تحريڪ اُٿي آهي؟ اهي ٿي ڳالهيون هيون: سنڌ ۾ نوڪرين جي ڪوٽا، پروفیشنل ڪاليجز ۾ داخلا جي ڪوٽا، ڪراچيءَ جي شهري مسئلن جو حل. يعني باقي شهرن جي مسئلن جو حل نه، صرف ڪراچيءَ جي مسئلن جو حل، مطلب ته ايم ڪيو ايم جو جينيسز ٿيو ڪوٽا سسٽم.

اسان جي درخواست، سنڌي ماڻهن جي درخواست، اها آهي ته اسان کي ٻڌايو وڃي ته سنڌ ۾ محدود وسيلن ۾ سنڌ جي ماڻهن جي ڪامپيٽيشن ڪنهن سان آهي؟ ڇا اسان جو مقابلو هتي وينل ڪلچرل منارٽيءَ سان آهي؟ يا اسان جو مقابلو سڄي پاڪستان جي سڀني صوبن سان آهي؟ يا اسان جو جهڳڙو سڄي هندستان جي مسلمانن سان آهي؟ سائين (آفتاب شيخ) چئي چڪو آهي ته تمام محدود وسيلآ آهن. بلڪل صحيح. محدود وسيلن تي ته محدود ماڻهن جو گذر سفر ٿي ٿي سگهي ٿو يا ايئن آهي ته اسان جي ڪامپيٽيشن سڄي دنيا جي مسلمانن سان آهي؟ جيڪڏهن ايئن آهي ته پوءِ اسان کي قبول نه آهي. اسان چوندا سين ته ايئن ٺيڪ نه آهي، اسان کي پنهنجي ڪوٽا ڏيو، مستقل ڪوٽا ڏيو، جيئن اسان ٿا چئون ايئن ايم ڪيو ايم جي ليڊرشپ کي به چوڻ گهرجي ته ها محدود وسيلآ آهن. اسين ڪلچرل منارٽي آهيون. اها ڪامپيٽيشن آهي ته اسان کي قبول آهي، جيڪڏهن اها ڪامپيٽيشن اڄ به ڊڪليئر ٿي وڃي ته اسين ڪوٽا سسٽم تان هٿ ڪڍي وينداسين.

دراصل ايم ڪيو ايم جي اها پاليسي اسٽيٽمينٽ آهي ته هي ملڪ اسلام جي نالي ۾ مسلمانن جي نالي ۾ ٺاهيو آهي، ان ڪري دنيا جو هر مسلمان هتي اچڻ گهرجي.... سائين (آفتاب) به اها ئي ڳالهه ڪئي. هن ايئن ئي چيو ته ”چو ته به قومي نظريو آهي، ان ڪري هندستان جي مسلمانن لاءِ دروازا کوليا وڃن.....“ معنيٰ ته اهي سنڌ ۾ اچڻ ڪپن، اهي اسان جي وسيلن تي قابض ٿين..... ڪوٽا سسٽم جي حوالي سان اسان جو بنياد ئي اهو آهي ته اسان کي ٻڌايو وڃي ته اسان جو مقابلو ڪنهن سان آهي. توهين (ايم ڪيو ايم) اُٿي بيهو ۽ چئو ته اڏائي لڪ بهارين جو قصوبند ڪريو. عجب جي ڳالهه اها آهي ته جڏهن 71ع ۾ اهو قصو ٿيو هو تڏهن به 2 لک 50 هزار هئا، هاڻي به ساڳيا 2 لک 50 هزار وارو قصو آهي. ان دوران

ڪراچيءَ ۾ بهارين جون ٻه ڪالونيون ٺهي چڪيون آهن. اها ڳالهه نٿي سمجهي وڃي، اسان جو موقف نٿو ٻڌو وڃي. اصول ٿا ٻڌائين ته هي موقف آهي اسان جو..... سنڌ جا بنيادي مستقل مفاد آهن، سنڌي قوم جا بنيادي مفاد پنج آهن، اسان جو وطن آهي ان کي توڙو جي ڳالهه به نه ڪئي وڃي. پر ايئن نه ٿيو آهي، رابطا ڪائونسل ۾ ڳالهه ڪن ٿا، آفيشل موقف ڪونهي. عظيم طارق جو بيان موجود آهي ته ان وقت تائين مهاجر حق حاصل ٿي نٿا سگهن جيستائين مهاجر وزير اعليٰ نه هجي. مطلب ته ڪراچي صوبو ٺهندو. سائين (آفتاب شيخ) چوي ٿو ته اهڙو بيان ڪونه آيو هو. آئون چوان ٿو ته آيو هو. مهاجر رابطا ڪائونسل وٺي آهي. لنڊن مان فون اچي ٿو. اهو پڇي ٿو ته توهان جو ڇا خيال آهي؟ ڇا ٿيڻ گهرجي؟ هي چون ٿا ته بلڪل سنڌ کي توڙيو وڃي ۽ وري چون ٿا ته آفيشل اسٽيٽمينٽ ڪونهي. دراصل هي ٻه زبانون استعمال ڪرڻ واري ڳالهه آهي. هڪڙي پاسي کان چئو ٿا ته مهاجر صوبو ٺاهيو وڃي ۽ ٻئي جي وات مان چئو ٿا ته اسان نٿا چئون. هي ايم ڪيو ايم جو ماضي آهي، ان کي هر حالت ۾ سامهون رکيو وڃي. ٻي ڳالهه اها آهي ته هيءَ ڌرتي اسان جي آهي، ان تي ابد تائين اسان جي سياسي حاڪميت هجڻ گهرجي. جيستائين ٻيون ڌريون سنڌي قوم ۾ ضم نه ٿيون ٿين، هي قصوايئن ئي رهندو. اهو عالمي قانون آهي ته ڪنهن علائقي جي بنيادي ۽ مقامي ماڻهن کي ئي ان ڌرتيءَ جي حڪمرانيءَ جو حق آهي. ٽين ڳالهه آهي اسان جي زبان، ان کي مستقل اڪثريت ۽ بالادستيءَ واري حيثيت ۾ هجڻ گهرجي. 1951ع جي آدمشماريءَ ۾ اسان جي اردو ڳالهائيندڙ آبادي ويهه سيڪڙو هئي. هاڻي اهي پنجتويهه سيڪڙو ٿي ويا آهن. انهن جي واڌ جي شرح جو اصل سبب اهو آهي ته اردو ڳالهائيندڙ ماڻهو ٻاهران ايندا رهيا آهن. اسان جي ڪورٽ جي زبان سنڌي هئي، آفيشل ٻولي سنڌي هئي، جنرل ٽڪا خان آيو، ان هڪڙو فرمان جاري ڪيو ته هاڻي سنڌي فائنل ختم. ان تي سنڌي ماڻهن گوڙ ڪيو، اخبارن گوڙ ڪيو. ڪيترن ئي اسڪولن مان سنڌي پڙهائڻ وارو نظام ختم ڪيو ويو. اڳي اسان کي اردو/ سنڌي ڪمپلصري ۽ اردو/ آسان سنڌي پڙهائڻا ويندا هئا، ان سان ٻنهي برادرين ۾ ويجهڙاڻپ ٿي رهي هئي، پر جڏهن ٽڪا خان جو فرمان آيو ته اسان جي اردو پائرن ان تي ڪوبه اعتراض نه ڪيو ته اسان کان اسان جي سنڌي زبان نه ڪسي وڃي. پاڻ خوش ٿيا. چوٿون بنياد آهي ته سنڌوءَ جي پاڻيءَ تي سنڌ جو حق آهي، ان تي اردو ڳالهائيندڙ پائرن اسان جو ساٿ نه ڏنو آهي. باقي ڪڏهن ڪڏهن بيان وغيره ايندا رهيا آهن ۽ پنجون

وسيلو، جن تي ايم ڪيو ايم گوڙ ڪندي رهي آهي پر ان مامري تي به اها سنڌ جي اڪثريتي عوام سان گڏ نه رهي آهي. دراصل 14 سالن کان ايم ڪيو ايم وارن تقريرون ڪري جيڪي نفرتون ۽ ڪدورتون وڌايون آهن، انهن کي به آهستي آهستي ڏاڪي به ڏاڪي ختم ڪرڻ گهرجي ۽ ٻيو ته ايم ڪيو ايم مختلف ڌرين سان جهيڙا ڪرڻ لاءِ ڪوڙ ڳالهائيو. الطاف حسين لنڊن ۾ ويٺو هو اتان تقرير ڪيائين ته مون وٽ فلاڻي اردو ڳالهائيندڙ چوڪريءَ سان ٿيل ريب ڪيس جي آغا خان مان آيل رپورٽ موجود آهي، جنهن ۾ ريب جي تصديق ٿيل آهي. الطاف حسين جي ان بيان سان ٻئي ڏينهن 10، 15 ماڻهو مارجي ويا. الطاف جي ڪوڙ ماڻهو ماريو. جڏهن ته ان ڪيس بابت مڪمل رپورٽ مون وٽ موجود آهي. 10 ڪتاب ۾ اها رپورٽ شامل آهي، جنهن ۾ آغا خان وارن ڄاڻايو آهي ته ڪوريب نه ٿيو. مطلب ته ايم ڪيو ايم جي اڄوڪي مؤقف کي سمجهڻ لاءِ ان جو ماضي ڏسڻ به انتهائي ضروري آهي، نه ته ڪيتريون ئي غلط فهميون پيدا ٿينديون.

عبرت: هاڻي اسان سنڌ جي سينيئر صحافي جي اين مغل صاحب کي دعوت

ڏيون ٿا ته هو هن اهم موضوع تي ڳالهائي.

جي اين مغل: سڄيءَ سنڌ مان ماڻهو هن صورتحال جو غور سان جائزو وٺي رهيا آهن ۽ انهن جي ذهنن ۾ تمام گهڻا سوال آهن. ايم ڪيو ايم جي دوست جيڪا ڳالهه ڪئي، هن چيو ته ڪيس ملزم سمجهيو وڃي ٿو. آئون چوڻ اهو چاهيان ٿو ته 47ع کان وٺي اسان جي سنڌي سياست سان حڪمران طبقي جي جيڪا هلت رهي آهي، تنهن ۾ اسان جي سياستدانن کي ملزم ڪري بيهاريو ويو آهي. اسان جي ڪنهن سنڌي سياستدان، سنڌ جي ائسو ٽي اسٽينڊ ورتو آهي ته ڪيس ملڪ دشمن سڏيو ويو آهي. هنن (ايم ڪيو ايم وارن) تي هندستاني ايجنٽ هجڻ جا الزام ته هاڻ لڳا آهن، پر اسان تي ته اهي الزام 47ع کان وٺي لڳندا رهيا آهن. هندستان ۾ ڪو مهينو خالي نه آهي، جڏهن ڪانفرنس ۾ ٿينديون هجن ۽ هي ويندا نه هجن پر جيڪڏهن ڪنهن ڪانفرنس ۾ سنڌي وڃن ٿا ته ان ڪانفرنس جو خاص نوٽيس ورتو وڃي ٿو. دراصل اسان کي ئي اڪيوزڊ ڊڪليئر ڪيو وڃي ٿو. اڪيوزڊ ته سنڌين کي ڪيو ويو آهي. اها شڪايت ته اسان سنڌين کي آهي، هنن کي ته اها شڪايت نه هئڻ گهرجي. آئون نٿو سمجهان ته ڪو ماڻهو اهو نه چاهيندو ته سنڌ ۾ امن نه هجي. هر ڪو چاهيندو ته پاڻيچارو هجي. سنڌي ماڻهو جو مزاج صوفياڻو رهيو آهي، اهو فساد ته ڪنهن به حالت ۾ نٿو چاهي.... اسان هاڻ جيڪڏهن چاهيون ٿا ته گڏجي ويهون ۽ وري ڪو چوي ته بس بابا هاڻي گهڻو آهي

ته شارٽ ڪت مان ته ناهه نه ٿيندا آهن. جيڪڏهن ان طريقي سان ناهه ٿيو ته ان سان فائدي بدران نقصان ٿيندو. بلڪل نهڻ گهرجي، پر جيڪي اصل پاڙون آهن، جيستائين اهي نه ڪينداسين، دل مان ڪدورتن کي نه ڪينداسين، تضادن جا اصل ڪارڻ معلوم ڪري انهن جو حل نه ڪينداسين ۽ دل جي صفائي ۽ صاف نيت سان اڳتي نه وڌنداسين ته ايئن ته ناهه نه ٿيندو. ايئن ته مسئلا حل نه ٿيندا، اهي ته موجود رهندا. سنڌ جي سياسي ليڊرشپ کي منهنجو عرض آهي ته فيصلان کي ٿي ڪرڻا آهن ۽ ڪين ڪڏهن ڪڏهن تمام وڏا فيصلا ڪرڻا پوندا آهن، ته ڪڏهن وري تاريخ جو جبر اهڙا فيصلا اڳيان آڻي بيهاريندو آهي جو ان آڏو اها سياسي ليڊرشپ ڏاڍي ننڍي لڳندي آهي. تاريخ اسان کي ٻڌائي ٿي ته ننڍن اڳواڻن مان وڏا اڳواڻ تڏهن ٿيندا آهن، جڏهن اهي ڏکين حالتن ۾ وڏا فيصلا ڪندا آهن. اسان کي به معروضي حالتن کي سامهون رکي مستقل بنيادن تي فيصلا ڪرڻا آهن. باقي عارضي طور نهڻو آهي ته پوءِ ته ڪابه ڳالهه نه آهي. جيڪڏهن مستقل هر آهنگي ڪرڻي آهي ته اسانجي سياستدانن کي Statesmen ٿيڻو پوندو. مڊر ۽ Statesmen آسمان تان ڪونه لهندا آهن، انهن مان ئي پيدا ٿيندا آهن، موجود سياسي ليڊرشپ مان ئي مڊر ايندا آهن، جيڪي تاريخ ساز فيصلا ڪندا. آئون مؤدبانہ گذارش ڪريان ٿو ته هن وقت سياسي ليڊرشپ کي جيڪو اڻوڳيان آهي اهو سنڌ جي هزارين سالن جي تاريخ ۾ هڪڙو وڏو اهو آهي. ان ۾ انهن کي اهو معاملو حل ڪرڻ لاءِ مڪمل طور ميجوٽر ٿيڻو پوندو. سچائيءَ سان ان مسئلي کي حل ڪرڻو پوندو. مون کي اميد آهي ته هو ايئن ڪندا. آئون سمجهان ٿو ته جيڪڏهن ايئن نه ٿيو ته پوءِ آخري فيصلو سنڌ جو عوام ڪندو. ايوب ڪهڙو هيرو هو، پوءِ عوام ان کي رد ڪري ڇڏيو. آئون سمجهان ٿو ته هن وقت ڪنهن به سياسي ڌر سنڌ جي ماڻهن جي مرضيءَ ۽ مفادن خلاف فيصلو ڪيو ته مستقبل ۾ ان جو سڀ کان وڏو نقصان به ان سياسي ليڊرشپ کي ٿيندو. اهو منهنجو مشورو آهي ۽ اها گذارش به آهي ته فيصلا سوچي سمجهي ڪجن. آئون ٿورو بي ڳالهه به ڪندس. يوسف لغاري منهنجو دوست آهي، هو ۽ آئون گڏ رهيا آهيون. هن تازو هڪ مضمون لکيو ته هن جي الطاف حسين سان ملاقات ٿي. ان ۾ الطاف حسين چيو ته تون لکي ڏي، آئون صحيح ٿو ڪريان. پوءِ هن اهو به لکيو ته آئون پنج سئو دفعا چوان ٿو ته الطاف حسين سڀ ڳالهيون ميجڻ لاءِ تيار آهي. هاڻي هتي آفتاب شيخ چئي ويو آهي ته بهاري اچڻ گهرجن، ڪوٽا سسٽم ختم ٿئي ته آئون يوسف لغاريءَ کان پڇڻ گهران ٿو ته هن جي الطاف حسين جي انهن معاملن تي ڪهڙي

ڳالهه ٻولهه ٿي ۽ ان باري ۾ ڪهڙي گارنٽي ڏني؟.....
 منهنجي پونم کي گذارش آهي ته پونم جي ليڊرشپ فيصلو تاريخ ۽ عوام آڏو جوابدار ٿي، سنڌ جي مفادن ۾ ڪري آئون عبرت جو ٿورائتو آهيان، جنهن مون کي ڳالهائڻ جو موقعو ڏنو. مهرباني.
عبرت: هاڻي ڳالهه ٻولهه شفت ٿا ڪريون محترم يوسف لغاريءَ ڏانهن، پاڻ سنڌ ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جا اڳواڻ آهن ۽ ڪين گذارش آهي ته پنهنجن خيالن جو اظهار ڪن.
يوسف لغاري: آئون پوءِ ڳالهائيندس، پهرين قادر مگسي يا پليجو ڳالهائي وٺن.
قادر مگسي: آئون دير سان آيو آهيان، توهان ڳالهايو پوءِ آئون ڳالهائيندس.
يوسف لغاري: نه آئون پوءِ ڳالهائيندس، پهرين ٻيا ڳالهائين.
عبرت: اهو استحقاق ته عبرت جو آهي ته ڪنهن کي ڳالهائڻ جي پهرين دعوت ڏي.....

هاڻي اسين ترقي پسند پارٽيءَ جي سربراهه ۽ پونم سنڌ جي ڪنوينر ڊاڪٽر قادر مگسيءَ کي دعوت ڏيون ٿا ته هڪ پارٽيءَ جي سربراهه ۽ پونم سنڌ جي ڪنوينر شپ واري ذميوار جي حيثيت ۾ هن معاملي کي ڪيئن ٿا ڏسو؟
ڊاڪٽر قادر مگسي: آئون معذرت خواهه آهيان جو دير سان پهتس. دراصل ڳالهه هيءَ آهي ته اسان پاڻيءَ کان اڳ ڪپڙا لاهڻ جي پوزيشن ۾ اچي ويا آهيون. هڪڙو پوليٽيڪل پرويسيس آهي، الاهي ڳالهيون بحث هيٺ اينديون آهن، گمانن ۾ اينديون آهن. سوين سال بحث پيا هلندا آهن. ڏهاڪن تائين ڳالهيون پيون هلنديون آهن. جڏهن چنڊجي چاڻجي نتيجا سامهون ايندا آهن ته پوءِ انهن کي هيٺ سماج ۾ لاڻو ويندو آهي. مثال طور فلسطين جو مسئلو آهي. 1918ع ۾ بلفورڊ ڊڪليئريشن وارو مسئلو آهي. 48ع ۾ فلسطين جي ورهاست ٿي. تريڪ ٿو ڊپلومييسيءَ تحت 1952ع کان ڳالهيون انڊر گراونڊ شروع ٿيون. 20-20 سال ڳالهيون هليون، پوءِ حنان آشراوي جي شڪل ۾ ۽ پوءِ فلسطين جا نمائندا ۽ اسرائيل جا نمائندا باقاعدي سڀني جي سامهون ڳالهيون شروع ڪن ٿا. آئون ان راءِ جو آهيان ته اسان ايم ڪيو ايم جي قيادت سان سال به سال ڳالهايون. هو اسان کي بهاري اهو ڪوٽا سسٽم، سنڌي ٻولي، سنڌ جي دائمي مسئلي تي مطمئن ڪري به وٺن، پر ڇا ايئن نه ٿيندو آهي ته هڪ ڀيرو ناهه ڪرڻ بعد تنظيمون انهن ناهن جون پيڪيٽيون ڪنديون آهن. وري نوان نوان نعرا کڻي ايندا آهن ۽ ايئن بحث توڙي جهيڙا هلندا رهندا آهن. اسرائيل ۽ فلسطيني ڪالهه ٺهيا، اڄ اسرائيل

انهن تي بمباري پيو ڪري، حماس دفاع پيو ڪري، فلسطيني بچاءَ جي جنگ پيا وڙهن. ايئن ٿيندو رهندو آهي، سلسلا هلندا رهندا آهن، ٽنڻدا آهن، ڪوبه فيصلو جيڪڏهن پريش ۾ ڪيو وڃي، لالچ ۾ ڪيو وڃي، خوف ۾ ڪيو وڃي ته ان فيصلي مان اها اميد ڪري سگهجي ٿي ته اهو فيصلو مدبرانو نه هوندو. سنڌي قوم آزاد نه آهي. پاڻ اقتدار اعليٰ جا مالڪ نه آهيون، جو پاڻ پولنگ اسٽيشن ٺهرايون ۽ ماڻهن کي چئون ته اچو ووت وجهو، عوام ريفرنڊم ۾ شرڪت ڪري، جيئن اريٽيريا ۾ ٿيو، پر اسان نه اقتدار اعليٰ جا مالڪ آهيون ۽ نه سنڌ آزاد ۽ خود مختيار حيثيت ۾ آهي ۽ نه ئي اسان انفرادي طرح ايئن ڪري سگهون ٿا. ڪنهن به تنظيم جو يونين ڪائونسل يا ڊيپي سطح تي نيت ورڪ نه آهي، جو اسان خانگي طور پولنگ اسٽيشنون قائم ڪري يا دستخطي مهم هلائي ماڻهن جي راءِ معلوم ڪريون. اسان سڀ وڌ ۾ وڌ تعلقي سطح تي ڪم ڪريون ٿا. پارلياماني پارٽي پ ۾ آهي، جيڪا اڳ ۾ ايم ڪيو ايم سان ٺهيو ويئي آهي. سنڌين جو 87ع، 88ع واري ويڙهه ۾ روڊن تان اڃا رت ڪونه سُڪو هو جو بينظير صاحبه عزيز آباد هلي وڃي ايم ڪيو ايم کي وزارتون ڏنيون. 93ع ۾ وزارتون ڏنيون. بينظير کان ڪنهن به ڪالم نويس اها پڇا نه ڪئي ته تو سنڌين جي فائنل سان ناهه چو ڪيو آهي؟ ان وقت يونٽي ۽ پيس جو ڊڪليئرشن به اچي ويو، جنهن ۾ سنڌ کي به قومي ملڪ قرار ڏنو ويو. اسان جا دانشوران ڊڪليئرشن تي صحيحون ڪري آيا. سوال اهو آهي ته جڏهن نفرتون چوٽ چڙهيل هيون، رت جون هوليون پئي ڪيڏيون ويون، ان وقت اسان سڀ حامي هئاسين ته بابا وارو ڪريو، نه ته سنڌ ورهائجي ويندي..... هاڻي جڏهن سنڌ ۾ نئون دؤر شروع ٿي رهيو آهي، تڏهن اڳي جيڪي ڪالم نگار ”امن امان“ پيا ڳالهائيندا هئا، سي چون ٿا ته بابا چو ٿا ٺهيو ڪريو ڇا پيا؟ هي وڏي تاريخ جي غلطي پيا ڪريو؟ آئون چوڻ چاهيان ٿو ته هي جيڪو فيصلو ٿئي پيو اهو پريش تحت نه پيو ٿئي، ان ۾ ڪنهن به ٻي عهدي جي لالچ نه آهي، ڊالر جي لين دين جي نتيجي ۾ نه پيو ٿئي ۽ نه ئي بين الاقوامي ايجنسين جي ساز باز جو نتيجو آهي. بحثيت هڪ حلال پٽ جي، بحثيت هڪ سنڌ جي نمڪ حلال جي، مهاجر دهشتگرديءَ خلاف ويڙهه ڪندڙ هڪ ادنيٰ سپاهيءَ جي حيثيت ۾. اسين سمجهون ٿا ته هيءَ جيڪا ورهاست آهي، اها سنڌ جي لاءِ دائمي خطرو آهي. سنڌين ۽ مهاجرن ۾ جيتري تائين تفریق رهندي، نفرت رهندي، جيستائين انهن معاملن تي سياست رهندي، ان وقت تائين اهو خطرو رهندو ته سنڌ دائمي طرح نسلي ۽ لساني بنيادن تي ورهائجي ويندي. صرف سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙن جي

بنياد تي نه ورهائجي، سنڌي ۽ پناڻ جي بنياد تي به ورهائجي. پوءِ اسان جي مجبوري هوندي ته بابا فلاڻي يونين ڪائونسل تنهنجي، فلاڻو ضلعو تنهنجو. ان بنياد تي سنڌ ورهائجي ويندي يا ته اهو قبول ڪري وٺون، يا ته اهو ته هڪ موقعو آيو آهي، ايم ڪيو ايم Initiate ڪيو آهي، سنڌ جي ماڻهن طرفان Initiate نه ڪيو ويو آهي. اسان سنڌي ماڻهن پتڪا موڪليا هجن، ڪي نياڻين ميڙ الطاف حسين ڏي لنڊن موڪليا هجن ته بابا هاڻي خدا جي نالي ٺهيو، پوءِ هو شرط رکن ۽ اسان انهن تي ويهي ڳالهائون. هي پراسيس ايئن ڪونهي. ايم ڪيو ايم Initiate ڪيو آهي ته سنڌ ۾ جيڪا نسلي لساني ورهاست آهي، ان جي حل لاءِ اهي ڪونه ڪو عمل ڪرڻ گهرن ٿا. اسان جيڪي ڌرتيءَ کي ماءُ جو درجو ڏيون ٿا، تن قومپرست ڌرين گڏجي هڪ آسان فارمولا ٺاهيو آهي. خوشقسمتيءَ سان ان وقت پونر موجود آهي. هي قادر مگسيءَ طرفان پيغام ڪونه آهي، هي رسول بخش پليجو يا لغاريءَ طرفان نه آهي، پر هي سنڌي ماڻهن طرفان آهي. پونر جي حيدرآباد واري گڏجاڻيءَ ۾ تن شرطن تي فارمولا ٺاهيو ويو آهي. جيڪڏهن پونر ۽ متحده جو تعلق آهي ته ان ۾ تي شيون واضح ڪري ڏنيون هيوسين. هڪڙو ته پونر ۾ اهو شريڪ ٿي سگهندو جيڪو اسلام آباد ڊڪليئرشن کي قبول ڪندو. ان ۾ لکيل آهي ته پاڪستان ۾ چار مظلوم قومن سنڌي، بلوچ، پختون ۽ سرائيڪي آهن، انهن جون ٻوليون انهن جي سرزمين جون قومي ٻوليون آهن. مادر وطن تي حق انهن قومن جو هوندو. وسيلن تي حاڪميت به انهن قومن جي هوندي ۽ ڌارين جي آبادڪاري مڪمل طور ختم ڪئي ويندي. اسان پيو شرط اهو رکيو ته پونر ۾ فقط اهڙي ڌر شريڪ ٿي سگهندي جيڪا انهن مظلوم قومن مان ڪنهن هڪ جي نمائندگي ڪندي هوندي. ٽيون نقطو اهو آهي ته اها ڌر چئني محڪوم قومن جي دائمي مؤقف ۽ عمل خلاف نه هوندي. ڪابه ڌر ڪابه پارٽي قومن کي غلام رکڻ لاءِ ڪو ڪم ڪري، ڪابه ڌر يا پارٽي قومن جي مادر وطن کي ورهائڻ جي ڳالهه ڪري، ان جي وسيلن تي قبضي گيريءَ جي ڪوشش ڪري، اها پارٽي ڊس ڪئاليفائيڊ آهي. اها پونر اتحاد ۾ شامل ٿي نٿي سگهي. اهي ئي بنيادي شرط آهن، جن تحت اسان نالي ونڻ کان سواءِ چيو هو ته جيڪي جيڪي خواهشمند آهن سي انهن ٽن نقطن تي اسان کي اڻڀروڇ ڪري سگهن ٿا. پوءِ اسان انهن سان ڳالهه ٻولهه شروع ڪندا سين. انهن ڳالهين جي روح کي سمجهڻ کان سواءِ اخبارن ۾ چيو ويو ته پونر اجازت ڏئي ڇڏي آهي ايم ڪيو ايم کي شرڪت لاءِ. پونر وارا ايم ڪيو ايم کي وٺي پيا اچن. ان تماشي معاملن کي سڌارڻ ۽ سنئين راهه تي آڻڻ بدران ان کي خراب ڪيو آهي.

ماڻهن کي دائمي مسئلن جي حل ڪرڻ ۾ رڪاوٽون وڌيون آهن، پونءَ جي لائين اها آهي.

باقي بحیثیت ترقی پسند پارٽيءَ جي لائین آهي ته هي پیچیدہ مسئلو آهي. اسان پونءَ ۾ ایمر کیو ایمر جي شرکت واری نظری کی ایڏو ته مٿي کڻي آیا آهین، جو سڄي جي سڄي ریاستی مشینری ایڪتو آهي، ڪا حمایت ۾ آهي، ڪا مخالفت ۾ آهي. هر ڪنهن جا پنهنجا پنهنجا چئنلز آهن. ”ابا هیئن نه ڪریو، هونءَ ڪریو“ ایئن بحث هلي پیا آهن. اسان ان خدشی جو اظهار کیو هو ته جڏهن اوهان ان بحث کی ایترو هاءِ لیول تی وٺي آیا آهيو، هاڻي ان مسئلی کی حل ڪرڻ کان سواءِ ڇڏي ڏیندو، ته مخالف گوڙ ڪندا. سیٽی مخالف قومون ڪنهن لیڊر کی وات ویندی گولیون هڻي مارائي نئين سري سان سنڌی مهاجر فساد شروع ڪرائي ڇڏيندیون. پوءِ صورتحال نه منهنجي سنپالڻ جي ٿیندی نه توهان ان کی سنپالی سگهندو. مهاجر دهشتگردي 90ع کان پوءِ سنڌین خلاف ختم ٿي وئي. پوءِ ایڪٽ پیکٽ واقعا ٿیا. 91ع کان 2000ع تائین پورین ۾ بند گهڻا لاش ته مهاجرن پنهنجن ئي ماڻهن جا موکلیا آهن. سنڌین خلاف اها شدت ڪانهي. ان مانار واری پراسیس ۾ نه ڪنهن کی جن نه ڪن، سڀ ڪو پنهنجو رستو وٺیو هلي پيو. هاڻي ان مسئلی کی جڏهن مٿي وٺي آیا آهيو تڏهن یا ته ان کی رجیڪٽ ڪبو یا قبول ڪبو، قبول آهي یا نه قبول آهي، ان کانسواءِ توهان صورتحال کی وڃ ۾ ڇڏي ڏنو ته هتي وري فسادن جو سلسلو شروع ٿي ويندو.

مهاجر دهشتگردي ڪو ننڍو مسئلو ڪونهي پر هي سوال رڳو ایمر کیو ایمر جي پندرهن سال دهشتگرديءَ سان ڳنڍیل ڪونهي. هي سوال ته 47ع کان ڳنڍیل آهي. 53 سالن جو سوال آهي. انهن ماڻهن اسان جي ڪلچر جي تڏیل ڪئي. انهن اسان جي ٻوليءَ تی توکون ڪيون. انهن معاشی وسیلن، گهرن تی قبضا ڪیا، زمینون ڦهلیون، ڪلیمن ۾ اسان جي شهرن ۽ نینن تی قبضا ڪیا، اسان جي نیائین جون بی حرمتیون ڪيون. دراصل مهاجر سیاست ۾ جیڪو ڪجهه ٿيو آهي، ان خلاف اسان سنڌی ماڻهن جو هڪڙو کیس آهي، ان تی ضروري آهي ته ڪو نه ڪو تیاڪڙ وڃ ۾ ایندو. ڌرین کی نیلن تی ویهاریو ويندو. بحث ٿیندو، معاملو هلندا، پر اسان ڪنهن به وقت پنهنجي بنیادی مؤقف تان تر جیترو به نه هٽنداسین. بنیادی مؤقف آهي اسان جي ڌرتيءَ جي سلامتی، جیڪو ماڻهو اسان جي ڌرتيءَ جو دعویدار هجي، جیڪو ان کی ورهائڻ جي ڪوشش ڪندو هجي، ان سان ڪنهن به صورتحال ۾ ڪنهن به سطح تی ڳالهه ٻولهه ٿي ٿي ڪانه ٿي سگهي.

مثال طور آفتاب شیخ چوي ٿو ته مهاجر اسان جي سب آئڊنٽیٽي آهي. ایئن جیڪڏهن بلوچ سنڌ ۾ چون ٿا ته اسان جي بلوچ سب آئڊنٽیٽي آهي ۽ سنڌ ۾ بلوچ قومی موومینٽ ناهي وتن سنڌ ۾ ماڇین ۽ سومرن کی قتل ڪندا ته اسان انهن کی اها اجازت ڏینداسین ڇا؟ آئون، مولا بخش چانڊیو ۽ یوسف لغاری وغیره گڏجي پروج قومی موومینٽ ناهي ڇڏیون..... اهو ته ڪوبه لاجڪ نه آهي. جیڪڏهن اسان سنڌی آهین، وڏي سڃاڻپ سنڌی آهي ته ننڍي سڃاڻپ مگسي آهي، چانڊیو آهي، لغاری آهي، پلیجو آهي، ایئن آفتاب شیخ به آفتاب مهاجر نه آهي، شیخ آهي. ساڳيءَ ریت الطاف حسین سی پی، پوري یو بی جو قریبی هوندو. ڪوانصاری هوندو، یا خانزاده، راجیوت وغیره هوندا. اهي ننڍيون سڃاڻپون آهن. باقي مهاجر سڃاڻپ ڇا جي ٿیندی آهي؟ مهاجر ڪا به سڃاڻپ نه آهي. مهاجر جو مطلب ئي اهو آهي ته توهان ڪنهن تکیف سبب عارضي پناهه ورتي آهي. توهان کی واپس وڃڻو آهي. اسلام جي تشریح وٺو یا اقوام متحده جي تشریح وٺو، پنهی ۾ مهاجر جو مطلب ساڳيو آهي. سنڌ جي ساڃاهه وند ماڻهن کی قومپرستن تی اهو اعتبار ڪرڻ ڪپي، ته هي جیڪو پراسیس شروع ٿي پيو، ان ۾ ڪوبه پریشر نه آهي، نه لوڪل ۽ نه ئي بین الاقوامي ناڻو آهي، نه خوف آهي ۽ نه ئي لالچ آهي. هڪ نیڪ نیتیءَ سان اسان جي ڪنویئر سردار عطاءُ الله مینگل لنڊن ۾ پراسیس شروع ڪيو آهي. ان تی به ڪجهه دوستن کی اعتراض آهي ته اسان کیس اجازت نه ڏني هئي ته هو اسان پاران ایمر کیو ایمر سان ڳالهائي، پر ایمر کیو ایمر وارن کیس اٿپروچ ڪيو. پوءِ هن اسان ڏانهن پیغام موکلیو ته هي ڊولپمینٽ ٿئي پئي. توهان ڇا ٿا چئو؟ اسان چيو ته ڳالهه ٻولهه بلڪل ٿیڻ گهرجي پر اها ڳالهه سنڌین ۽ هنن جي وچ ۾ ٿیندی، جیڪي دائمي نوعیت جا مسئلا آهن اهي حل نه ٿیندا ان وقت تائین گاڏي پتڙيءَ تی نه چڙهندي. باقي اهو ته غیر ذمیوار لیڊر هوندو، جیڪو چوي ته آئون پنو کڻي ٿو اچان، توهان جیڪو وٺي سو لکي ڇڏیو، آئون صحیح ٿو ڪري ڇڏیان. اهو سیاسی لیڊر نٿو ٿي سگهي. اڄ جیڪو بنا پچی ڪاغذ تی صحیح ڪري ڇڏیندو، ان تی ڪهڙو اعتبار؟ ذمیوار ماڻهو توري تکی لفظ لفظ تی، پئسي پئسي تی حساب ڪتاب ڪري پوءِ لکندا آهن ته اسان کی ڇا قبول آهي، ڇا قبول ناهي. ان اعتبار کان اسان اهو چوڻ چاهيون ٿا ته جیڪڏهن ڪنهن اعتبار واری ماڻهوءَ جي اڳواڻيءَ ۾ ڪو اهڙو سلسلو شروع ٿئي ٿو ته سنڌی مهاجر تفریق وارا مسئلا حل طرف وڃن ٿا ته اسان کی ان پراسیس جي آجیان ڪرڻ گهرجي. پنهنجي ایجنڊا کان سواءِ ٻئي جي ایجنڊا کڻي ویهنداسین ته سنڌ

ورهاست تائين پهچي ويندي ۽ اسان کي ڪجهه به هٿ حاصل نه ٿيندو. ان ڪري اسان ان راءِ جا آهيون ته پونم ۾ مٿي ذڪر ڪيل نقطن تي ڪنهن ڌر کي شامل ڪري سگهجي ٿو. هاڻي اهو متحده مٿان آهي ته اها وضاحت ڪري ته اها انهن تن نقطن کي قبول ڪري ٿي يا نٿي ڪري؟ اهو متحده جي مٿي جو سوڙو آهي، پونم جي مٿي جو سوڙو نه آهي. ترقي پسند پارٽي ان راءِ جي آهي ته سنڌ ۾ هن نئين دؤر جي شروعات ٿيڻ گهرجي ۽ جيڪو به دوست ان بنياد تي اسان سان گڏجي ڪم ڪري ته اسان تيار آهيون، توهان دوستن جي وڏي مهرباني جو اوهان اسان کي هي موقعو ڏنو.

عبرت: ڊاڪٽر قادر مگسيءَ ڏاڍيون سٺيون ڳالهيون ڪيون، ڪافي وضاحتون به ٿيون، متحده جي پونم ۾ شموليت واري نقطي جي به چٽائي ٿي. هاڻي اسين دعوت ٿا ڏيون سنڌ ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جي سربراهه يوسف لغاريءَ کي ته هو ان باري ۾ پنهنجي پارٽيءَ جو مؤقف پيش ڪري.

يوسف لغاري: پونم سياسي پارٽي نه آهي. ماڻهو ڏسن ٿا ته پونم جو جيڪو مؤقف آهي، سوانهن ۾ ويٺل سياسي پارٽين جو مؤقف آهي، پر ايئن نه آهي، سڀني پارٽين جو پنهنجو آئين ۽ منشور آهي. اسلام آباد ڊڪليئرشن تي سڀني پارٽيون متفق آهن. پونم سڄو پروگرام ان تي هلائيندي، پونم چوي ٿي ته پنجاب جي ورهاست ٿيندي، سنڌ جي نه ٿيندي، پنجاب تقسيم ڪري سرائيڪي صوبو ٺاهيو وڃي، باقي سنڌ جي تقسيم قبول نه آهي. پونم قومن جو اتحاد آهي. سياسي پارٽين جو نه. ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ ان تي صحيح ڪئي آهي. پونم ۾ شامل سموريون پارٽيون پاڪستان پونم ۽ سنڌ پونم جي ڊسپلين جون پابند آهن. افضل خان ۽ عطاءُ الله مينگل پونم پاران جيڪي فيصلو ڪن ٿا، تن سان اسين ٻڌل آهيون. پارٽيءَ جا پنهنجا مؤقف آهن. هتي ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جي مؤقف سان ٻڌل آهيان. پونم بابت وضاحت ڊاڪٽر قادر مگسي ڪندو. سنڌ جا ماڻهو ان اصول تي قائم آهن ته رنگ، نسل، ٻولي ۽ مذهب جي بنياد تي سياست نه ٿيندي. قومن کي پنهنجا وطن، ٻولي، وسيلا، ڪلچر ۽ ڌرتيون آهن. ڪن وٽ اهي موجود آهن، ڪن کان ڦرجي ويا آهن. انهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ اسين حصو آهيون. پونم ۾ به ان ڪري شامل ٿيا آهيون. مون کي جيڪڏهن اها خبر هجي ها ته آفتاب شيخ اچي ٿو ته آئون نه اچان ها، ڇاڪاڻ ته اسين سمجهون ٿا ته جيڪا پارٽي سنڌ جي تفريق ۽ تقسيم چاهي ٿي، ان کي اسان ڌر قبول ڪرڻ لاءِ به تيار نه آهيون. باقي پونم جو فيصلو مون کي قبول آهي. ڇاڪاڻ ته اتي جمهوري طريقي سان فيصلو ٿئي ٿو.

مولا بخش چانڊيي صحيح چيو ته مهاجر لفظ ادب ۽ ٻوليءَ جي غلط تشريح جو حصو آهي، اهو سياسي ترمنالاجيءَ ۾ استعمال ٿيو آهي. مهاجر ڪابه قوم نه آهي. پناهه وٺندڙ ماڻهو آهن، انهن کي پناهه وٺندڙ چئو. اسلام ۾ به مهاجر ازم ختم آهي، حضور ﷺ جن مڪو فتح ڪيو ته هجرت تي بندش وڌي وئي. مهاجر ۽ اسلام جي آڙ ۾ ٿيندڙ هنن جي سياست غير اسلامي ته آهي پر قومن جي بنيادي فلسفي جي به خلاف آهي. مهاجرن جي سموري سياست رنگ، نسل ۽ مغل ازم جي ڪلچر جي رهي آهي. مغل هندستان فتح ڪندي مندر ڊاهيندي، مسجدون ٺاهيندي ٿي ويا، انهن ساڳيو ڪلچر هتي پاڪستان ۾ آندو. مهاجر نه قوم آهن نه ٻيو ڪجهه. مهاجر شروع کان وٺي اقتدار اعليٰ تي موجود آهن. پهريون وزيراعظم لياقت علي مهاجرن جا سڀ مفاد قائم رکيا ۽ سنڌي قوم جي فلسفي کي رد ڪري سنڌ جي ڌرتي ورهائڻ جو عمل شروع ڪيو. هن سنڌي ٻوليءَ کي تڙيو ۽ سنڌ کان ڪراچي ڦري ورتي. هن ڀارت کان مهاجر گهراڻي شهرن ۾ پنهنجو تڪ ٺاهيو. اهو ٻچ لياقت عليءَ جو وڌل آهي. نواب مظفر ۽ ٻيا ان جا ساٿي رهيا آهن. 51ع ۾ بنگالي ٻوليءَ کي قومي ٻولي ٿيڻ نه ڏنو ويو. ون يونٽ جي حمايت ڪيائون، 58ع ۾ مارشل لا جي حمايت ڪيائون. تعليمي ڪميشن ۾ سنڌي ٻوليءَ کي نيڪالي ڏئي اردوءَ کي اٿڻ واري ڪم جي هنن حمايت ڪئي. ذوالفقار علي ڀٽي جي سنڌي هٿل جي حيثيت ۾ هنن مخالفت ڪئي. سندس قاسيءَ تي مٺايون ورهائيون ويون، باقي هاڻي ججن واري ڳالهه ايئن ئي ڪن ٿا. ٻوليءَ واري بل تي هنن فساد ڪيا. ايم آر ڊيءَ واري تحريڪ جي هنن جي اردو پريس ۽ سياسي پارٽين مخالفت ڪئي. پاڪستان جي سياست نوا وقت ۽ جنگ هلائي آهي. بعد ۾ ايم ڪيو ايم ٺهي، ان جا سڀ مطالبو، سنڌ کي ورهائڻ کان سواءِ سڀ ڊي سي جي قبول ڪرڻ جهڙا آهن. هي ڊوميسائيل جي بنياد تي ته سنڌ جي ڪوٽا ختم ڪرڻ چاهين ٿا پر پنج سيڪڙو اڃان ختم نه ٿي آهي، جيڪا لياقت علي خان ان ڊوميسائيل وارن لاءِ ٺاهي هئي. هن هندستان مان ايندڙ ماڻهن لاءِ مقرر ڪئي هئي.

قادر مگسي: اها 15 سيڪڙو هئي.

يوسف لغاري: اها ايئن آهي، اها ڪوٽا مهاجرن کي آباد ڪرڻ لاءِ هئي. هنن جي ايم سيد سان ٺاهه ڪيو پ پ سان ٺاهه ڪيو نواز شريف سان ٺاهه ڪيو ڄام صادق سان ٺاهه ڪيو. اهي سڀ مطالبو سنڌي ماڻهن خلاف هئا، حڪومت مخالف نه هئا، اڄ ڏينهن تائين مهاجرن جي حلقي مان ڪوبه سنڌي ڪامياب ٿي نه آيو آهي. نٿي مان پليجو ۽ قادر مگسي ته هارائين ٿا، معراج محمد خان کتي ٿو.

ان مان هنن جي نسلي سياست جي پروڙ پئي ٿي. هنن سنڌي ٻوليءَ کي ڪڍيو. ميرپورخاص شهر ۾ 1947ع ۾ 51 سنڌي پرائمري اسڪول هئا، هن وقت هڪڙو آهي. هن وقت به جيڪي ”برگيڊيئر وغيره اچن پيا“ جي واويلا ڪري رهيا آهن، تڏهن به چيف ايگزيڪيوٽو ڪان وٺي پاڪستان جي يا سنڌ جي وزارت ۾ هي اڪثريت ۾ آهن. آءِ جي، چيف سيڪريٽري ۽ سنڌ ۾ سيڪريٽرين ۾ هي اڪثريت ۾ آهن. بئڪون هنن جي حوالي، فوج هنن جي حوالي، ٽيليويزن به هنن جي حوالي آهن ۽ ايئن به آهي ته ايم ڪيو ايم جي ڪنهن به ماڻهوءَ کي سنڌيءَ، پٺاڻ يا پنجابيءَ کي مارڻ جي ڪيس ۾ سزا نه آئي آهي. اهو اصول آهي ته ڪنهن به علائقي ۾ اڪثريت کي ختم ڪرڻ لاءِ رولنگ ڪلاس اتي جي اقليت کي استعمال ڪندو آهي. هي پنجاب جا حصيدار رهيا آهن. سنڌ ۾ پنجاب جي استحصال کي مضبوط ڪرڻ لاءِ هنن شيئر ورتو ۽ 52 سالن تائين سنڌ کي غلام بڻائڻ ۾ ڪردار ادا ڪيو. هنن سنڌي قوم خلاف گناهه ڪيو آهي. ان ڪري ئي اسين هنن کي ڌر تسليم نٿا ڪريون. هي پونم جي ڊڪليئرشن تي صحيح ڪن، پوءِ ئي هنن سان ڳالهائون ڪري سگهجن ٿيون. اصل ڳالهه اها آهي ته هي اعتبار لائق نه آهن، نائون مل ته هڪڙو هو هنن جو ته ٻيو ڇو نائون مل آهي. پاڻي وڪڻڻ ۾ هنن جو هٿ، هندستان سان پاڻي وڪڻڻ جو ٺاهه پئي ٿيو. سنڌي ماڻهو رڙيا پئي، هنن ٺاهه پئي ڪيو. زمينون هنن ورهائون، هنن پ پ، جي ايم سيد، نواز شريف ۽ ايتري تائين جو ايجنسين سان به هنن ٺڳي ڪئي.

رسول بخش پليجو: اهو واقعي وڏو ظلم ٿيو.....

يوسف لغاري: جن هن کي پالي وڌو ڪيو هي انهن جا به نه ٿيا، ته اسان جا ڪٿان ٿيندا؟ اها پونم جي ڊيوٽي آهي ته هنن کان اعتبار ڪيئن وٺي؟ ڪوٽا جو مسئلو ته پونم جي منشور ۾ ڪونهي. نوڪرين جو اهو ته پونم جو آهي، اهي پارٽين جا اهو آهن، اهي پونم ۾ حل نه ڪيا وڃن. اسين پونم ۾ متحده جي شموليت جا سخت مخالف آهيون. پل ڊيموڪريٽڪ پارٽي پونم ۾ ويٺي رهي ته اها گذارش ڪندي ته انهن تي چيڪ رکڻ لاءِ به ڪجهه ڪريو. آفتاب شيخ جون ڳالهائون مختلف آهن. ڪاوش جي انٽرويو ۾ هڪڙيون ڳالهائون ڪيائين، اڄ ٻيون ڳالهائون پيو ڪري. هن جون اڄوڪيون ڳالهائون منيون آهن، هيءَ ته هڪڙي ڏينهن ۾ ڦري وڃن ٿا. باقي جيڪڏهن اهڙو ٺاهه ڪرڻو آهي ته بينظير سان ڪريون، هنن سان ڇو ڪريون؟ پ پ تي اعتبار ڪونهي. بينظير کي سنڌ جي نياڻي سمجهون ٿا، ان سان ٺاهه نٿا ڪريون، اها قوم ورهائڻ جي ڳالهه نٿي ڪري،

اها ٻيءَ ڳالهه آهي ته پنهنجو شيئر گهري ٿي..... اها پونم جي ڊيوٽي ٿيندي ته هو ان معاملي کي ڏسي، هنن ته شرطيه طالبان کي به اجازت ڏئي ڇڏي آهي. سڀاڻي ايئن نه ٿئي ته اسين عوام وٽ جوابدار هجون، پونم کي سنڪيو ڪارائٽ نه گهرجي. ڊيموڪريٽڪ پارٽي محافظ آهي، اسان کي ڪنهن جي نيت تي شڪ نه آهي. فيصلو سنڌ جي مفاد ۾ ڪيا ويا آهن، اسين عوام وٽ وينداسين ۽ چونداسين ته اسين ايم ڪيو ايم جي جلسن ۾ فراد ۾ شامل ٿيڻ لاءِ تيار نه آهيون.

عبرت: هاڻي اسان عوامي تحريڪ جي سربراهه رسول بخش پليجي کي دعوت ڏيون ٿا ته هو پنهنجي راءِ پيش ڪري.

رسول بخش پليجو: آئون عبرت جو شڪر گذار آهيان ته هن اسان کي اهو موقعو ڏنو آهي ته اسين سنڌ جا جيڪي بنيادي مسئلا آهن، انهن تي خيال جي ڏي وٺ ڪريون. آئون ڦڙي جون ڳالهائون ڪندو آهيان، جيڪي منهنجي ڳچيءَ ۾ پئجي وينديون آهن، پر ڇاڪاڻ ته اهي ضروري هونديون آهن ان ڪري ڪندو آهيان. هنن جيڪو آفتاب شيخ گهرايو، آئون ان خلاف هٿس پر هنن جو اچڻ اسان جي فائدي ۾ ٿيو. جڏهن دوستن سمجهايو ته ڪابه ٺڳي وغيره ڪونهي. اوهان کي فقط نظر سمجهڻ ۾ مدد ملندي ڳالهه ٻولهه سان وڌيڪ چٽائي ٿي. خير هونءَ ته اسان کي خبر ئي ڪانه پوي ها ته هي بزرگ ڇا پيا سوچين ۽ ڇا پيا ڪن؟ هي اسان کي ريٽر اپرچونٽي ملي ته هنن جي جيڪا لپٽيسٽ پوزيشن آهي، اها معلوم ٿي، سمجهڻ جو موقعو مليو.

اسين اردو ڳالهائيندڙ ماڻهن خلاف نه آهيون. روءِ زمين جي محنت ڪش عوام جي برادري ۽ دوستيءَ کانسواءِ هن دنيا جي نجات نه ٿيندي. آئون يوسف لغاريءَ جي ان ڳالهه سان متفق آهيان ته اسين رنگ ۽ نسل جي تفریق خلاف آهيون. اسان رڳو اهو ٿا ڏسون ته هي صحيح آهي يا غلط آهي، حق تي آهي يا ناحق تي آهي. باقي رنگ ۽ نسل جي بنياد واري سياست جي سخت خلاف آهيون. مون اردو ٻولي الاهي پڙهي آهي ۽ ڇاڪاڻ ته پاڻ کي ترقي پسند سڏايون ٿا، ان ناتي ۾ اسان جو سڄو ترقي پسند سرچشموارو ادب رهيو آهي. هاڻي ته آئون سڄيءَ دنيا جو ترقي پسند شاعر لطيف کي سمجهان ٿو، پر جڏهن بي خبريءَ جو عالم هو، تڏهن سمجهندا هئاسين ته سنڌ ۾ رُج لڳي پئي آهي، باقي جوش مليح آبادي، سردار جعفري وغيره اسان جا اڳواڻ رهيا آهن. فيض احمد فيض، مجروح سلطان پوري، اختر الايمان وغيره جا اسين پوئلڳ آهيون. برصغير جي رهبرن ۾ هنن جو شمار ٿئي ٿو. مون اردو ادب کي تمام گهڻو پڙهيو آهي. هڪڙي لمحي لاءِ به اسان کي

ڪنهن ماڻهوءَ خلاف رڳو اهو خيال ٿئي ته هن جي ٻولي فلاڻي آهي ته ان ڏينهن آئون ان حد تائين پاڻ کي گهٽ درجي جو فرد سمجهندس. آئون سمجهندس ته اڄ مون هڪڙو ڪچو ۽ ڪڏو ڪم ڪيو. دراصل اسان ٻين ماڻهن جو احترام ان ڪري به ڪريون ٿا، جو اسان سنڌي آهيون، ڇاڪاڻ ته اسان جي ورثي ۾ ماڻهن کي نفرت نه ڪرڻ، انسان کي انسان سمجهڻ مليو آهي. ان تي مون کي فخر ٿيندو آهي ته ڏسو اسان ڪيڏي فاتدي ۾ آهيون ته اسان جي ڪلچر ۾ نفرت، تعصب ۽ ٻين جا تپڙ ڪاٽي وڃڻ شامل نه آهي. فرد طور خراب ٿي سگهون ٿا، پر بحیثیت هڪ قوم جي اسان ۾ چڱايون آهن. ان ڪري چوندا آهن ته لٺ ڪٽجي پاءُ ڪارڻ، شاهدي ڏجي خدا ڪارڻ. اهو اسان جو ڪلچر آهي. آئون چوندا آهيان ته اسين سنڌي بهشت جا حقدار هجڻ نه هجڻ، باقي سوشلزم جي پهرين صف ۾ بيهڻ جا اسين حقدار آهيون، عالمي اتحاد جو ڪو موقعو ٿيو ته اسين اڳيان هوندا اسين جو اسان جو ڪلچر ان جي ويجهو آهي، اسان جي اڳيان ڪوبه ڪنسيڊريشن نه آهي. اردو ڳالهائيندڙ منهنجا دوست آهن. آئون کين چوندا آهيان ته توهين رڳو ٺڳ آهيو بدمعاشيون ڪريو ٿا، دوستيءَ جو سبب جناب اعليٰ وغيره نه آهي. آئون هنن کي چوندا آهيان ته جڏهن هنن نياڻين جون عصمتون لتيون ان وقت اوهان هنن کي ڇو نه روڪيو. جڏهن هنن باهيون ڏنيون هنن کي ڇو نه روڪيو. جڏهن هنن ترڪن ۾ سامان وجهي نياڻين کي پيرين اڳهاڙي موڪليو. تڏهن توهان مان ڪير هو، جنهن هنن کي چيو ته اها بدمعاشي بند ڪريو..... اسان وٽ الطاف حسين ڪوٽي ته ڏيکاري..... ”هر ڪو دعائين دو ڪ ته ڪو قاتل بنا ديا.“ اسان وٽ ڌاڙيل پيدا ٿين ٿا، باقي جيڪڏهن همت افزائي ڪريون ته ڇو ڪونه ٿو دهشتگرد پيدا ٿي سگهي؟ اسين ته الاهي آهيون. دوستن جي پني ٺپري ڇڏيون ته ڪيئن نٿو ٿي سگهي. هنن ته پنهنجا سنڌي ڳالهائيندڙ ناني ماري ڇڏيا. هنن جو ته سڀ ڪجهه نفرت تي ٻڌل آهي. 1930ع ڌاري يو پي سرڪار فيصلو ڪيو ته اردو سان گڏ هنديءَ کي به قومي ٻوليءَ جو درجو ڏيون ته هنن ”اردو ڪا جنازه هي ذرا ڏور سي نڪلي“ وارو شعر پهريون ڀيرو لکيو ۽ ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا، باقي 71ع واري ته هاڻي جي ڳالهه آهي.

آفتاب شيخ اسان جو پراڻو دوست آهي، اسان گڏ وڪالت ڪئي آهي. مون سان سدائين رابطي ۾ هوندو آهي، پر تعلق جو بنياد ان ڳالهه تي هوندو آهي ته مان سدائين کيس چوندا آهيان ته توهان پينگ ڪري ڇڏي آهي. هتي دوستن به قومي نظريي جي ڳالهه ڪئي. به قومي نظريي جي باري ۾ غلط پروپيگنڊه ڪئي وئي

آهي. جيڪو به قومي نظريو محمد علي جناح جو هو اهو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي. هنن ڦيرائي ڇڏيو آهي. محمد علي جناح 14 آگسٽ تي آئين ساز اسيمبليءَ جي صدر چونڊجڻ جي موقعي تي تقرير ڪندي چيو ته هندستان ۾ به قومون آهن. هڪڙي قوم آهي پاڪستان ۾ رهندڙ سڀ ماڻهو ۽ ٻي قوم آهي هندستان ۾ رهندڙ سمورا ماڻهو. سمورن مذهبن جا، ان کان اڳي هندستان جا سڀ هندو هڪڙي قوم هئا ۽ مسلمان ٻي قوم هئي پر جڏهن 3 جون تي اهو فيصلو ٿيو ته پاڪستان ۽ هندستان ٺهندا ته هن ان نظريي کي Up to date ڪيو ۽ چيائين ته اڄ کان پوءِ هندستان جا سڀ ماڻهو سمورن مذهبن، ٻولين، رنگ، نسل جا هڪڙي قوم ۽ ائين پاڪستان جا سڀ ماڻهو ڪنهن به مذهبي، نسلي فرق کان سواءِ ٻي قوم. به قومي نظريو اهو هو. پاڪستان جي ٺهڻ کان پوءِ به قومي نظريو ترقي پسند نظريو هو. محمد علي جناح به قومون ۽ به مذهب جو نظريو ختم ڪري ڇڏيو هو. هن چيو ته به ملڪ، به قومون، اهو اصل نظريو اڃان تائين قائم رهڻ گهرجي، پر هنن ڪوڙ ڪري ڦيرائي ڇڏيو آهي. لياقت علي خان آئين ساز اسيمبليءَ ۾ هڪڙو ٻيو فتنو پيدا ڪري ڇڏيو ۽ سڄي ملڪ کي تباهه ڪري ڇڏيائين ته ان اسيمبلي، جيڪا چونڊيل هئي، تنهن جي مٿان هڪڙي مذهبي ايڊوائيزري ڪميٽي ٺاهيائين. اسلامڪ ايڊوائيزري بورڊ ۽ ان جو چيئرمين ٺاهيائين هڪڙي هندستانيءَ کي، اهو پاڪستان جو شهري هو ئي ڪونه. پاڪستان جي آئين ساز اسيمبليءَ جي مٿان هڪ باڊي ۽ تنهن جو چيئرمين ۽ اهو پاڪستان جو شهري هو ئي ڪونه. هندستاني هو. مولانا سليمان ندوي لکنؤ ۾ ويٺو هو، اسيمبليءَ جا سڀ پاور هن لکنؤ ڏياري موڪليا. شهرن ۾ آرڊر ڪيائون ته شهرن ۾ ڪوبه ماڻهو 10 هزارن کان وڌيڪ ملڪيت نٿو وٺي سگهي ۽ ائين سمورا شهر ڪوڙا قانون ٺاهي ڪسي ڇڏيائون. ڪراچي ڏک ۾ ڪسجي وئي. ٻولي اسان جي وئي هئي. هاڻي اسين هتي ڪا ڳالهه ٿا ڪريون ته هتي اسان جي پٺيان باهيون آهن، مان پڇان ٿو ته ڪو دانشور آهي جيڪو درست ڳالهه ڪري؟ هنن جا دانشور به دهشتگردن سان گڏ آهن ۽ هتي اسان جي پانچي ڀرت آهي. هاڻي اها صورتحال آهي. اسانجي دوست يوسف سڄي ڳالهه توهان سان ڪئي پر هن جي ”قانوني“ پوائنٽ ڪهڙي آهي ته هي ويچارو ٻن ڳالهين کان مجبور آهي، هڪڙي ته ڀارت تي هن کي مجبور ڪيو ويٺو آهي ۽ ٻيو پونم جو ڊسپيلين هن کي ماريو ويٺو آهي. بس ڏکي ٻيو ڊسپيلين کان چوي ويٺو ته هي بلائون آهن، نانگ آهن، مصيبتون آهن، عذاب آهن، پاڻ ٻڌائي ويٺو پر يوسف ڊسپيلين ۾ جهليو پيو آهي، هو روز ٿا بيان بدلائين، ڪالهه هڪڙو

اڄ ٻيو سڀاڻي ٿيون، سنڌ وڃي تباه ٿئي، سڀ ٽپڙ ڪڇي وڃن پر اسان جو يوسف ڊسپيلين ۾ جهليو پيو آهي. آئون توکيس دلجا ڏيان جوانهيءَ ڊسپيلين جي خوف کان آڇو ٿي، مٿس ماڻهو ٿي بيهي، پوءِ جيڪو يوسف جو نقصان ٿيو اهو عوامي تحريڪ پري ڏيندي. اسين ساڻس گڏ هوندا سين. وڪيل آئون اڳي آهيان، لٺ ڌڪو اسين کڻندا سين. ابرار وٺو آهي. ان کي به گذرش ڪبي ته بيلي يوسف کي ڊسپيلين کان بچائڻ جو معنيٰ سڄي ڳالهه ۽ درد جو سڄو داستان بيان ڪري آخر ۾ اهو چئبو ته انهن کي آڻيو. قادر جي هيڏي تعريف ڪئي اٿائين پر سندس ڳالهه وساري ڇڏي اٿس. هو (ڊاڪٽر قادر) واضح چوي ٿو ته بابا پونم جي فيصلي ۾ متحده جو ذڪر ٿي ڪونهي. هي وري اهو ساڳيو رينگت ڪيو ويٺو آهي، بابا فيصلو ڪونه ٿيو آهي. قادر ڪنوينر وٺو آهي، پڇوس. هو چوي پيو ته هنن شرطن تي جنرل قسم جو فيصلو ٿيو آهي. اهو سڀ ڇو آهي؟ مينگل صاحب جو پنهنجو معاملو آهي، اسان جا پنهنجي نوعيت جا مسئلا آهن. ڊسپيلين..... ڊسپيلين.... 50 سال اسان سياست ڪئي آهي. هيءَ ڏوهتي ٿي نائيءَ کي سيڪاري. بابا ايئن نه ڪر. ڏاهو ٿي متحده جي ايڊمٽ ٿيڻ جو سوال ٿي نه ٿو پيدا ٿئي. هر قوم جو پنهنجو مفاد آهي. ڇا ڪنهن تنظيم يا اتحاد ۾ شامل ٿيڻ سان ماڻهو پنهنجا سڀ ٽپڙ ڏيئي ڇڏيندو؟ بلڪل نه، قطعي نه، اسين مختلف خيالن ۽ مختلف مفادن وارا ماڻهو آهيون. اسان جا خيال ۽ مفاد ڪيترين ڳالهين ۾ ساڳيا آهن پر ڪيترين ڳالهين ۾ مختلف آهن. ڇا، ايم ڪيو ايم جي مصيبت بلوچن ۽ پناڻ تي اها ساڳي آهي ڇا، جيڪا اسان سان آهي؟ ڀلا جيڪو بلوچن سان ٺهڻ جو مسئلو آهي، اهو اسان سان آهي ڇا؟ اسان جا ٺهڻ رهڻ آهن ڇا؟ هر ڪنهن جي مسئلن جي حساسيت ۽ نوعيت پنهنجي آهي، اسان پونم ۾ هڪٻئي کي پنهنجون قومون لکي پڙهي ٿورو ٿي ڏٺيون آهن، نه وري هو ايئن سمجهن ٿا. اسان اهو خراب ڪيو آهي. يوسف اسان کي وري قانون ٿو ٻڌائي ته پونم ڪوٺا سسٽم تي نه ٿي ڳالهائي سگهي. جي ايئن هجي ته پوءِ پونم مرض ڪهڙي جي دوا آهي؟ ڪنهن کي ٿا پٽيون پڙهايون؟ پونم کي ڪنهن به غير سنڌيءَ کي داخل ڪرڻ جو اختيار نه آهي. هي ته اڄ چئي ويو آهي ته اسين مهاجر آهيون. اسين چريا آهيون؟ سو هنن جي پونم ۾ اچڻ جو سوال ٿي نه آهي، آئون قادر سان متفق آهيان ته اهو جدا جدا Process آهي. ايترو ڊگهو به نه ڪجي جو ڏهه جنم گذري وڃن ۽ ايتري تڪڙ به نه ڪجي جو تباهي ٿي وڃي. اهو هڪ واقعي اهو آهي. جيڪڏهن اسان جي وچ ۾ ڊاٽا لڳ ٿيندو رهي. اسين پونم کان ٻاهر ڳالهائيندا رهون، ڇو ته هي مسئلو پونم

جي ليول جو آهي ٿي نه. مان هڪڙي بي ڳالهه ٿو ڪريان ته هن مسئلي ۾ سڀ کان وڌيڪ دلچسپي هن مشرف حڪومت کي آهي. اهي پ پ پ کي Replace ڪرڻ چاهين ٿا، هن سڄي ڳالهه جو محرڪ جنرل مشرف آهي ۽ هي سڀ گڏ آهن. يعني هڪڙي طرف ايم ڪيو ايم وارا هندستان وڃي ملڪ خلاف تقريرون پيا ڪن ۽ ٻئي طرف مشرف صاحبان هنن جا هڪ هزار ماڻهو جيلن مان ڪڍيا آهن. توهان اڄ اخبار پڙهي آهي؟ هڪ هزار قاتل ۽ جلاڏ آزاد ڪيا ويا آهن. آفتاب شيخ صاحب چوي ٿو ته اسان کي مينڊيٽ آهي. منهنجا پيءُ توهان کي ايڏي سپورٽ هوندي ته مينڊيٽ ڪيئن نه ملندو؟ پرو چانڊيي کي ايڏيون سهوليتون ۽ مراعتون ڏيو، کيس ماڻهو مارڻ ۽ بربريت ڪرڻ جا پروانا ڏيو، پوءِ ڏسو مينڊيٽ ڪيئن نه ٿو ملي؟ مٿان اها به پڪ هجي ته کيس داخل نه ٿيندا، قاتل آزاد ٿيندا، ڪروڙ ملندا، اسان جي ڏاڏيلن کي اهڙي چوٽ ڏيو، ڏسو ته ملڪ جا مالڪ ٿين ٿا يا نه؟ کيس چالان نه ٿيندا، فرسٽ رپورٽ داخل نه ٿيندي، ڪنهن هڪڙي قاتل کي سزا نه ملندي، هر حڪومت کين اڪين تي ويهاري ندي، اخبارون وٺن ڀرڻ، رهنديون، هر جاءِ تي سندن وڪالتون ٿينديون ته پوءِ مينڊيٽ ڇو نه ملندا؟ آئون چوان ٿو اهو ڪوڙو بوگس مينڊيٽ آهي. توهان دهشتگردن کي قتلن، دهشتگردين، ملڪيتن ڦرڻ، عزتن لٽڻ، اخبارن کي ڀرڻ ڪرڻ ۽ حڪومتون ڪرڻ جا پروانا ڏيندا ته پوءِ مينڊيٽ ڪيئن نه ملندو؟ ”همين دعائين دو تمهين قاتل بناديا“ اسان کان وڌيڪ ڏاڏا آهن، پڙهيل آهن، بهادر آهن، اسان وانگي مٿي ڪاٽي هي وڙهندا؟ آئون چوڻ هي ٿو گهران ته هي سڄو ٽڪسات هن گورنمينٽ جو آهي. پنجابي جنرلن کي ڏيکارڻو آهي ته جي توهان گڙيڙ ڪندا ته هي سڀ ياجوج ماجوج توهان کي بچيا ويندا. تنهن ڪري هنن کي دسترب نه ڪريو. سٽي حڪومت ڪراچيءَ ۾ ٺهي پئي. ميٽروپوليٽن پوليس ٺهي پئي. سڄي سنڌ هنن جي حوالي ڪئي ويندي اهو سڀ ڪير پيو ڪري؟ مشرف پيو ڪري. پونم ۾ هنن جي شموليت جي سوال جو تعلق به انهن سان آهي. توانائي بخش چونڊون ڪرائي، شهر هنن جي حوالي ڪيا ويندا. مڪمل طرح نالو هوندو سٽي گورنمينٽ جو ۽ ميٽروپوليٽن پوليس جو. دهشتگرد آزاد ڪيا اٿن، جو اهي هنن کي اليڪشن ۾ ڪپن. مان پڇان ٿو هن موقعي تي ٿي ڪين ڇو آزاد ڪيو ويو آهي؟ اسان جو موقف آهي ۽ عوامي تحريڪ سمجهي ٿي ته الطاف حسين ۽ هيءَ حڪومت به شيون نه آهن. هڪڙي شيءِ آهن. پنجاب کي چئبو، سنڌ جا حق ڏيو ۽ سنڌ هنن جي حوالي ڪبي. پاڪستان تي پنجابي ۽ پناهگير جي هڪ هٿي ۽ بالادستي گڏ آهي.

هينئر مسئلو اهو آهي ته پنجابي هنن کي اهو ڦرلٽ جو حصو نه ٿا ڏين. اسان کي ٿا ٻڌائين ته اسان جون هيٽريون سيٽون آهن. اها ڳالهه اسان لاءِ رحمت يا تباهي؟ اهي سيٽون ڪنهن جي فائدي ۾ آهن؟ جي توهان وٽ ووت آهن، چار ته چار آنا عذاب ۽ جي توهان ووت آهن پنجاهه ته پنجاهه آنا عذاب. اوهان جي طاقت ۾ واڌارو اسان لاءِ عذاب يا فائدو؟ تنهن ڪري اها ڳالهه اسان کي Totally سوت نه ٿي ڪري. سنڌ جي فائدي ۾ ڪونهي. پاڪستان جي فائدي ۾ ڪونهي. هن تي هڪڙي لمحي لاءِ اعتبار ڪرڻ ڪرمنل ڪم ٿيندو. هي ڪم چنيسر جي روايتن کي زندهه رکڻ ٿيندو. هي ڏوهه راشدي ۽ ڪهڙي جي غداريءَ کان وڏو ڪم ٿيندو. اهو مظلوم بي واهي. رت ۾ ٻڌل ۽ بي زبان سنڌ سان ظلم ٿيندو. سنڌ جو پاڻي بند آهي. هنن هڪڙو اکر ڳالهيو آهي؟ مان چوان ٿو ته ٻيو ته نهيو پونم جي لنڊن ۾ وينل قيادت سنڌ جي هن تباهيءَ تي لفظ ڳالهيو آهي؟ نائن زيرو جو فون ڪٿي ٿو ته پونم جي قيادت جو بيان ٿو اچي پر سنڌ جي پاڻيءَ تي ڏاڙي بابت پونم جو ڪو بيان آيو آهي؟ اسين چئون ٿا ته اسين برابريءَ جي بنياد تي رهنداسين. اسان سان اها روش بند ٿيڻ گهرجي. هنن ٿل پروجيڪٽ ڪڍيو آهي، ڪو بيان آيو؟ نه، هو وڏو واه ٿا ڪين، پونم جو ڪو بيان نه آيو آهي. ڇا نائن زيرو جي فون جو ڪٿجڻ سنڌ جي زندگيءَ کان وڌيڪ اهم آهي؟ اسان پاڻ کي ايڏو سستو ڪريون جو رڳو ٻين جي پيرن ۾ پيا هجون، باقي هنن سان (متحده سان) ڊاٽلاگ هڻڻ کپي. هي ڊگهو پروسيجر آهي، هڪ ٻئي جون ڳالهيون ٻڌيون. اڄ آفتاب صاحب ڪجهه ڳالهيون ڪيون آهن، انهن تي غور ٿيڻ گهرجي. رڳو هنن سان نه پر اردو وارن جي ٻين فورمز سان ڊاٽلاگ مختلف سطحن تي ٿيڻ گهرجي. سڀني سان ڊپلوميٽڪ مورچي تي ڳالهيون ٿيڻ گهرجن.

ڊاڪٽر قادر مگسي: مان هڪڙي وضاحت ڪريان ته پونم ڪنهن به سطح تي ڪابه ڊيل نه پئي ڪري، پونم رڳو مينگل صاحب وارا نه آهن پر اسان به آهيون. پليجو صاحب آهي، يوسف به آهي، مينگل صاحب وارا ڪنهن سان انفرادي طور ڳالهائين ٿا ته ٻي ڳالهه آهي پر پونم ڪابه ڊيل نه پئي ڪري. اهو واضح ٿيڻ گهرجي. سڄي پونم تي الزام هڻڻ درست نه آهي.

يوسف لغاري: مان هڪڙي وضاحت ڪرڻ ضروري سمجهان ٿو. چاڪاڻ ته پليجي صاحب مون تي طنز ڪري ڳالهيو آهي. پهرين ڳالهه ته مان عبرت فورم تي جانبداريءَ جو الزام ٿو هڻان. مون کي جواب ۾ ڳالهائڻ ڏنو وڃي.

رسول بخش پليجو: توهان گاريون ڏيندؤ ته اسين بس ڪنداسين ڇا؟ باقي

پنهنجو اختلافي مؤقف رڪو مون تي پل ڳالهيو فورم کي دسترب نه ڪريو. **جامي چانڊيو:** يوسف لغاري صاحب سينيئر ماڻهو آهي، هن فورم ۾ پرسنل ٿي نه ڳالهائڻ گهرجي، باقي جيڪو به اختلافي مؤقف آهي اهو ٻڌڻ ۽ شايع ڪرڻ اسان جو فرض آهي.

يوسف لغاري: چڱو مان پنهنجي اصل ڳالهه تي ٿو اچان، مون کي نظر اهو پيو اچي ته جڏهن منهنجي خلاف ڳالهيو ويو ته ڪنهن کي اعتراض نه ٿيو. هڪڙي ماڻهوءَ کي به نه ٿيو. مون کي عبرت فورم تي به اعتراض آهي. مان وضاحت ٿو ڪريان ته پليجو صاحب جو اهو پنهنجو مؤقف آهي، فيصلو اهو ٿيو آهي، جيڪو به هنن شرطن تي صحيح ڪندو اهو شامل ٿيندو.

رسول بخش پليجو: اهو غلط آهي، رڳو صحيح نه ڪندو پر اسان کي مطمئن ڪندو. Satisfy ڪندو. غلط بياني نه ڪريو. جيڪا به ڌر اپلاءِ ڪندي پوءِ جي اسان مطمئن ٿيون ۽ قبول ڪريون ته شامل ٿي سگهي ٿي. ايئن نه آهي ته جيڪو به اچي ڪوڙي ها ڪري ته شامل ٿي ويندو.

يوسف لغاري: پليجي صاحب جو موقف آهي ته اهو فيصلو نه ٿيو آهي، هاڻي اپلاءِ ڪندي ته پوءِ ڏسبو. منهنجو موقف هنن کان مختلف آهي. مون کي ٻين جي موقف تي اعتراض ناهي، پر منهنجو موقف اچڻ گهرجي ته هي شرط اسان رکيا آهن ته انهن تي جيڪا به پارٽي صحيح ڪندي اها شامل ٿي سگهي ٿي. **رسول بخش پليجو:** بابا رڳو صحيح نه ڪندي پر مطمئن ڪندي....

يوسف لغاري: اهو توهان جو موقف آهي، منهنجو موقف اهو آهي ته ڪابه صحيح ڪندڙ پارٽي پونم ۾ شامل ٿي سگهي ٿي، توهان جو پنهنجو استيندو آهي، اسان جو پنهنجو آهي، هر ڪنهن کي ڳالهه ڪرڻ جو حق آهي، فيصلو پونم ۾ اندر ٿيندو.

(روزاني عبرت، حيدرآباد - 27 آڪٽوبر 2000ع)